SILVIU DRAGOMIR

ROMÎNII DIN TRANSILVANIA ŞI UNIREA CU BISERICA ROMEI

DOCUMENTE APOCRIFE PRIVITOARE LA ÎNCEPUTURILE UNIRII CU CATOLICISMUL ROMAN (1697-1701)

1963
EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ŞI DE MISIUNE ORTODOXĂ
BUCUREŞTI

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Extras din revista «Biserica Ortodoxă Română», *anul LXXX, nr. 9—10, septembrie-octombrie 1962*

Scanned with CamScanner

ROMÎNII DIN TRANSILVANIA ŞI UNIREA CU BISERICA ROMEI

Instalarea habsburgilor în Transilvania, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, produce schimbări profunde în viaţa politică a acestei provincii. Cu toate că imperialii s-au obligat a respecta vechea Constituţie, ei caută din primul moment să acapareze în mîinile lor toată puterea politică. «Staturile», adică reprezentanţii în dietă a celor trei «naţiuni», a ungurilor, secuilor şi saşilor, care au avut un rol hotărîtor sub principii autohtoni, socotesc că se pun la adăpost de orice primejdie, dacă încheie convenţie cu noii stăpînitori. Sub principii autohtoni confesiunile protestante, calvină, luterană şi unitariană, izbutiseră a înlătura aproape cu desăvîrşire pe catolici din arena politică, rezervîndu-şi lor înrîurirea hotărîtoare. Dar Constituţia Transilvaniei, clădită pe înţelegerea dintre cele «trei naţiuni» şi cele patru confesiuni, recunoscute legal («recepte»), nu se va dovedi o cetate inexpugnabilă. «Punctele leopoldine», convenţiile încheiate cu împăratul, apărau doar o situaţie legală, iar nu raportul vechi de forţe între deţinătorii puterii.

Restabilirea «statului catolic» în drepturile vechi constituie deci prima măsură preconizată de noul stăpînitor. Protestanţii rezistă, cît pot, şi reuşesc să întîrzie oarecîtva timp ridicarea catolicilor pe plan prim. Pînă la tratatul de pace cu turcii, care va definitiva ocupaţia Transilvaniei, Curtea din Viena nu e zorită a-şi da pe faţă intenţiile. Experienţa luptelor cu protestanţii din Ungaria o silesc însă să-şi prepare temeinic terenul. De aceea caută să modifice balanţa în favoarea catolicilor, atît în dietă cît şi în guvern. Raportul de forţe, trei la unul, înscris în Constituţie şi recunoscut de împăratul însuşi prin semnătura dată în 1692, nu era însă posibil a se modifica pe cale dreaptă. Trebuia găsit un argument puternic, care să îndrituie Curtea a spori numărul membrilor cotolici în dietă şi mai ales în guvern.

În lupta ce se desfăşoară între cele trei «naţiuni» dominante şi Curtea din Viena, romînii din Transilvania, lipsiţi, prin orînduirea feudală, de orice drepturi politice, nu joacă nici un rol. Numărul precumpănitor ce-l reprezentau însă i-a impus foarte curînd atenţiei guvernului austriac. Dacă ar putea fi cîştigaţi pentru o unire cu Biserica Romei, confesiunea catolică s-ar întări în aşa măsură, încît guvernul din Viena ar fi îndreptăţit a revendica pe seama «statului catolic» un rol precumpănitor în conducerea politică a ţării. Aservită catolicismului, Biserica Romînă trebuia să devină unul din pilonii stăpînirii habsburgice.

Scanned with CamScanner

În ce chip și-au realizat planul și cum au căzut romînii din Transilvania pradă unei asemenea politici, nu se poate înțelege fără un temeinic studiu al documentelor epocii. Dar, din nenorocire, aceste documente nu s-au păstrat decît în dosarele întocmite de iezuiți, care și-au dat toată silința să prezinte convertirea drept un rod al apostolatului lor.

Îmbogățindu-se arhivele Academiei R.P.R., în ultimul timp, cu material deosebit de prețios pentru această problemă, credem că se impune o reluare a cercetării istorice spre a pune într-o lumină mai deplină evenimentele epocii. Studiul atent al împrejurărilor de atunci, precum și analiza critică amănunțită a întregului material documentar, îngăduie acum să ne formăm o judecată mai apropiată de adevăr despre felul în care s-a încheiat unirea cu Biserica Romei.

E mai presus de orice îndoială că unii dintre conducătorii Bisericii Romîne din Transilvania își vor fi dat seama de importanța schimbării produse în conducerea țării. Tutela calvinilor ce li s-a impus de un veac și jumătate devenise o povară grea pentru conducerea Bisericii. Renunțînd de a «reforma» doctrina și ritul Bisericii răsăritene, superintendenții calvini au început să se amestece în timpul din urmă, mai ales în ce privește orînduirea internă. Nu se mulțumesc de a propune principelui țării spre aprobare pe vlădicii nou aleși, ci își arogă și dreptul de a scoate din Scaun pe cei care nu îi ascultă. Totuși, Biserica Romînă era nevoită să suporte cu resemnare un asemenea tratament, deoarece situația ei nu era legalizată de Constituția țării. Supunerea către calvini era socotită drept «unire» cu confesiunea protestantă, a cărei «protecție» i s-a pus în vedere. Dar chiar această latură a raportului cu calvinii va contribui în cea mai mare măsură să nemulțumească clerul romîn. «Protectorii» au rămas cu totul indiferenți față de situația de drept a preoților romîni, care erau siliți să îndeplinească robota, la rînd cu iobagii, și să presteze de multe ori chiar și dijmă preoților luterani și calvini. De la înstăpînirea habsburgilor încoace, dieta țării, dominată de protestanți, a impus noi sarcini pe umerii clerului romîn, repartizîndu-le anual plata unor sume considerabile pentru acoperirea cheltuielilor de război. De nemulțumirile acestea vor profita misionarii catolici, care își inaugurează acțiunea prozelitistă o dată cu venirea habsburgilor. Ei caută să cîștige mai întîi vîrfurile clerului, convinși că marea masă a preoților și credincioșilor îi urmează pe conducători, fără nici o împotrivire. Prin urmare, propaganda catolică procedează la fel ca și calvinii, îndreptîndu-și atacul în contra clerului și lăsînd la o parte deocamdată masele populare.

Trebuie să subliniem însă împrejurarea că nu există nici o mărturie autentică romînească, din care să se poată deduce existența în sînul poporului romîn a vreunei tendințe de catolicizare. Dacă ar fi existat o asemenea pornire, documentele vremii ar fi consemnat-o, iar iezuiții, care conduceau acțiunea de catolicizare, ar fi raportat-o fie cardinalului Kollonich, fie superiorului misiunii lor. Clerul romîn nu se adresează niciodată guvernului sau Curții din Viena, pentru a protesta sau pentru

a cere o ușurare și cu atît mai puțin pentru a manifesta dorința de a-și schimba credința religioasă.

Și cu toate acestea, unirea românilor din Transilvania cu Biserica Romei s-a înfăptuit între anii 1698 și 1701, nu fără de o vie frămîntare ce a avut loc atît în sînul clerului cît și al maselor populare românești. Căci unirea s-a încheiat prin forță și teroare, prin înșelăciuni și minciuni. Mitropolitul care o va semna a fost forțat să-și pună iscălitura pe un act al cărui conținut refuzase a-l primi timp de aproape trei ani, iar preoțimea română s-a lăsat înșelată de promisiunile ce i s-au făcut. Privilegiile și scutirile nu se vor realiza decît în parte, dar ele vor înstrăina clerul de popor, desprinzîndu-l din masa celor exploatați. Prin aderarea la unire, preoții români dobîndesc, de drept, o anumită situație privilegiată, în cadrul orînduirii feudale : ei scapă de iobăgie, obțin scutire de sarcinile feudale, de dări, de încartiruirea soldaților imperiali, de cărăușii și de altele ; mai mult chiar, unii vor ajunge să dispună de sesii parohiale, de fînațe și mori, altii, destul de numerosi, reușesc să dobîndească titluri și proprietăți nobiliare, trecînd în rîndul exploatatorilor. Credincioșii lor, continuînd să rămînă în inumana condiție socială de iobagi, vor fi nevoiți să robotească chiar la proprii lor «păstori sufletești». În afară de aceasta, prin aderarea la unire, clerul va contribui și la întărirea catolicismului, pilon și sprijin de nădejde al reacțiunii habsburgice și al exploatării feudale.

Începuturile unirii nu se cunosc decît din mărturia documentelor păstrate de iezuiți [1]. Trei din documentele de căpetenie, pe care se întemeiază cunoștințele noastre, au fost contestate de critica istorică : I. actele sinodului ținut sub mitropolitul Teofil, în prima jumătate a

1. Studiul critic al fondului de documente privitoare la începuturile unirii religioase cu Biserica Romei l-a inaugurat profesorul I. Crișianu, în teza sa de doctorat, tipărită în limba germană : *Beitrag zur Geschichte der Kirchlichen Union der Rumänien in Siebenbürgen unter Leopold I*, Hermannstadt, 1882. În limba română aceeași lucrare a apărut în *Programa Institutului pedagogic-teologic*, Sibiu, anul 1886/1887, cu titlul *Adaus la istoria uniației bisericești a Românilor in Transilvania sub împăratul Leopold I*. Nicolae Densușianu, care a cercetat cel dintîi actele din colecția Hevenessy (*Analele Academiei Române*, seria II, 1879—1880, București, 1881) s-a ocupat de actul de la 7 octombrie 1698, în studiul : *Independența bisericească a mitropoliei române de Alba Iulia*, Brașov, 1893. Scriitorii uniți au răspuns cu o contracritică vehementă : Al. Grama și Aug. Bunea : *Cestiuni din dreptul și istoria bisericii românești unite. Studiu apologetic din incidentul invectivelor Gazetei Transilvaniei și a d-lui N. Densușianu asupra mitropolitului Vancea și a Bisericii unite*, Blaj, vol. I-II, f a. Cercetarea critică a fost mai pe urmă reluată și completată de George Popoviciu : *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj 1901.

Istoriografia noastră mai veche a continuat să culeagă o bogată informație cu privire la uniune, stăruind unii în atitudinea critică adoptată de Densușianu și Popovici, alții urmînd pe istoricul iezuit N. Nilles, S. I., care a publicat întreg materialul privitor la acest important episod istoric în : *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. I, Oeniponte, 1885. În mare parte, materialul dăruit Nilles se află strîns în colecțiile iezuiților Hevenessy și Kaprinai, precum și în arhivele bisericești ale catolicilor.

anului 1697 ; II. «cartea de mărturie» a clerului romîn, semnată la 7 octombrie 1698 ; și III. actele sinodale întocmite la 5 septembrie 1700. Toate au fost publicate de N. Nilles, în colecția sa intitulată *«Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis»*, vol. I, Oeniponte, 1885.

I.

Actele sinodale din 1697 cuprind cinci piese : trei procese-verbale luate în ședințele sinodului, dar nedatate și nesemnate : un «decret», adică o rezoluție de unire cu Biserica Romano-Catolică, semnată de «episcopul» Teofil la 21 martie 1697 ; și o adresă către cardinalul Kollonich (10 iunie 1697), cu iscălitura aceluiași vlădică, precum și cu «a servilor și prea umiliților fii», protopopi și preoți, în număr de 12.

Vom analiza pe rînd toate aceste piese prezentate de Nilles într-un tot unitar[2], cu toate că ele au fost redactate, după cum se va vedea la date diferite, și nu au fost reunite niciodată pentru a forma un dosar unic.

În procesele-verbale ale celor trei ședințe de sinod se consemnează discuția desfășurată în jurul problemei de unire a Bisericii românești din Transilvania cu catolicii. Textul lor latinesc se poate citi în publicația lui Nilles, vol. I, pp. 165—169. Noi îl dăm aici tălmăcit în românește, adăugînd și textul ședinței a treia, după «Magazinu Istoric pentru Dacia», III, pp. 271—272.

ȘEDINȚA ÎNTÎIA

«Preasfîntul și reverendisimul domn arhiepiscop povestește într-o cuvîntare lungă persecuțiile Bisericii românești în răstimpul principilor acatolici : cît de mult s-au străduit cu meșteșugurile lor eterodocșii să infecteze religiunea Bisericii valahe cu erezia pestilențiară. Enumeră cărțile prea cuvioase infectate de erezii, tipărite chiar de ei în limba română, cu intenția de a atrage pe nesimțite de partea lor pe români. În afară de acestea, cum s-a poruncit clerului romîn și i s-a impus serios să publice în biserici și să învețe stăruitor poporul, că icoanele sfinte se păstrează în case și în biserici doar ca podoabe, că nimeni nu-i obligat să țină post miercurea și vinerea, nici celelalte posturi de peste an, ba

---

Operele acestea constituie și pentru noi un punct de plecare, cu toate că multe din susținerile critice, care păreau probabile acum o jumătate de veac, au fost depășite de rezultatele obținute prin cercetările istorice ale ultimelor decenii. Totuși, Crișianu, Densușianu și Popovici au meritul de a fi întrevăzut adevărul și de a fi întemeiat la noi o direcție critică.

Exemplul lor l-a urmat prof. Ștefan Lupșa, într-o serie de studii, strînse în publicația *Biserica ardeleană și «unirea», in anii 1697-1701*, București, 1949. Analiza sa și-o întemeiază prof. Lupșa pe o mare bogăție de informații, ajungînd aproape la aceleași încheieri, ca și înaintașii săi. Deosebirile de amănunte sînt firești.

Întemeindu-ne pe încheierile puse de acești premergători, studiul de față caută să aducă întregirile și îndreptările impuse de materialul documentar, de curînd recoltat, în arhivele din Budapesta, Strigoniu și Cluj.

2. Textul latinesc al acestor acte la Nilles, *op. cit.*, pp. 165-171.

au fost îndemnaţi romînii să mănînce carne în zilele de miercuri şi vineri, şi de aceea s-au constituit supraveghetori eterodocşi, obligaţi a merge la casele particulare şi a cerceta dacă gătesc bucate de dulce în zilele oprite de Biserică. Din această cauză romînii fierbeau de post în vase anume, pe care le ascundeau, cînd intrau supraveghetorii, în altele însă găteau carne pentru a le arăta lor. De asemenea (povesteşte) cu ce mari ameninţări, linguşiri şi alte măiestrii încercau să determine pe romîni a îmbrăţişa unirea cu dogmele perverse ale ereziei lor şi de aceea acordau prerogative nobilitare preoţilor romîni şi altora, care lucrau în acest înţeles. In fine, episcopii erau supuşi şi atîrnători de predicatorii eretici, iar superintendentul avea deplină putere asupra episcopului şi clerului romîn şi orice ar fi dispus sau ar fi poruncit arhiepiscopul nu era hotărît şi aprobat, nici nu avea tărie, dacă nu se încuviinţa şi confirma în prealabil de către superintendent, care era un fel de oracol. Încă şi în alte deosebite chipuri erau necăjiţi şi chinuiţi romînii tari în credinţă, mai ales persoanele bisericeşti, ba uneori le chiar bătea, cum a fost cazul arhiepiscopului Sava al doilea. Acesta stînd odată la masa principelui, în castelul din Blaj, ca să-l poată acuza şi necăji, au îmbrăcat pe o prostituată, care a adus arhiepiscopului un căţel bine înfăşurat, zicînd că-i un copil muribund. Dar vlădica, simţind viclenia lor, se ridică de pe scaun, se duse la femeie, şi dînd la o parte scutecele, văzu cîinele. Se întoarse deci la masă şi tăie o felie de ridiche, din care mîncase (căci era într-o zi de vineri), şi o întinse căţelului. Acesta o mirosi şi nu vru să o îmbuce. Arhiepiscopul se întoarse din nou la masă, luă din blidul din care mînca principele cu oamenii săi, o bucată de carne şi o dete cîinelui, care o înfăşcă cu mare lăcomie. Atunci arhiepiscopul răspunse comesenilor : dacă ar fi de legea mea, ar mînca din bucatele mele şi eu l-aş boteza, dar fiindcă nu o face aceasta cîtuşi de puţin, nu-i de legea mea. Să-l boteze aceia cu care mănîncă aceleaşi bucate, căci se socoteşte pe bună dreptate a fi de religia lor. Principele porunci din această cauză să fie bătut cu bastonul arhiepiscopul Sava. După aceea îl despreoţi în tîrgul Vinţului şi îl bătu în chipul cel mai crunt, din care i s-a tras moartea. Dar şi celălalt cler, îl împovărau cu sarcini, cu slujbe, robote, tribut, zeciuieli din bucate, cu vămi şi alte greutăţi ca pe nişte iobagi şi supuşi...

Arhiepiscopul a îndemnat clerul şi poporul romîn cu multe asemenea sfaturi, arătînd aspectul de mai înainte al Bisericii şi dovedind folosul şi binele ce va rezulta din unirea oferită de preaînaltul împărat. Cu aceasta s-a încheiat şedinţa din acea zi».

ŞEDINŢA A DOUA

«A doua zi s-au întrunit arhipiscopul şi ceilalţi din cler şi au început a se sfătui despre unirea ce o aveau în vedere. S-a dezbătut anume chestiunea ritului, ca nu cumva să se schimbe cu încetul ritul sau disciplina şi să se pună în locul lor cele din Biserica Latină, apoi calendarul vechi să nu se înlocuiască cu cel nou, ci pînă vor rămîne în uzul calendarului vechi ceilalţi neuniţi de ritul grecesc în ţările dinastiei austriace, să rămînă şi

uniții. Pe lîngă aceasta, uniții să poată avea biserici de ritul lor, pretutindenea, și ca nu cumva unde ar fi puțini romîni uniți și nu ar avea preoți, să fie constrînși a primi sacramentele de la preoții latini, ci să poată chema pe preotul de ritul lor. În judecăți să nu se procedeze după dreptul canonic latin, ci în conformitate cu Canoanele și disciplina Bisericii Grecești. La mai mult decît cele patru puncte să nu fie constrînsă nicidecum Biserica romînească. Bisericilor și persoanelor bisericești de ritul grecesc să se acorde toate scutirile de care se bucură bisericile și clerul de ritul latin. De acum înainte uniții să nu mai fie socotiți de tolerați, ci de fii recipiați ai patriei.

După ce au dezbătut bine acestea au făgăduit că vor primi unirea, dar cu declarațiunea următoare :

1. Biserica romînească să țină și să respecte pentru totdeauna și neîncetat cele patru puncte care cuprind sfînta unire, iar la mai mult să nu fie constrînsă sub nici un pretext. Cele patru puncte care cuprind unirea sînt următoarele : întîi, pontificele roman e capul întregii Biserici din lume ; al doilea, pîinea azimă constituie materie suficientă pentru Taina Euharistiei ; al treilea, în afară de cer, scaunul celor fericiți, și de iad, temnița celor osîndiți, mai există un al treilea loc în care petrec sufletele ce nu sînt expiate și se purifică ; al patrulea, Spiritul Sfînt, a treia persoană din Trinitate, purcede de la Tatăl și de la Fiul.

2. Dreptul canonic, care se numește în limba romînească Pravilă, să rămînă în vigoare, în afară de cele ce se află contrare sfintei uniri, și să se procedeze în judecăți, în conformitate cu aceasta.

3. Persoanele din serviciul bisericesc, preoții, dregătorii bisericești, precum și diaconii, cantorii sau ministranții și paracliserii, să se bucure de aceleași drepturi, privilegii, scutiri și imunități, de care se bucură preoții romano-catolici sau cei de ritul latin, după hotărîrile Sfintelor Canoane și deciziile regilor sfinți ai Ungariei.

4. Romînii laici uniți cu Biserica Romei să se primească și să fie înaintați în toate dregătoriile, ca și indivizii celorlalte națiuni și religii recunoscute în țară, iar fiii lor să fe primiți fără deosebire în școlile latine catolice și în instituțiile școlare.

5. Arhiepiscopul Bisericii Romîne unite să aibă mijloace cuvenite de trai.

Cu aceasta se isprăvi ședința acelei zile».

ȘEDINȚA A TREIA

În această ședință se hotărî ca actele ședinței din ziua din urmă să se trimită augustisimului imperator Leopold și eminentisimului arhiepiscop, primatului Ungariei de Kollonich. După aceea se luară la dezbatere cauzele de căsătorie și de judecată. Și, în fine, se încheie sinodul.

Declarația lui Teofil are următorul cuprins :

«Noi Teofil, din mila lui Dumnezeu episcop al Bisericii romînești din Transilvania și al părților din Ungaria, cele unite cu dinsa, și tot clerul aceleiași Biserici, facem cunoscut prin aceasta tuturor celor căror se

cuvine, că în luna trecută a lui februarie am ţinut sinod general în Alba Iulia şi am hotărît cu glas unanim să ne întoarcem în sînul sfintei Biserici mame romano-catolice, şi să ne reunim cu dînsa, primind, mărturisind şi crezînd toate ce primeşte, mărturiseşte şi crede aceea. Şi mai ales mărturisim cele patru puncte prin care ne-am deosebit pînă acum:

1. Recunoaştem că pontificele roman este căpetenia văzută a întregii Bisericii a lui Hristos din lume.

2. Mărturisim că în afară de cer, lăcaşul celor fericiţi, şi de iad, temniţa celor condamnaţi, mai există şi un al treilea loc, în care petrec sufletele neispăşite încă şi se purifică.

3. Nu ne îndoim că pîinea azimă constituie materie îndestulătoare pentru cina Domnului şi pentru jerfta Liturghiei.

4. Credem că Spiritul Sfînt, a treia persoană din Trinitate, purcede de la Tatăl, şi de la Fiul, şi primim, mărturisim şi credem toate celelalte care le primeşte, mărturiseşte şi le crede sfînta mamă Biserica romano-catolică.

Prestînd mărturisirea de credinţă de mai sus, s-au cerut, în schimb, de la sacra sacratissima majestate imperială şi regală următoarele trei lucruri:

1. Ca preoţii şi dregătorii Bisericii de ritul grecesc să se bucure de toate privilegiile şi drepturile de care se bucură nu numai preoţii romano-catolici, dar şi arianii, luteranii şi calvinii.

2. Ca în fiecare sat în care se află preot, biserica să aibă casă parohială, ca preotul să nu fie silit a şedea în casă sau pe loc străin.

3. Ca preoţii să depindă şi să ia dispoziţii de la episcop, cum e rîndul, şi nicidecum de la laici ca pînă acum.

Noi cei mai sus numiţi, episcopul Teofil, şi clerul întreg cerem cu umilintă acestea de la majestatea sa preasfîntă, imperială şi regească, si ne îndatorăm, în prezenţa părintelui cuvios Paul Barany, parohul bisericii romano-catolice din Alba Iulia, să ţinem punctele mai sus pomenite. Pentru verificarea şi întărirea acestora am iscălit cu mîna noastră si am întărit cu sigiul episcopal, cît şi cu cel sinodal. Dat în Alba Iulia, în 21 martie 1697. Teofil, episcop şi clerul întreg».

Textul primelor două procese-verbale l-a reprodus Nilles după un manuscris aflător în arhiva Episcopiei romano-catolice din Alba Iulia. Originalul l-a luat cu sine călugărul iezuit Barany la Strigoniu şi l-a depus în dulapurile Arhiepiscopiei. Aci însă nu am găsit nici o urmă despre existenţa lor. Despre codicele manuscris din Alba Iulia ni se spune că era o copie, dar nu se arată cota din arhivă sau din bibliotecă. Laurianu, care a tipărit în traducere romînă textul celor trei procese-verbale, spune că le-a luat «după un manuscript vechi latinesc», atestînd prin aceasta, la 1846, existenţa lor (p. 272).

Cea de a patra piesă cuprinde hotărîrea sinodului ţinut de clerul romîn, care a fost trimisă primatului Kollonich. Originalul acestui act nu există. Nilles l-a reprodus după o cărticică tipărită în Cluj, în anul

1730 (*Ortus et progressus variarum in Dacia gentium et religionum cum principibus ejusdem usque ad annum 1722.* (Nașterea și dezvoltarea feluritelor neamuri și religii din Dacia, cu căpeteniile lor, pînă în anul 1722, p. 7 și urm.), atribuită, pînă nu de mult, călugărului iezuit Andrei Illia. Despre originalul acestui act de importanță excepțională nu amintește nimeni nimic.

Există, în sfîrșit, încă un act, al cărui original se păstrează în colecția lui Hevenessy, la biblioteca Universității din Budapesta. Textul latin se poate citi în fotocopia ce o tipărim alăturat. Aici dăm numai textul tălmăcit în romînește și transcrierea semnăturilor celor 12 clerici.

1. ADRESA CATRE KOLLONICH

Prea eminente și prea cuvioase principe.
Domn și patron nouă preamilostiv.

Cu toate că punctele hotărîte în sinodul general, aici în Alba-Iulia și trimise de episcopul nostru Teofil eminenței voastre, au fost întărite cu sigiliile universității și al însuși prea cinstitului domn episcop, totuși pentru mai marea lor tărie și autenticitate (întrucît atunci nu am fost prezenți), noi mai jos scrișii arhidiaconi ai Bisericii romînești, confirmăm acum acele puncte cu iscăliturile proprii și cu sigiliul nostru, notificîndu-le, și rugăm prea umilit pe eminența voastră să binevoiască a cere de la majestatea sa prea sfîntă grațiile și favorurile, arătate în punctele din scrisorile anterioare și a le trimite cît mai curînd la Alba-Iulia, la mîna cinstitului părinte Ladislau Barany. Mila eminenței voastre o va răsplăti în veci Dumnezeu, iar noi nu vom înceta a o implora de la Dumnezeu.

In Alba-Iulia, 10 iunie 1697. Ai eminenței voastre servi și cei mai plecați fii.

2. SEMNATURILE PROTOPOPILOR:

Protopop Ion din Vizogna
Protopop Costin din Țagul Mare
Pop Gabor din (șters)
Protopop Gavriil din Bistra
Protopop Ionașc Orăștie
Protopop Costandin Șieuț
Protopop Todor din Poșaga
Protupop Iancul din Geomal
Protopop Simion din Săcal
Protopop David din Mifalău
Protopop Macaveiu din Minicea
Protopop Si[mi]on din Slivaaș.

Scanned with CamScanner

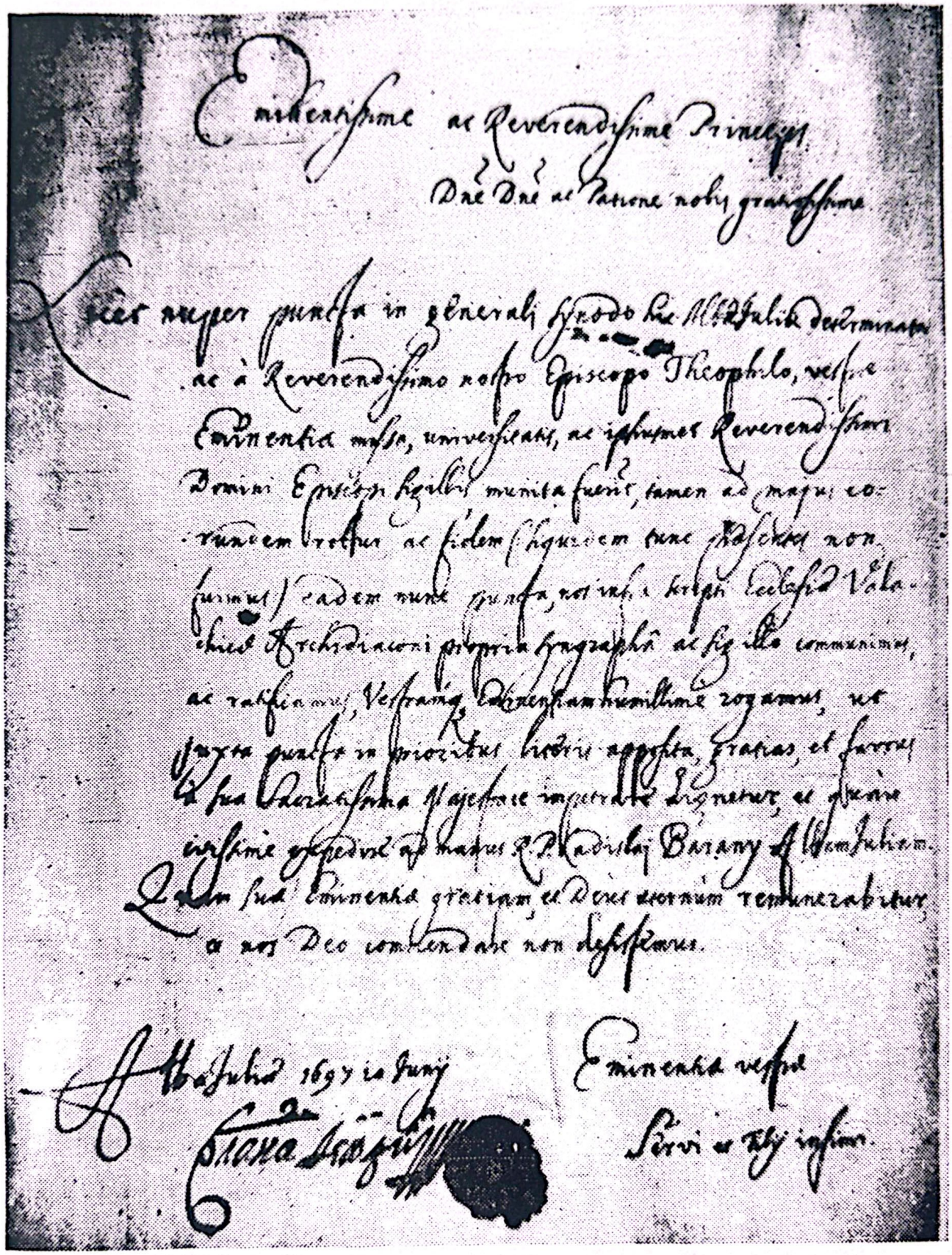

Adresa către cardinalul Kollonich cu semnătura falsă (10 iunie 1697)

Prima obiecțiune ce sîntem îndreptățiți a o face actelor atribuite sinodului de sub mitropolitul Teofil, este că nu există nici un text autentic romînesc și că nu se arată nicăieri că cel latinesc ar fi tradus din romînește. Ar fi o absurditate să presupunem că ele au fost redactate în limba latină, pe care nu o cunoșteau suficient nici mitropolitul, nici protopopii [3]. Trebuie subliniat, de altfel, încă o dată, faptul că procesele-verbale nu există în original, ci doar în copia unui manuscris depus de iezuitul Barany, în «dulapurile» Arhiepiscopiei din Strigoniu, unde însă noi le-am căutat zadarnic. Atît procesele-verbale cît și «decretul» sinodului sînt îndoielnice încă și prin forma și prin cuprinsul lor. În procesul-verbal din ședința a treia, nu se amintește despre o declarație de unire a mitropolitului, ci doar de «actele ședinței din ziua a doua», trimise împăratului și lui Kollonich, care însă nu există în arhivele acestora. Termenii : *principii acatolici, jus canonicum latinum, ministranții, cina Domnului, missa* (în loc de Liturghie), *archidiaconi* (în loc de protopopi), arată de autor pe un cleric catolic, iar nu pe un mitropolit ortodox din Transilvania. Titlul lui Teofil și semnătura sa sînt de asemenea neobișnuite. Nici «sigil episcopal» nu au întrebuințat mitropoliții romîni, ci doar «pecetea mitropoliei Bălgradului». Dar și «sigiliul sinodului» este o invenție a autorului, deoarece «soborul mare» nu avea o pecete proprie. La defectele acestea foarte importante, care fac dubioase toate cele patru acte sinodale, trebuie să adăugăm și punctul de vedere al autorului, netăgăduit catolic și cu totul străin de concepțiile clericilor romîni din Transilvania, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, după cum se va vedea din expunerile ce urmează.

De asemenea, e foarte greu de admis ca un bătrîn neputincios să atace cu atîta curaj pe protestanții din Transilvania, care nu au renunțat cîtuși de puțin a ține sub controlul lor Biserica Romînă. Termenii cu care sînt osîndiți protestanții trădează intoleranța și exclusivismul tipic al catolicilor. Povestea cu cățelul, pe care principele Ardealului ar fi cerut să-l boteze mitropolitul Sava Brancovici, este de asemenea născocită de autor. Ea reproduce o povestire anecdotică împrumutată din cartea unui grec pribeag, a episcopului Ierotei din Monembasia, tipărită de iezuiți la Venetia în secolul al XVII-lea. Scena s-ar fi petrecut între Mahomed al doilea și patriarhul Constantinopolului [4]. Hotărîrile sinodului reproduc, în sfîrșit, aproape din cuvînt în cuvînt, formula recomandată

3. Samuil Klein spune : «In forma aceasta făcu paterul Barany mărturisirea unirei cu besereca Romei în limba lătinească, *care limbă Teofil nu o înțelegea...*», la T. Cipariu, *Acte și Fragmente*, Blasiu, 1855, p. 83.

4. Dăm aici, după A. Lebedev, *Istoria bisericii greco-răsăritene sub stăpînirea turcilor*, Leningrad, 1904 (în rușește), pp. 224 și urm., «Telegraful Romîn» (Sibiu), 1912, nr. 33-34, pp. 124-135, unde noi ne-am ocupat cu această *Poveste fără temei*, povestea anecdotică a lui Ierotei, tipărită mai întîi în 1630 și apoi retipărită de mai multe ori.

Ierotei de Monemeasia (1630), pp. 427-428 :

«Sultanul Mohamed voia să-și bată joc de tagma călugărească. El avea un cîine foarte mare, de soi din Milano, care era învățat a sta în două picioare și a umbla în această poziție. Sultanul i-a venit în minte odată să îmbrace cîinele în haine de călugăr. Așa a și făcut. Pe urmă a chemat pe Patriarhul Maxim și a prins a-i povesti că i-a sosit

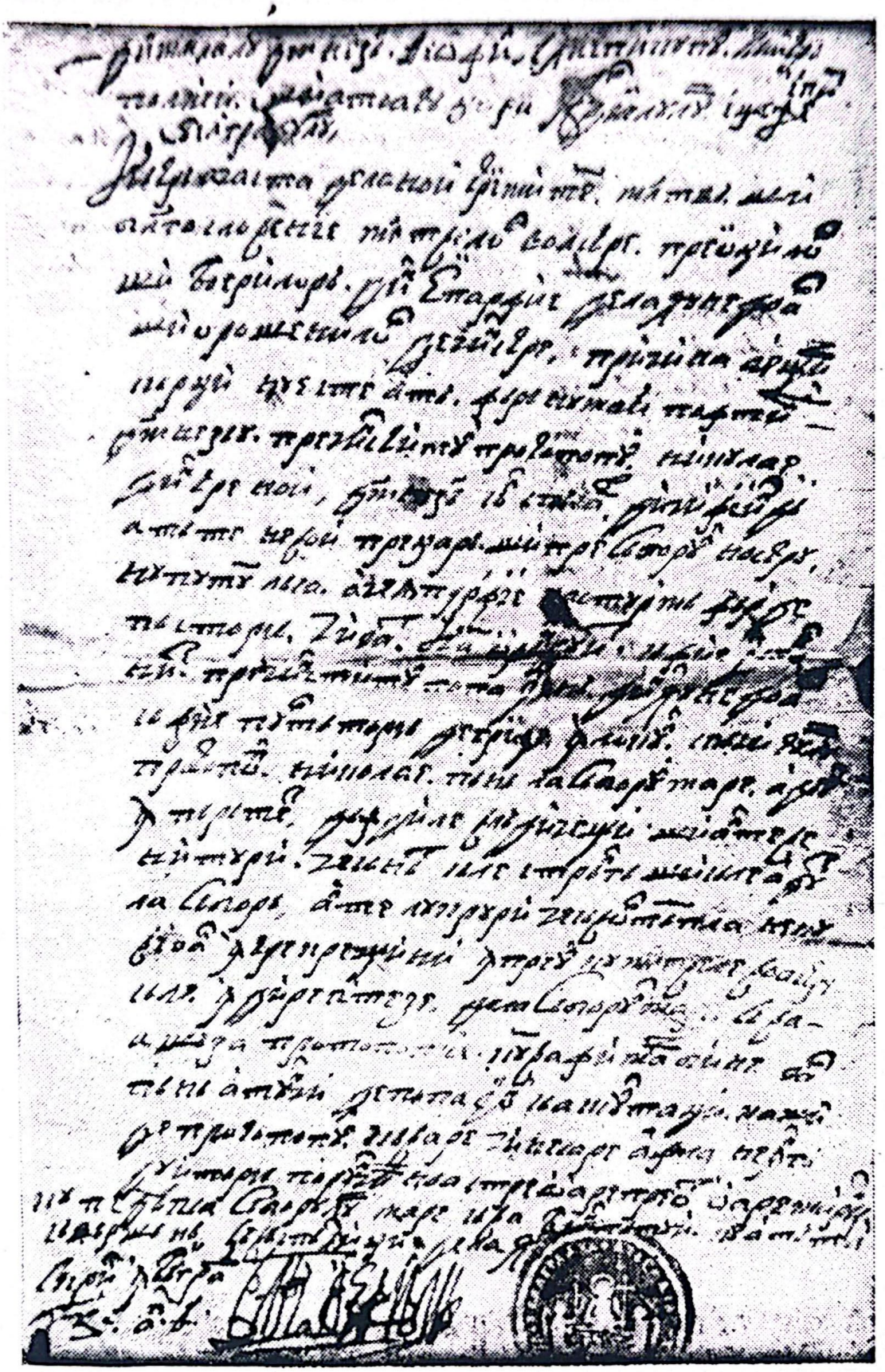

Act al mitropolitului Teofil, semnat la 9 aprilie 1697, cu mîna proprie

de iezuiți pentru unirea Bisericii Romîne cu catolicii[5], formulă pe care în cele din urmă va fi silit să o primească urmașul lui Teofil, mitropolitul Atanasie. A o atribui unui moșneag trăit în vechea tradiție răsăriteană și soborului său, este un anacronism evident.

Soborul s-a întrunit în februarie, iar actele au fost semnate în martie și iunie, o împrejurare ce dă de asemenea de bănuit, ca și faptul că Teofil e numit «episcop al Bisericii valahe din Transilvania», iar nu «arhiepiscop și mitropolit al țării Ardealului», sau «arhiepiscop al mitropoliei Bălgradului și a toată țara Ardealului», cum știm că obișnuia să iscălească chiar în cursul anului 1697[6]. Termenul de «episcop» îl vor întrebuința, nu fără o anume intenție, iezuiții și în raport cu Atanasie,

---

ca musafir un călugăr străin, care poartă același costum călugăresc ca și patriarhul, și care dorește să fie sfințit întru ieromonah de patriarhul însuși. Acesta a răspuns că i se va face pe voie călugărului străin. Aducîndu-i-se, la porunca sultanului, cîinele îmbrăcat în haine de călugăr, patriarhul a înțeles repede vicleșugul și a zis către Mohamed: «Eu cred că acest monah nu se ține de turma mea, ci este supusul tău». Spre a dovedi aceasta, Maxim a rugat pe sultan a dispune să se dea călugărului străin carne și fructe. De va mînca din carne și nu se va atinge de fructe, înseamnă că este din legea sultanului, iar dacă va mînca din fructe, disprețuind carnea în post, atunci înseamnă că se ține de legea patriarhului. Sultanul, după ce s-a făcut în felul acesta confesiunea de credință a călugărului străin, s-a mirat mult de înțelepciunea patriarhului».

Există, evident, o asemănare surprinzătoare între aceste două «trădanii» — după vorbele lui Samuil Klein. Amănuntele se deosebesc, firește, fiindcă iezuiții voiau să demonstreze disprețul calvinilor pentru Taina Botezului și *au adaptat* povestea lui Ierotei la împrejurările locale. Astfel de adaptări dau naștere la legende și anecdote «călătoare».

5. Această formulă reproduce din cuvînt în cuvînt textul stabilit de conciliul de la Florența, în ce privește «erorile dogmatice» ale Bisericii răsăritene:

Conciliul florentin (erorile răsăritenilor)	*Textul sinodului 1697:*
1). Romanum pontificem non esse caput universale totius per orbem diffusae ecclesiae.	1). Agnoscimus romanum pontificem totius ecclesiae Christi per orbem diffusae caput esse visibile.
2). Praeter coelum, sedem beatorum, et infernum carcerem damnatorum, tertium non esse locum, in quo animae nondum expiatae detinentur et purificantur.	2). Profitemur praeter coelum, sedem beatorum, ac infernum, carcerem damnatorum, tertium dari locum, in quo animae nondum expiatae detinentur ac purificantur.
3). Panem azymum non esse materiam sufficientem sacramenti eucharistiae.	3). Panem azymum sufficientem materiam coenae dominicae ac sacrificii missae non dubitamus.
4). Spiritum sanctum, tertiam in trinitate personam, non procedere simul a patre et filio.	4). Spiritum sanctum, tertiam in trinitate personam, a patre filioque procedere credimus.

Se presupune, evident, că Teofil și sinodul său au cunoscut textul original al conciliului florentin, pentru ca să facă o asemenea mărturisire de credință. Aceasta pare însă imposibil de admis Dar, Teofil poate să fi primit în întregime formula recomandată de iezuiți? Posibil, dar în acest caz el n-ar numi *«liturghia» — «sacrificium Missae»*. Inversarea întregului text florentin aparține iezuiților, ca și redactarea «decretului» de la 1697. Cf. Nilles, *op. cit.*, p. 169, și idem, p. 121 (erorile dogmatice).

6. Samuil Klein se mira: «Nu se știe din ce pricină n-au dat Barany episcopului titulă de mitropolit și de arhiepiscop», la Cipariu, *op. cit.*, p. 83. Titlul autentic l-am luat din testamentul lui Teofil (original), păstrat în arhiva Bibliotecii Filialei din Cluj a Academiei R.P.R.

Scanned with CamScanner

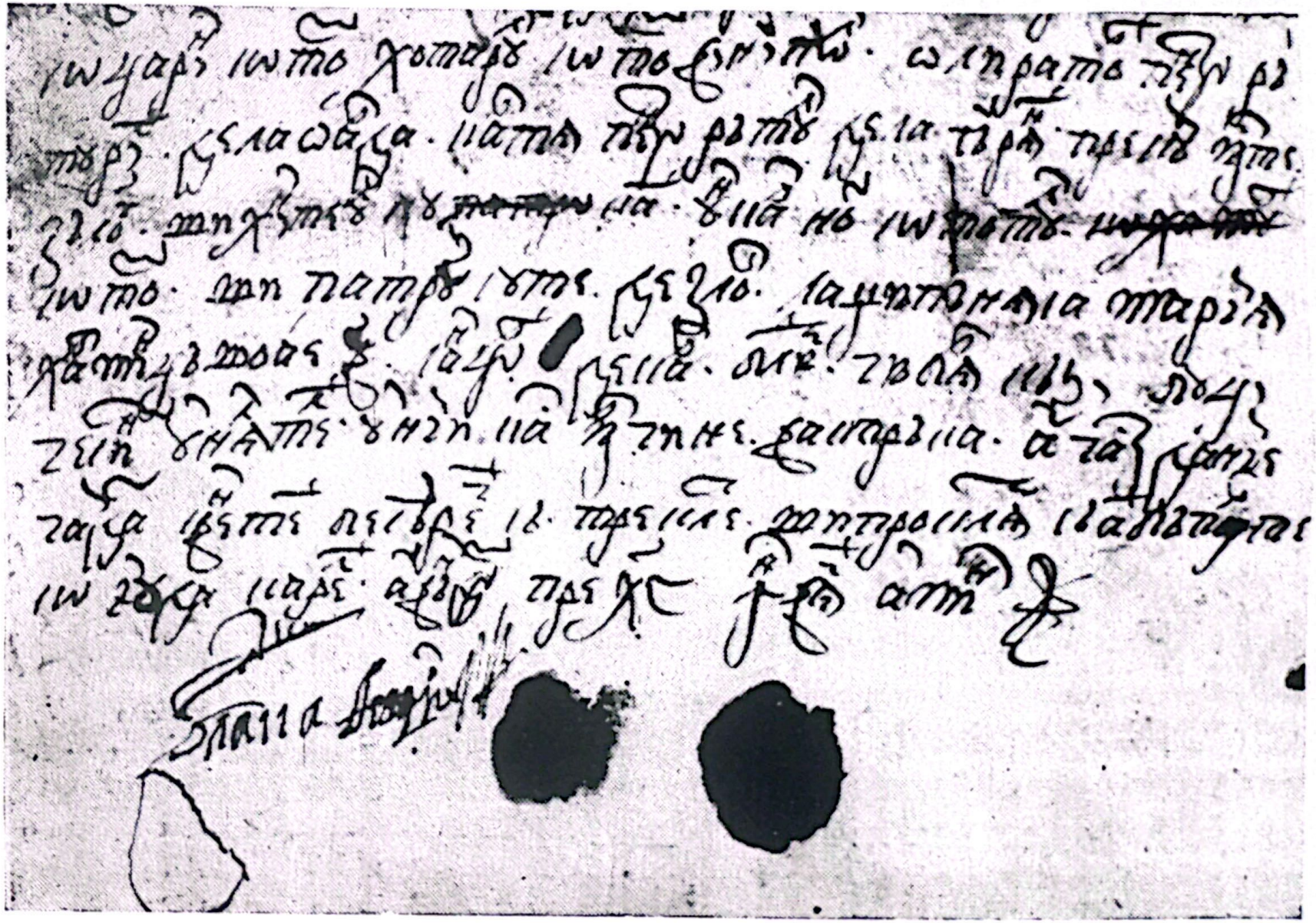

Semnătura mitropolitului Teofil, aplicată testamentului său

Nr. Pr. VASILE MURGUIA

Scanned with CamScanner

în tot cursul tratativelor de mai tîrziu. În planul lor, vlădica romîn, degradat la rangul de episcop, avea să fie supus «arhiepiscopului» din Strigoniu. În fine, chiar și formula : «...nos episcopus et universus ecclesiae valachicae clerus» e cu desăvîrșire străină de terminologia uzitată în Biserica Romînă : «Noi soborul și toți protopopii».

Stilul latin al actelor trădează pe iezuiții care repetă și aici clișeele tipice ale propagandei lor, de neconceput pentru condeiele unor preoți romîni din acea epocă :

La aceste obiecțiuni adăugăm încă două :

1. Semnătura mitropolitului Teofil, pusă (10 iunie 1697) pe actul prin care se aduce la cunoștința cardinalului Kollonich hotărîrea de a se uni, e contrafăcută. Cunoaștem iscălitura lui Teofil din Condica Sfîntă a Ungrovlahiei, pe care a semnat-o cu prilejul hirotonirii sale (1692). Mai apropiate sînt însă iscăliturile păstrate, una pe un act din 9 aprilie 1697, cealaltă dedesubtul testamentului olograf, întocmit la 12 iulie 1697. În actul de la 10 iunie, liniile scrisului sînt ale unui om în plină vigoare, în timp ce iscăliturile din anul 1697 trădează în mod vădit vîrsta înaintată a scriitorului. În testament scrie «vladika», iar în adresa către cardinal, «vlădika». Deosebirea se poate remarca mai ales în felul de a forma literele v, l și k, dar și la abreviația *di* de deasupra rîndului. În ce privește numele «Teofil», scrierea grupului *eo* și a literelor *f* și *i* diferă. Manupropria este iarăși o imitație, executată însă cu mînă mai sigură și în tot cazul mai geometric decît în testament. Pecetea personală pare de asemenea diferită : lipsesc punctele sau steluțele, cîte patru pe fiecare latură a bustului, care se pot distinge clar în pecetea păstrată bine pe hîrtia testamentului [7].

De aceea, semnătura de pe actul din 10 iunie se dovedește o imitație nu deplin reușită, opera unui plastograf, care nu a ținut seamă de schimbările trăsăturilor, cauzate de vîrstă sau de boală. De altfel, semnătura lui Teofil nu e justificată aici prin nimic. Actul e redactat de cîțiva protopopi care se scuză că își dau tardiv semnăturile. Ei vorbesc despre Teofil la persoana a treia.

2. Actul de la 10 iunie mai are însă un cusur, și încă foarte mare : voind să-i confirme autenticitatea, ni se dă o listă de 12 clerici, care ar fi semnat ca «servi și fii prea umiliți» o adresă trimisă cardinalului din Strigoniu. Această listă însă e suspectă din mai multe motive. Ea nu urmează imediat după datarea actului, fiind separată prin o pagină liberă. Actul se compune din două file (paginile 53—56 din tomul 24 al lui Hevenessy). Pe pagina întîia e scris textul latin cu semnătura și pecetea lui Teofil. Pe dosul ei, deci pe pagina a doua, s-au transcris în latinește numele celor 11 protopopi și un preot. Pagina a treia conține semnăturile

7. A se vedea facsimilele de la pp. 13, 15, cu iscăliturile lui Teofil. Dăm aici și opinia expertului grafolog : «Au fost expertizate trei semnături. Cele două semnături ale mitropolitului Teofil din Testament și fotocopia de dimensiunile 178×111 mm sînt identice, iar semnătura din fotocopia de dimensiunile 200×213 mm este neidentică cu celelalte două, pentru motivul că semnăturile originale sînt mai ataxice și nesigure, pe cînd semnătura din fotocopia mai sus amintită prezintă trăsături foarte energice».

inzestrate cu 11 peceți, iar a patra, adresa externă către cardinalul Kollonich, scrisă în latinește de aceeași mînă care a transcris în latinește și semnăturile [8].

Împrejurarea că protopopii care figurează în listă nu sînt cîtuși de puțin fruntașii clerului romîn, din acea epocă, și că nici măcar numele «notărașului», al secretarului sinodal nu se află între ei, ne îndreptățește să afirmăm că lista de față conține, de fapt, semnături autentice ale unor protopopi romîni, dar aceste semnături n-au nici o legătură cu declarația afirmativă de unire. Dacă ar aparține actului semnat de Teofil și redactat latinește, cei 12 semnatari ar fi continuat să iscălească alături de vlădica, și încă imediat pe dosul paginei, iar nu pe pagina a treia. Măcar unul din ei ar fi făcut o scurtă mențiune despre ceea ce se confirmă prin iscăliturile și pecețile lor [9].

În acest caz, am aștepta în mod normal ca semnăturile să fie bine citite, iar Scaunele protopopești corect identificate și traduse. Fiindcă nu a reușit să descifreze comuna popii Gabor, Săorășul (ung. Sováros), traducătorul a tras cu cerneală peste numele localității, după ce l-a citit greșit «Szivanensis» (care nu există), iar Silvașul din Hunedoara îl identifică cu Sărmășelul (Kis Sarmasiensis).

Adăugăm că lista transcrisă cu caractere latine pe dosul filei dintîi e prezentată cu următoarea notă : «Appono latine nomina archidiaconorum, eo quo valachice sunt posita ordine» (anexez în latinește numele arhidiaconilor în ordinea în care sînt așezate romînește). A completat deci ulterior pagina liberă (pagina a 2-a). Atît doar că ordinea iscălîturilor nu-i exact observată.

Dacă, în sfîrșit, aceste acte au fost prezentate lui Kollonich, ar trebui să se găsească cel puțin o urmă despre ele în arhiva arhiepiscopală de la Strigoniu sau la cancelaria aulică transilvăneană. Cum nu există nicăieri vreo mențiune nici despre acest pretins sinod, nici despre hotărîrile luate, exceptînd doar dosarele și rapoartele iezuiților [10], putem afirma

8. Dl. Mihail P. Dan, care a revizuit încă o dată, cu deosebită atenție, actul lui Teofil din 10 iunie 1697, păstrat în biblioteca Universității din Budapesta, îl descrie astfel : «Actul lui Teofil, datat la Alba-Iulia în 10 iunie 1697, are 4 pagini (53-56, din vol. 24 al colecției Hevenessy). Pagina întîia conține textul latin cu semnătura și pecetea lui Teofil, iar a doua, numele în limba latină ale celor 12 clerici care semnează (deci pe dosul paginii întîia). Pagina a treia dă semnăturile cu cele 11 peceți. Pagina a patra conține adresa lui Leopold Kollonich, Viena. Deci o filă îndoită în două formează un caiet de 4 pagini».

Lista de 11 protopopi și 1 popă (cu numai 11 peceți) o dăm în facsimil, pentru a se putea compara iscălîturile cu cele de la 1698 și 1701. Lista trebuie să fie mai veche, judecînd după prezența protopopilor din Ocna Sibiului, Țagul Mare și Poșaga, pe care nu-i mai întîlnim nici în 1698, nici în 1701 și nici în lista generală de la 1700 (aceasta la I. M. Moldovanu, *Acte sinodale ale bisericii romane de la Alba-Iulia și Făgăraș*, Blasiu, 1869, pp. 117-118). Ea trebuie să se fi păstrat pe ultima filă a unei liste mai întinse de protopopi, care vor fi semnat actele unui sobor oarecare ținut sub Teofil. Patru din aceste iscălituri (Costîn din Șieuț, Simion din Săcal, David din Uifalău și Macovei din Nimigea) nu prea sînt identice cu iscălîturile acelorași de la 7 octombrie 1698. Dacă sînt totuși autentice, ele trebuie să fie mult mai vechi.

9. A se vedea facsimilul de la p. 23 și 21.

10. Nilles, *op. cit.*, p. 165, n. 1.

cu deplină temeinicie că actele lui nu au ajuns de loc la destinaţie.

Toate aceste obiecţiuni ne îndreptăţesc să punem concluzia că actele privitoare la sinodul ţinut de Teofil sînt pe de-a întregul plăsmuite : atît textele proceselor-verbale cît şi ale rezoluţiei au fost redactate de iezuiţi. Tot ei au ticluit şi adresa către cardinalul Kollonich, plastografiind semnătura mitropolitului Teofil. Semnăturile celor 12 clerici le-au luat de pe un act găsit probabil în arhiva mitropolitană. Foaia aceasta trebuie să fi aparţinut la dosarul vreunui sobor ţinut mult mai înainte, deoarece trei din cei 11 protopopi nu mai figurează nici în 1698, nici în 1701. Ea a fost detaşată dintr-un caiet, care nu avea decît o pagină scrisă, celelalte trei erau albe. Profitînd de aceste pagini libere, plastograful a inventat povestea neverosimilă, că cei 12 semnează fiindcă nu au luat parte la sinod («siquidem tunc praesentes non fuimus»). Bănuiala de trucaj devine certitudine din moment ce şi iscălitura lui Teofil se dovedeşte contrafăcută. Împrejurarea că falsificatorul nu a fost în stare să citească corect lista protopopilor, ne îndreptăţeşte să presupunem că operaţia s-a executat mai tîrziu, şi nu în Alba Iulia. Dar şi textul rezoluţiei de unire a acestui sinod, care reproduce aproape din cuvînt în cuvînt decretele împărăteşti ale lui Leopold (1699 şi 1701), şi manifestul cardinalului Kollonich din 1698, ne îndreptăţesc să presupunem o dată mai tîrzie pentru ticluirea actelor.

Încheierile acestea nu sînt noi pentru istoriografia romînă. Ele se întemeiază pe studiile critice ale lui I. Crişianu, Gheorghe Popovici şi Ştefan Lupşa, care au ajuns la acelaşi rezultat. Stăruind a completa obiecţiunile aduse de ei, noi am încercat însă a identifica mai precis metoda de lucru a plastografului.

Singura obiecţiune ce s-ar putea încerca împotriva încheierii la care am ajuns, este că şi alte izvoare indică începutul acţiunii de unire pe vremea vlădicii Teofil. Observăm însă că toate aceste izvoare se întemeiază pe actele discutate mai sus şi pe informaţiile luate din cercul restrîns al iezuiţilor din Transilvania.

De la Bárány trebuie să fi aflat mitropolitul Atanasie că Teofil ar fi primit unirea. Pater Ianăş, curatorul Mitropoliei, care a păstrat informaţia, o dezminte categoric în scrisoarea adresată lui Atanasie, la 13 martie 1701 : «să nu-l urneşti pre Teofil... că n-are vină». Metoda de a atribui celor răposaţi trecerea la catolicism, cînd ei nu se pot apăra, au întrebuinţat-o iezuiţii şi în timpurile noastre. Din cercul acestor călugări va fi luat şi pastorul săsesc din Sebeş, informaţia că Teofil a făcut mărturisire de credinţă la catolici, primind cele patru puncte [11]. Dacă ar fi

11. Scrisoarea lui Pater Ianăş, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, Bucureşti, 1903, p 308. Informaţia pastorului Gunesch († 1703) la Transch, *Cronicon*, Braşov, 1898, II, pp. 277-280 şi 287. Cf. observaţiile critice de prof. Lupşa, *op. cit.*, pp. 27-28. Notele lui Gunesch nu sînt redactate la zi, ci după înfăptuirea unirii, cel mai curînd la 1701. Izvorul său de informaţie se reduce tot la iezuiţi, cum se vede şi din mărturisirea autorilor, pornit împotriva lui Teofil. El adaugă şi informaţii calomnioase privind viaţa particulară a vlădicului, împrăştiate de protestanţi

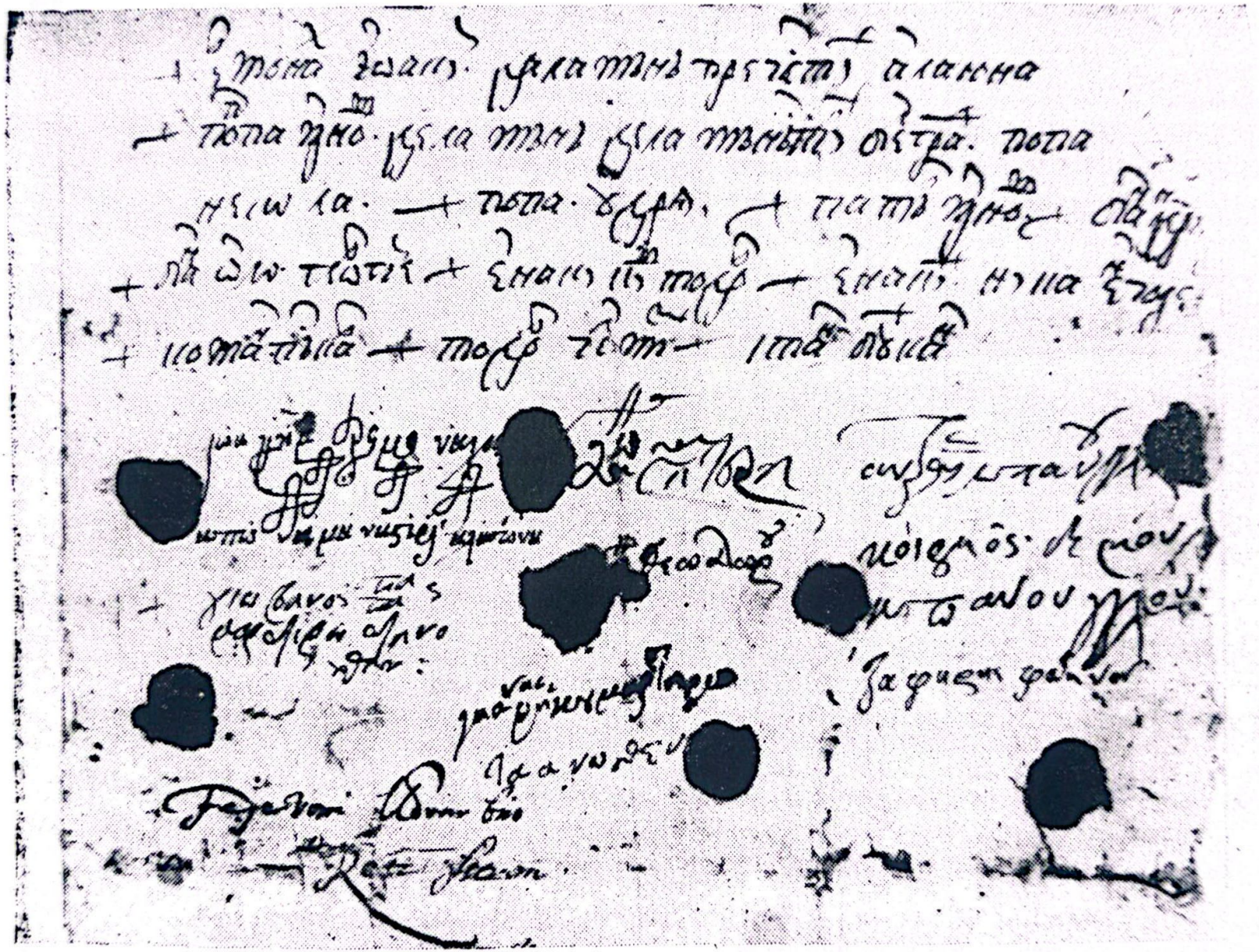

Semnătura de martori la testamentul mitropolitului Teofil

fost adevărat, ne întrebăm, de ce a fost nevoie să se ticluiască totuși actele false din 1697 ?

Autorul opusculului «Ortus et progressus variarum in Dacia gentium et religionum» (Claudiopoli, 1730), este în afară de orice îndoială un călugăr iezuit. Dacă nu-i Andreas Illia, pe care-l contestă critica mai nouă, poate fi Bzensky Rudolf, sau alt iezuit, care cunoaște împrejurările din Transilvania și e familiarizat cu materialul istoric aflător le sediile misiunilor iezuite de aici. «Decretul» lui Teofil de la 21 martie 1697 l-a luat, probabil, tot din izvoarele aparținătoare iezuiților. Ceea ce pare însă deosebit de suspect, e faptul că acest decret nu se mai găsește reprodus de contemporani nicăieri, nici măcar în manuscrisul de la Alba Iulia, care cuprinde procesele-verbale ale pretinsului sinod din 1697. Să-l fi ticluit oare Illia sau Bzensky, sau un alt iezuit ? Posibil. Dar oricine ar fi ticluitorul, el trebuie să fi cunoscut materialul iezuiților. Petru Bod, Șincai și Samuil Micu au împrumutat deci din cărțulia de la Cluj hotărîrea atribuită sinodului de la 1697 și tot de aici au reprodus-o mai tîrziu Laurianu și Cipariu, lăsînd la o parte justificatele îndoieli ale celor doi istorici romîni din secolul al XVIII-lea.

În «Analele misiunii din Dacia» (1697), a iezuiților, se adaugă, în sfîrșit, informația că după ce a pătruns și la București vestea despre șovăielile lui Teofil, mitropolitul Teodosie a mișcat toate pietrele pentru a-l scoate din Scaun pe vlădica din Ardeal. Dar aceste «Anale» sînt redactate de Barany sau de colaboratorii săi intimi. De aceea reproduc informația acreditată în cercul iezuiților despre începerea tratativelor cu Teofil, informație consemnată și de iezuitul Freyberger, dar lipsită cu desăvîrșire de temei [12].

De aceea se cuvin rectificate toate părerile cu privire la mitropolitul Teofil, despre care nu se poate dovedi că ar fi fost amestecat într-o formă oarecare în tratativele pentru încheierea unirii. Din testamentul său, scris la 12 iulie 1697, cu mîna tremurîndă [13], nu reiese absolut nici o preocupare pentru unire. Dimpotrivă, el lasă «cu limbă de moarte» toată agoniseala vieții sale trăită în sărăcie («ce am agonisit mai de înaintea vlădiciei și în vlădicie, cu sărăcia mea») Mitropoliei din Bălgrad. Hainele, caii și carele gospodăriei sale, precum și cei cîțiva florini, nu reprezintă pentru dînsul o valoare deosebită. Grija de căpetenie și-o îndreaptă către cărțile bisericești, pe care le descrie cu părere de rău, că e nevoit a le părăsi («cumpărat-am un Triod și un Penticostar, îmbrăcat cu carmajin roșu, cu aur, și un Octoih de cele mari, întreg, de cele din țara leșească, și o Pravilă din Moldova, romînească»), ca și lucrurile bisericești : stihare, patrahire, scoarțe, engolpioane, poală de tetrapod, vase de argint, și altele încă («un stihar de lastră galbenă cu flori de mătase, care au dat măria sa Constantin Vodă Brîncoveanu»), care toate țin de rînduiala Bisericii răsăritene.

12. Nilles, *op cit.*, p. 180.

13. Testamentul în arhiva Bibliotecii filialei din Cluj a Academiei R.P.R. A fost tipărit în *Unirea*, 1916, nr. 41, pp. 8-9. Cf. N. Iorga, «Revista Istorică», 1916, pp. 83-84.

Scanned with CamScanner

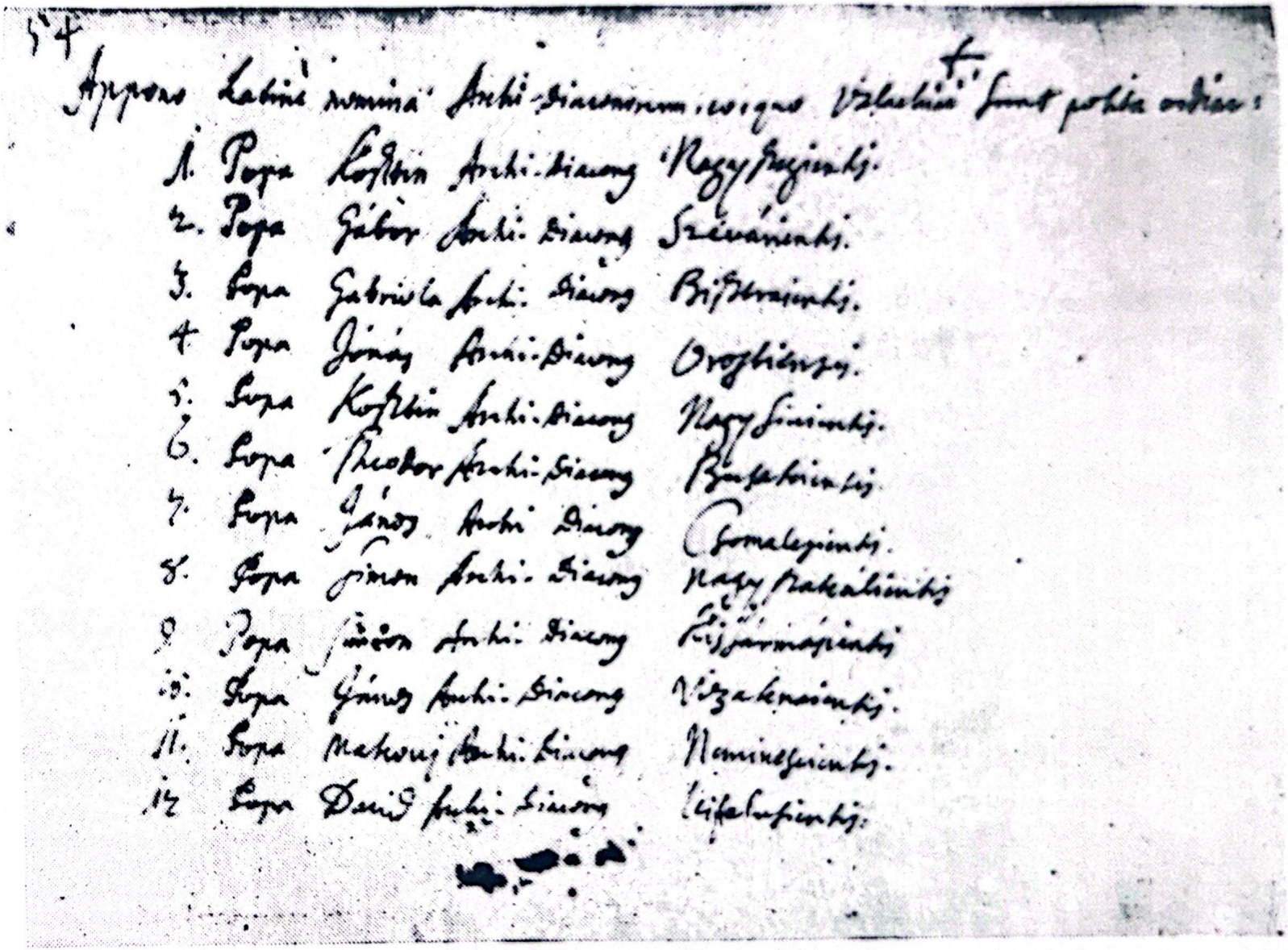

Transcrierea în latineşte a semnăturilor date de protopopi (pagina a II-a a dosarului)

Martorii care asistă la facerea testamentului iscălesc grecește : între ei Andreiaș Banoli, omul lui Vodă Brîncoveanu, și Pater Ianăș, apărătorul lui Sava Brancovici, unul din oponenții lui Atanasie și alții, ale căror nume le reîntîlnim cu prilejul protestului îndreptat împotriva unirii (1701).

O singură mărturie vrednică de credință confirmă doar informația că statul catolic din Transilvania a cerut, spre sfîrșitul anului 1697, aprobarea Curții din Viena pentru unirea romînilor cu Biserica Romei. Cancelarul Bethlen Nicolae povestește, în memoriile sale, că împreună cu guvernatorul Banffy, ambii calvini, au refuzat să discute într-o conferință ținută la Viena, sub președinția lui Kinsky, acest memoriu al statului catolic, fiindcă, după cum spuneau ei, ca persoane particulare și ca membri simpli ai Bisericii Reformate nu se simțeau îndreptățiți a sta de vorbă și a da răspuns, în numele acesteia, iar ca demnitari ai statului, pe de altă parte, foarte ușor se poate întîmpla să intre în conflict cu conștiința lor religioasă [14].

Trebuie subliniat deci că la conferința ministerială din Viena s-a discutat memoriul «statului catolic» din Transilvania, iar nu al soborului Bisericii Romîne, și că mitropolitul Teofil nu mai era atunci în viață. Șincai și Samuil Klein greșesc cînd aduc în legătură această conferință cu pretinsul memoriu al lui Teofil, pe care ei îl cunoșteau din cartea lui Andrei Illia. De asemenea greșește și Petru Bod, istoricul calvin de la mijlocul secolului al XVIII-lea, care în afară de cartea iezuită a cunoscut și ceea ce povestește Bethlen Nicolae în memoriile sale [15].

Habsburgii au fost dintru început preocupați să restabilească autoritatea Bisericii Catolice din Transilvania, și îndreptîndu-și atenția spre romîni, îndată ce au ocupat țara, s-au interesat în ce chip ar putea să fie cîștigați pentru o unire cu Biserica Catolică. Însărcinarea de a pregăti o acțiune în acest scop s-a dat misiunii din Transilvania a ordinului iezuiților. Astfel se explică rolul pe care-l va avea călugărul Barany Ladislau, în tratativele cu clerul romînesc.

Acest rol îl îndeplinesc însă iezuiții pe față doar după ce împăratul încuviințează propunerea «statului catolic». La 14 aprilie, împăratul dă chiar o «rezoluție». redactată după consultația la care au luat parte și guvernatorul Banffi, precum și cancelarul Bethlen Nicolae. La insistența acestor doi protestanți se va lăsa deschisă posibilitatea ca romînii să fie liberi a se declara cum vor [16]. Războiul cu turcii nu se isprăvise încă. De aceea protestanții trebuiau menajați prin aparențele unei imparțialități înșelătoare. «Acei preoți romîni de ritul grecesc, care ar declara că vor păzi ritul grecesc și vor recunoaște pe pontificele roman» — spune rezoluția împăratului [17] — «se vor bucura de privilegiile preoților cato

14. *Grof Bethlen Miklos önélétirása*, kiadta Szalay László, Pest, 1860, 11 kötet, p. 202

15. Afirmațiile lui Klein, Șincai și P Bod, la G. Popoviciu, *Uniunea...*, pp. 35-36, n. 1 și 2.

16. I. Toth Zoltàn, *Az erdélyi román nácionalizmus elsö azázada 1697-1792*, Bud., 1946, pagina 26.

17. Nilles, *op. cit.*, p. 235.

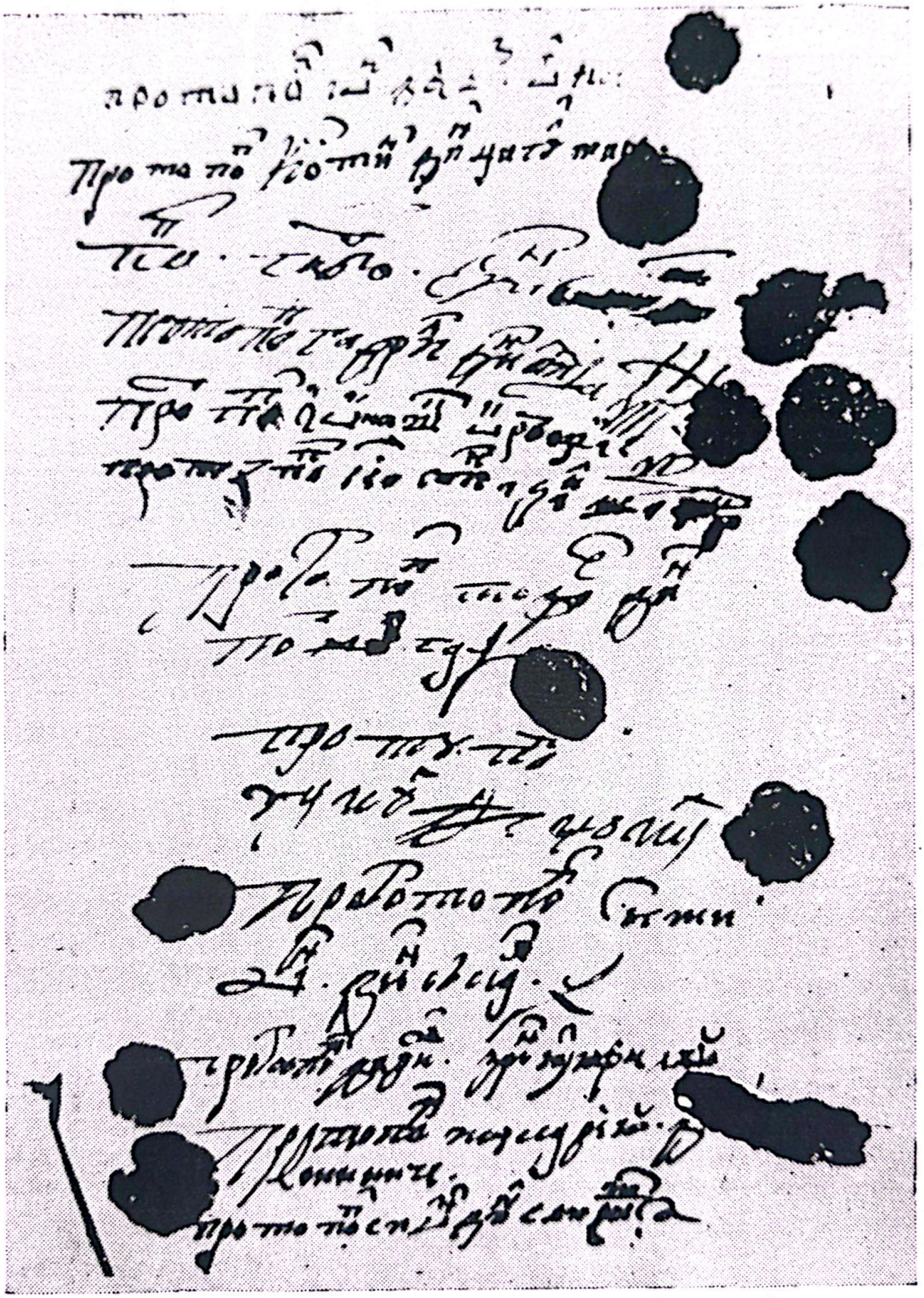

Semnături de protopopi romîni adăugate dosarului de la 6 iunie (pagina a III-a a dosarului)

lici, iar aceia care socotesc că nu pot face numita mărturisire, sau se unesc cu una dintre celelalte religiuni recepte, ori vor rămîne în starea religiunii în care se află acum, se vor bucura de privilegiile religiei pentru care se vor declara sau vor fi consideraţi în statul şi în drepturile religiei, în care trăiesc acum».

Împăratul răspunde, deci, afirmativ memoriului prezentat de statul catolic, cu toate că asigură tratamentul egal şi religiilor protestante, în cazul cînd vor reuşi să realizeze o unire cu Biserica Romînă. Trebuie subliniat că unirea cu catolicii nu-i considerată drept fapt împlinit, ci ca o posibilitate de viitor. Aşa o consideră chiar şi cardinalul Kollonich [18], care, pornind de la rezoluţia împărătească din 14 aprilie, îşi exprima în manifestul adresat clerului romîn din Transilvania bucuria că li se deschide uşa (quod viam vobis aperiri audiamus et videamus), pentru a se întoarce în sînul Bisericii Catolice şi la unirea «singur mîntuitoare».

Prin urmare, clerul romîn nu luase nici o hotărîre. El era invitat să primească unirea cu catolicii în schimbul privilegiilor promise de împăratul însuşi şi a favoarei şi protecţiei deosebite oferite de cardinal, care era cel mai influent sfetnic al tronului. E adevărat că în manifestul de la 2 iunie 1698, cerînd viitorilor convertiţi să mărturisească şi să creadă tot ce învaţă Biserica Catolică, Kollonich defineşte cele patru puncte deosebitoare exact cu aceiaşi termeni ca şi pretinsa rezoluţie a clerului romîn (21 martie 1697). Redactarea sa foarte concisă, nu a împrumutat-o însă din textul clerului romîn. Expunerea pe scurt a punctelor deosebitoare stabilite de Conciliul de la Florenţa, o întîmpinăm adesea în izvoarele iezuite de la sfîrşitul secolului al XVII-lea. Cardinalul şi iezuiţii procedează la fel, cei din urmă evident în conformitate cu instrucţiunile primite.

De aceea, formula de unire a iezuiţilor va rămîne de acum invariabilă, în temeiul celor patru puncte, pe care pretind să le recunoască reprezentanţii Bisericii Romîne. Prezenţa punctelor de la Florenţa în textul atribuit lui Teofil şi sinodului său, dovedeşte mai presus de orice îndoială paternitatea iezuiţilor, în ce priveşte procesele-verbale şi hotărîrile «soborului» din 1697. Toate aceste acte sînt pe de-a întregul falsificate.

II.

Se ştie că între timp Biserica Romînă din Transilvania obţinuse, după moartea lui Teofil (iulie 1697), un nou vlădică în persoana lui Anghel Popa, care îşi va lua în călugărie numele de Atanasie. Alegerea s-a îndeplinit după rînduiala cunoscută şi cu aprobarea superintendentului calvin. Candidatul la Mitropolia Ardealului va pleca pentru sfinţire la Bucureşti, avînd scrisorile de recomandare semnate de guvernatorul Banffi. Statul catolic şi generalul comandant nu schiţează nici un gest, din care să se poată deduce că de acum înainte lor le revine dreptul de a supraveghea formele cerute pentru instituirea ierarhului, care avea să

18. G. Popoviciu, *Uniunea...*, p. 75 şi urm.

Scanned with CamScanner

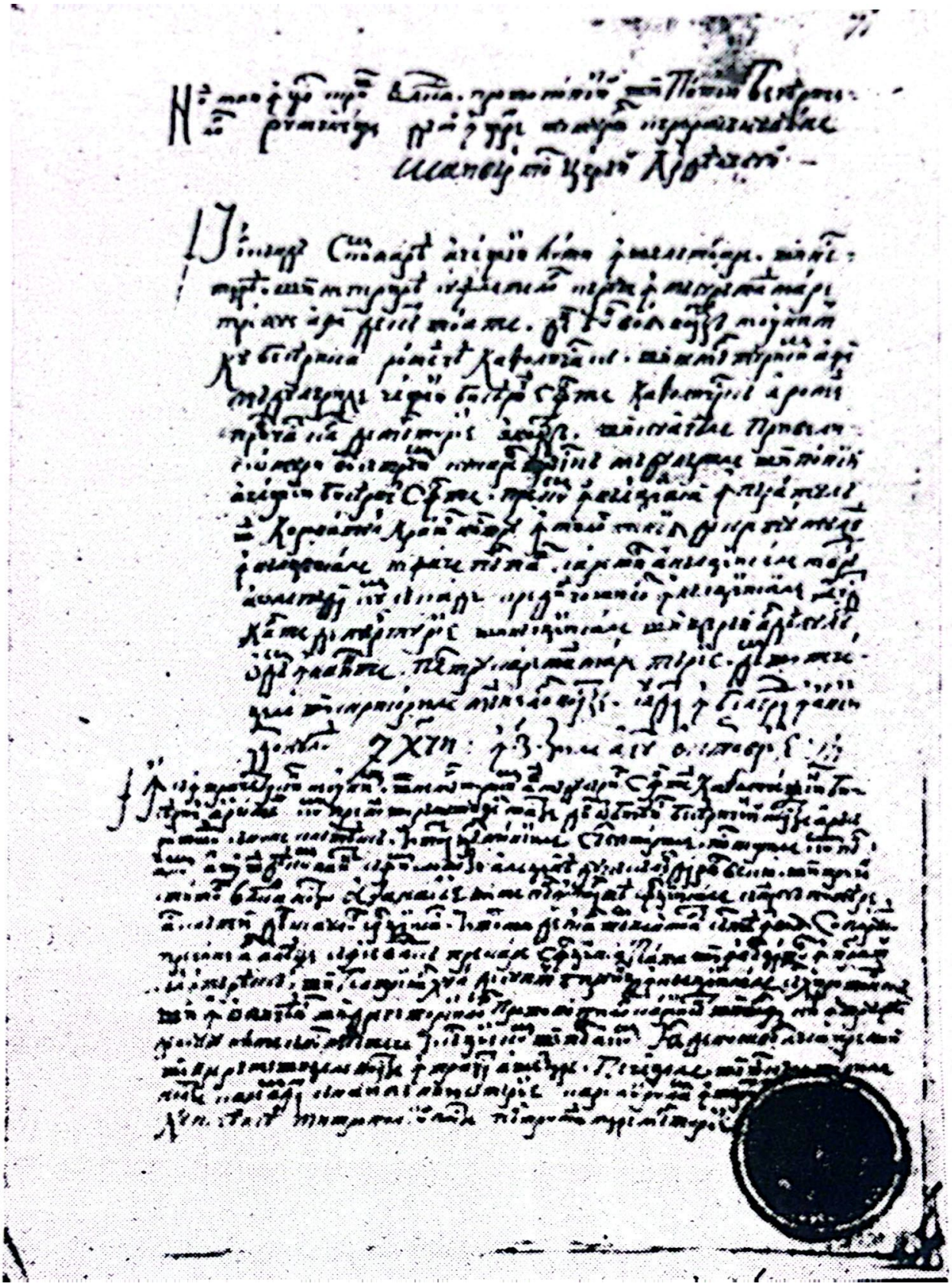

conducă Biserica, afirmativ, unită cu catolicii. În Transilvania, deci nimeni nu avea cunoștință despre hotărîrile sinodului și despre declarația de unire a mitropolitului Teofil. Nici la București nu se pomenește nimic despre înstrăinarea de Ortodoxie a Bisericii din Transilvania, cu toate că tendințele de catolicizare ale hasburgilor erau bine cunoscute la Curtea lui Brîncoveanu [19].

Noul mitropolit va fi hirotonit în ziua de 22 ianuarie 1698, după ce a fost reținut timp de cîteva luni pentru a fi instruit mai temeinic de mitropolitul Teodosie și de patriarhul Dositei al Ierusalimului. Acesta din urmă îi formulează în scris sfaturile prin care caută să-l întărească în credința ortodoxă. Vodă Brîncoveanu însuși confirmă pe seama noului mitropolit vechea danie de 6.000 de aspri a voievozilor munteni pentru Biserica Ardealului, care se învăluie «ca o corabie în mijlocul valurilor mării, fiind între multe feluri de eretici necredincioși, și se năpăstuiește de la dînșii în multe chipuri».

Aluzia Domnului romîn privește în mai mare măsură pe calvini, din partea cărora a suferit prigoniri Biserica romînilor. Unul din observatorii iezuiți spune că mai ales vîrsta tînără a noului ierarh constituia motivul pentru care cercurile bisericești din Muntenia au fost nemulțumite cu persoana noului vlădică [20]. Ele vor fi avut poate și alte motive și în rîndul întîi nivelul intelectual prea redus pentru un demnitar cu atîta răspundere, dar și lipsa de cunoștințe temeinice în doctrina ortodoxă. Nu știm în ce măsură se poate admite informația că a fost luat de pe băncile școlii, dintr-o clasă inferioară, pentru ca să-și prezinte candidatura pentru Scaunul vlădicesc. În tot cazul, fiind hirotonit preot de mitropolitul Varlaam, e greu de admis să fi obținut sfințirea de vlădică la o vîrstă sub norma canonică (32 de ani), dar în același timp trebuie să recunoaștem că scrisul să chirilic e curent și sigur, ca și al altor cărturari romîni din aceeași epocă. Latinește însă nu prea știa, de aceea scrisorile latinești, care-i vor purta semnătura, presupunem că au fost scrise de alții. Iezuitul Nilles își exprimă mirarea [21] cînd reproduce o semnătură proprie a lui Atanasie, care iscălește greșit «eppiscopus (sic) Valachorum ritus graeci Athanasius unitus cum totius (sic) Transylvania».

Cînd s-a întors de la București, noul vlădică găsi situația politică schimbată. În temeiul rescriptului regal și al manifestului publicat de Kollonich, «statul catolic» se pusese pe treabă din răsputeri pentru a cîștiga pe romîni. Avea tot interesul să o facă. Împreună cu Biserica Romînă, catolicii ar fi întrecut numeric toate celelalte confesiuni din Transilvania, ceea ce îi îndreptățea să revendice situațiile de frunte în

19. *Ibidem*, p. 65 și urm. În cele următoare, ne ținem de acest autor, pentru a nu spori prea mult citatele.

20. Raportul lui Cristofor Gebhard, superiorul misiunii iezuite din Sibiu, în colecția Hevenessy, pp. 51-52. Nilles nu îl publică în întregime. A ei și informația că Atanasie a fost hirotonit de Varlaam (Nilles, *op. cit.*, p. 269).

21 Nilles, *op. cit.*, p. 222. Samuil Klein spune: «Athanasius ignarus linguae latinae et germanicae (*Foia pentru minte, anima și literatură*, 1862 p. 179).

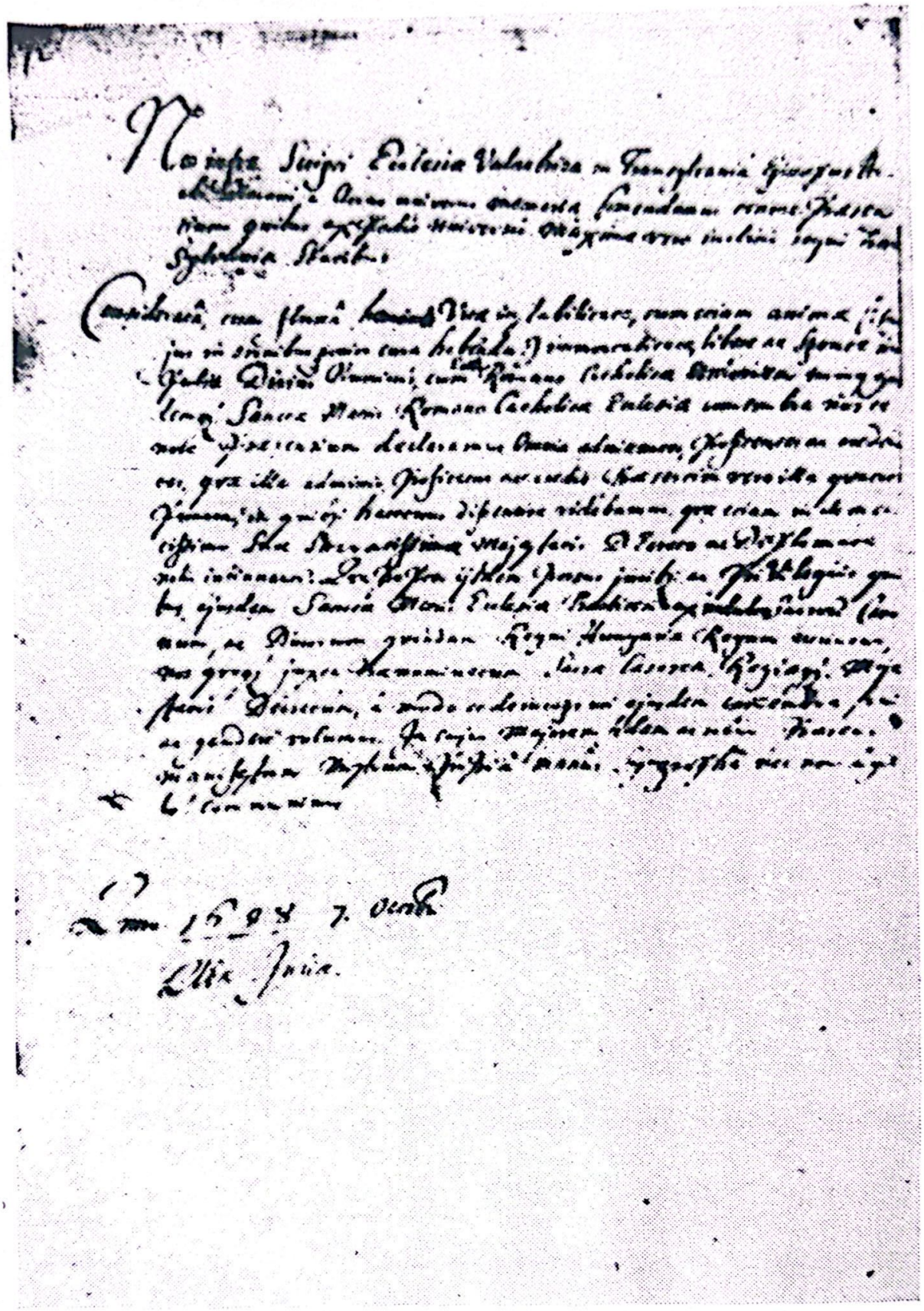

Pagina a II-a a dosarului unirii de la 7 octombrie 1698

guvernul țării. Munca de convertire și-o asumă în întregime «misiunea iezuită». Barany, ca vechi paroh în Alba Iulia, mai ales grație cunoștințelor ce le avea, izbutește să se apropie de persoana noului mitropolit. Doi protopopi : Gheorghe, secretar al Marelui Sobor, și Petru, protopop în Daia, frați de altminteri, i-au stat într-ajutor, ca și popa Ianoș din Bălgrad, și provizorul fiscal Ștefan Rațiu, unul din curatorii Mitropoliei. Este de presupus că acțiunea lui Barany se va fi îndreptat mai ales către membrii influenți ai clerului.

Rezoluția împărătească din 14 aprilie 1698 oferea o momeală într-adevăr plină de ispite. Dacă s-ar uni cu Biserica Romei, preoții romîni ar fi scutiți de jugul iobăgiei și de unele îndatoriri față de feudalii nesăturați. Contribuțiile grele care nu mai conteneau să le fie cerute, pentru a acoperi cheltuielile de război ale țării, au ținut clerul, în anii din urmă, într-o încordare continuă. Primind unirea ar înceta imediat și robota popilor, cu toate umilințele legate de ea, iar aceștia s-ar înfrupta, în sfîrșit, și ei, din privilegiile claselor scutite de toată aceste greutăți. Poate să dobîndească în viitor chiar și dijme, ca preoții romano-catolici și pastorii luterani. Perspectiva libertății personale, pe care ar fi obținut-o, de asemenea, în acest caz, era un motiv mai mult pentru a-i determina să stea de vorbă cu cei ce le ofereau. În schimbul libertăților și scutirilor nu li se cerea decît o mică declarație : că recunosc de acum primatul papal. Unirea cu Biserica Romei, va avea deci să atragă după sine nu părăsirea credinței vechi, ci scutirea sigură de rătăcirile calvinilor eretici.

Formulată în acești termeni, oferta iezuiților trebuie să fi trezit interes în toate păturile clerului romîn, cu atît mai vîrtos cu cît era garantată de împăratul însuși. Cei care erau înclinați a o primi n-au ținut seamă că primul sfetnic al tronului, cardinalul Kollonich, și-a îngăduit să întregească între timp formula scurtă a recunoașterii pontificelui roman, cu acceptarea punctelor deosebitoare dintre cele două Biserici.

Izvoarele iezuite afirmă că Atanasie era înțeles cu Barany încă înainte de plecarea sa la București. Dar o asemenea informație pare evident plăsmuită. Unicul act care atestă în mod sigur legătura dintre mitropolitul romîn și Barany este «Cartea de mărturie» a protopopilor, dată la 7 octombrie 1698, despre care se spune că exprimă «hotărîrea» clerului romîn de a se uni cu Biserica Romei. Acest act însă trebuie supus unei mai amănunțite analize critice, înainte de a încerca să-l interpretăm.

22. Examinînd cu toată atenția actul acesta, dl. M. P. Dan îl descrie astfel : «Cartea de mărturie din 7 octombrie 1698, Alba Iulia, are 5 pagini (pp. 71-75). Pagina întîia conține textul chirilic cu pecetea Mitropoliei, iar a doua textul latin (pe dosul paginii întîi). Paginile 3, 4 și 5 cuprind semnăturile cu peceți. Deci actul se prezintă ca un caiet, din două file (pp. 1-4), la care s-a adăugat și s-a lipit încă o filă. Primele două sînt formate dintr-o coală îndoită în două, iar fila a treia, separată și lipită ulterior, a fost tăiată în jumătate dintr o altă coală». (Biblioteca Universității din Budapesta, Colecția Hevenessy, t. 24, pp 71-75).

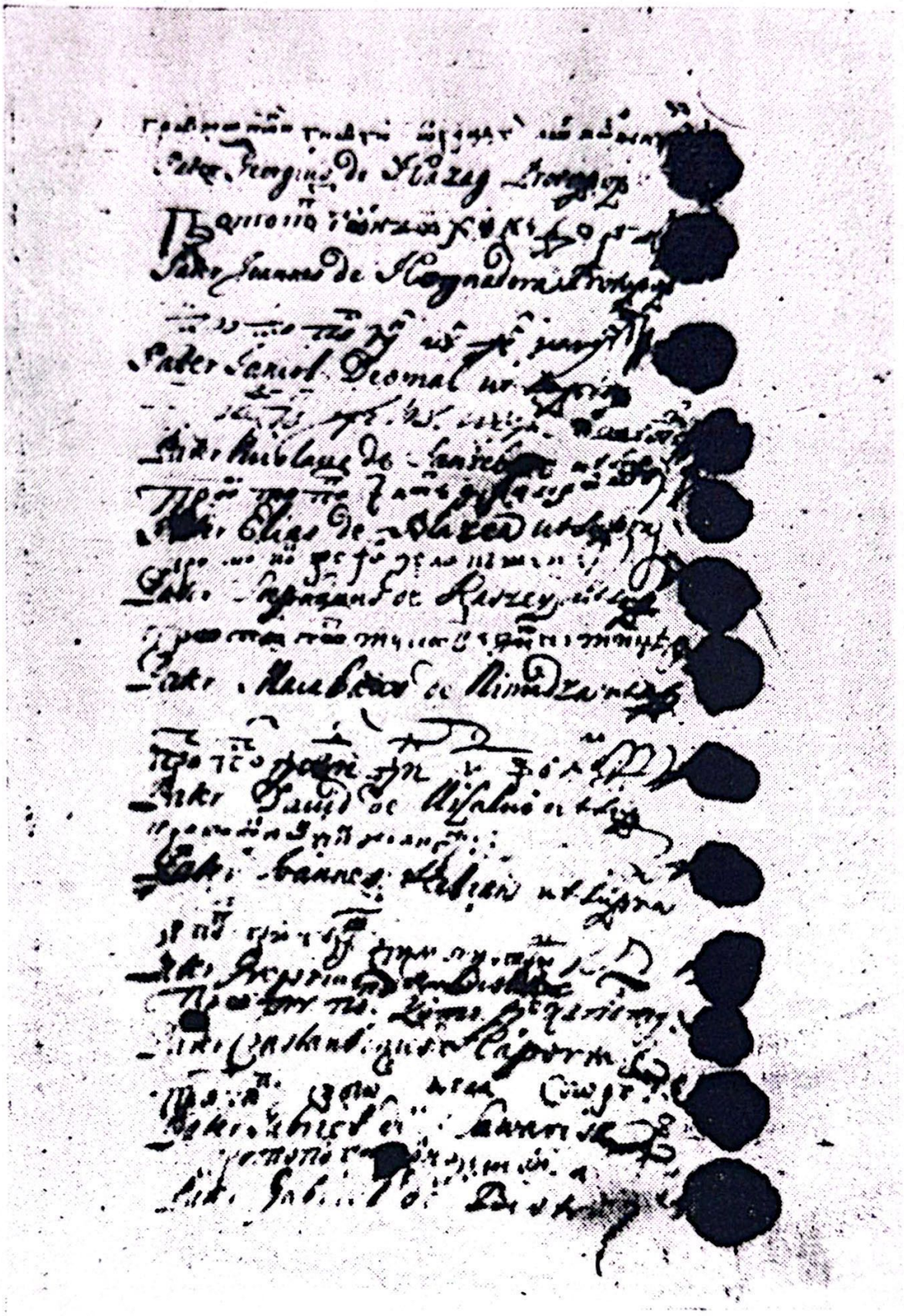

Pagina a III-a a «Cărții de mărturie» de la 7 octombrie 1698

Actul de la 7 octombrie 1698 e scris pe trei file [22]. Primele două, formate dintr-o foaie îndoită, au rămas într-una (pp. 1-4), iar a treia filă a fost adăugată și lipită de celelalte în continuare, la pp. 5-6. Pagina întîia cuprinde declarația de unire scrisă cu caractere chirilice, și înzestrată cu sigiliul Mitropoliei. Pe pagina a 2-a se găsește o declarație asemănătoare, redactată în limba latină, fără semnătură și fără sigiliu. Semnăturile protopopilor sînt aplicate pe paginile 3, 4 și 5. Fotocopiile tipărite aici (pp. 25, 27, 29, 31 și 33) reproduc fidel acest act, pe care îl transcriem complet, spre a putea fi mai bine verificat.

«Noi mai în jos scrişi vlădica, protopopii şi popii bisericilor rominești dăm în ştire tuturor cărora se cuvine, mai vîrtos ţării Ardealului.

† Cercînd schimbarea aceştii lumi înşelătoare şi nestarea şi neperirea sufletelor căruia în măsură mai mare trebuie a fi decît toate, din bună voia noastră ne unim cu Biserica Romei cea catolică şi ne mărturisim a fi mădulările ceştii Biserici sfinte catolicească a Romei prin această carte de mărturie a noastră şi cu acele privelighiomuri voim să trăim, cu carele trăiesc mădulările şi popii aceştii Biserici sfinte, precum înălţia sa împăratul şi coronatul craiul nostru în milostenia decretumului înălţii sale ne face părtaşi. Care milă a înălţiei sale nevrînd a o lăpăda, cum se cade credincioşilor înălţii sale, această carte de mărturie şi înălţii sale şi ţării Ardealului o dăm înainte. Pentru care mai mare tărie dăm peceţile şi scrisorile mînilor noastre. S-a dat în Bălgrad în anii domnului 1698 în 7 zile a lui octomvrie.

† Însă într-acest chip ne unim şi ne mărturisim a fi mădulării sfintei catoliceşti Biserici a Romei cum pre noi şi rămăşiţele noastre din obiceiul Bisericii noastre a răsăritului să nu ne clătească, ci

Nos infrascripti ecclesiae valachicae in Transylvania episcopus, archidiaconi et clerus universus memoriae commendamus tenere praesentium quibus expedit universis maxime vero incliti regni Transylvaniae statibus.

Considerata tum fluxa humanae vitae instabilitate, tum etiam animae (cujus in omnibus potior cura habenda) immortalitate, libere ac spirite, impulsu divini numinis, cum ecclesia romano-catolica unionem inimus ejusdemque sanctae matris romano-catholicae ecclesiae commembra nos tenere praesentium declaramus, omnia admittentes, profitentes et credentes quae illa admittit, profitetur ac credit, praesertim vero illa quatuor puncta, in quibus hactenus dissentire videbamur, quae etiam in clementissimo suae sacratissimae majestatis decreto ac diplomate nobis insinuantur. Quapropter iisdem prorsus juribus ac privilegiis, quibus ejusdem sanctae matris ecclesiae presbyteri ex indulto sacrorum canonum ac divorum quondam regni Hungariae regum utuntur, nos quoque juxta praenominatum sacrae caesareae regiaeque majestatis decretum a modo et deinceps uti ejusdem commembra frui ac gaudere volumus.

Scanned with CamScanner

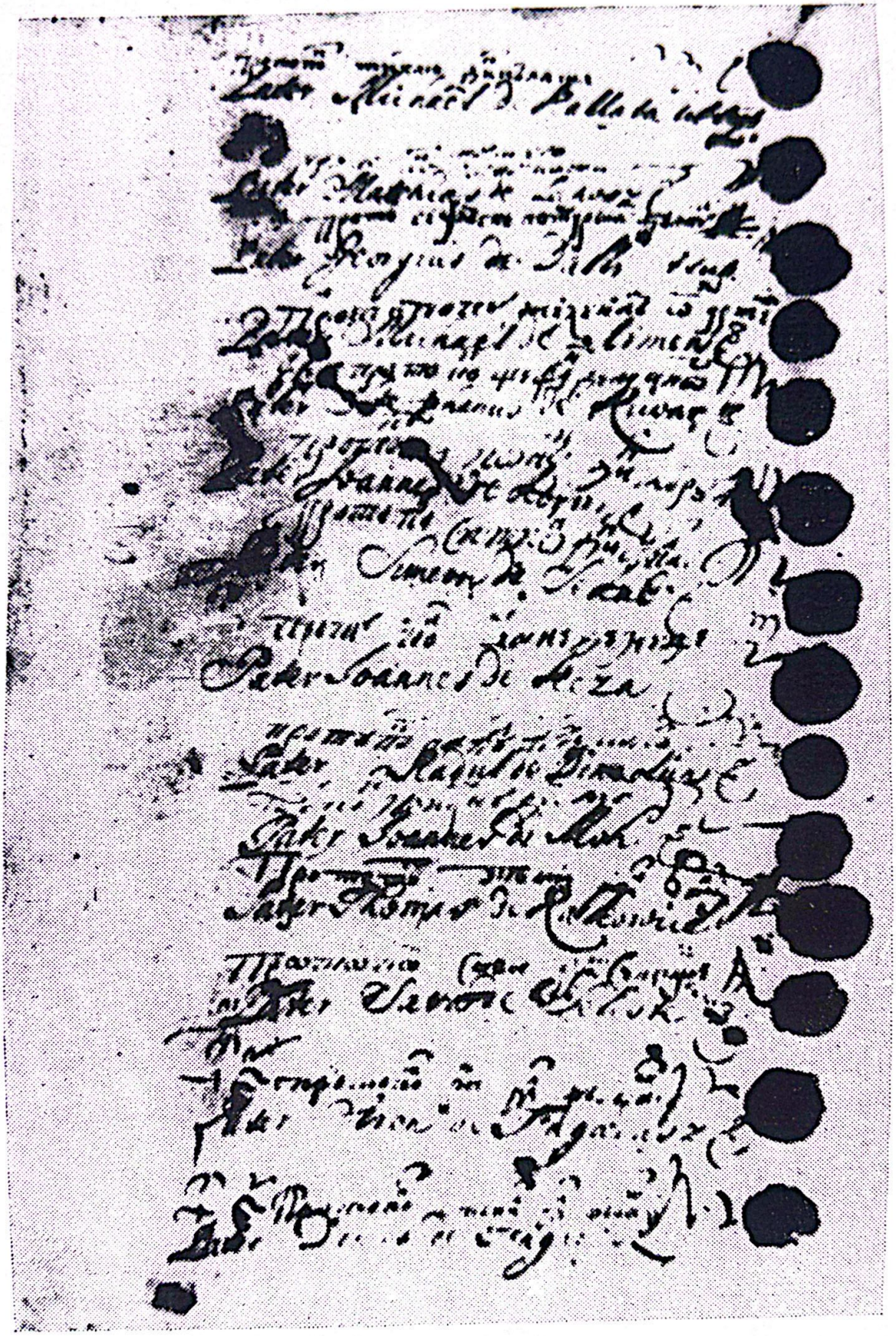

Pagina a IV-a a «Cărții de mărturie» de la 7 octombrie 1698

toate ţărămonile, sărbătorile, posturile cum pînă acum, aşa şi de acum nainte să fim slobozi a le ţinea după călindarul vechi. Şi pre cinstitul vlădica nostru Atanasie nime pînă în moartea sfinţii sale să n-aibă putere a-l clăti din scaunul sfinţii sale. Ci tocma de i s-ar tîmpla moarte, să stea în voia soborului pe cine ar alege să fie plădică, pre care sfinţia sa Papa şi înălţatul împăratul să-l întărească şi patriarhul de subt biruinţa înălţii sale să-l irotonească şi în obiceiul şi dregătoriilor (sic) *protopopilor cari sînt şi vor fi, nici intr-un fel de lucru nime să nu se amestece, ci să se ţie cum şi pînă acum. Iar de nu ne vor lăsa pre noi şi pre rămăşiţele noastre intr-această aşezare, peceţile şi iscăliturile noastre, care am dat să n-aibă nici o tărie. Care lucru l-am întărit cu pecetea mitropoliei noastre pentru mai mare mărturie.*

In cujus majorem fidem ac robur praesens manifestum nostrum propria manus syngrapha nec non sigillo communimus. Anno 1698, 7 octobris.

Alba-Iuliae.

(Legenda pecetei : Aceasta iaste pecetea mitropoliei Bălgradului).

Iscăliturile protopopilor.

† *Protopop Ghiorghi ot Haţăg aşe voiesc*
Pater Georgius de Hazag Protopop
Protopop Ion ot Hinedora
Pater Ioannes de Hognadora Protopop
Protopop Iancul de la Geomal
Pater Iancol Deomal ut supra
Protopop Necoliţă ot Şebeş
Pater Nicolaus de Sassebesc ut supra
Protopop Ilie de la Crişuri
Pater Elias de Blazea ut supra
Protopop Ştefan de la Căşei
Pater Stephanus de Kaszey ut supra
Protopop Macovei din Nemigea
Pater Macabeus de Nimidza ut supra
Protopop David de Uifalău
Pater David de Uifalni ut supra
Protopop Ion din Călian
Pater Ioannes Kelian ut supra
Protopop Grigoraş din Bistriţa
Pater Gregorius de Bistriz
Protopop Coste de Hăpîrta
Pater Constantinus Haporta
Protopop Gabor de la Săorăş
Pater Gabriel de Sawarisz
Protopop Gavril de la Bistra
Pater Gabriel de Bistra
Protopop Mihaiu din Călata
Pater Michael de Kallata ut supra

Scanned with CamScanner

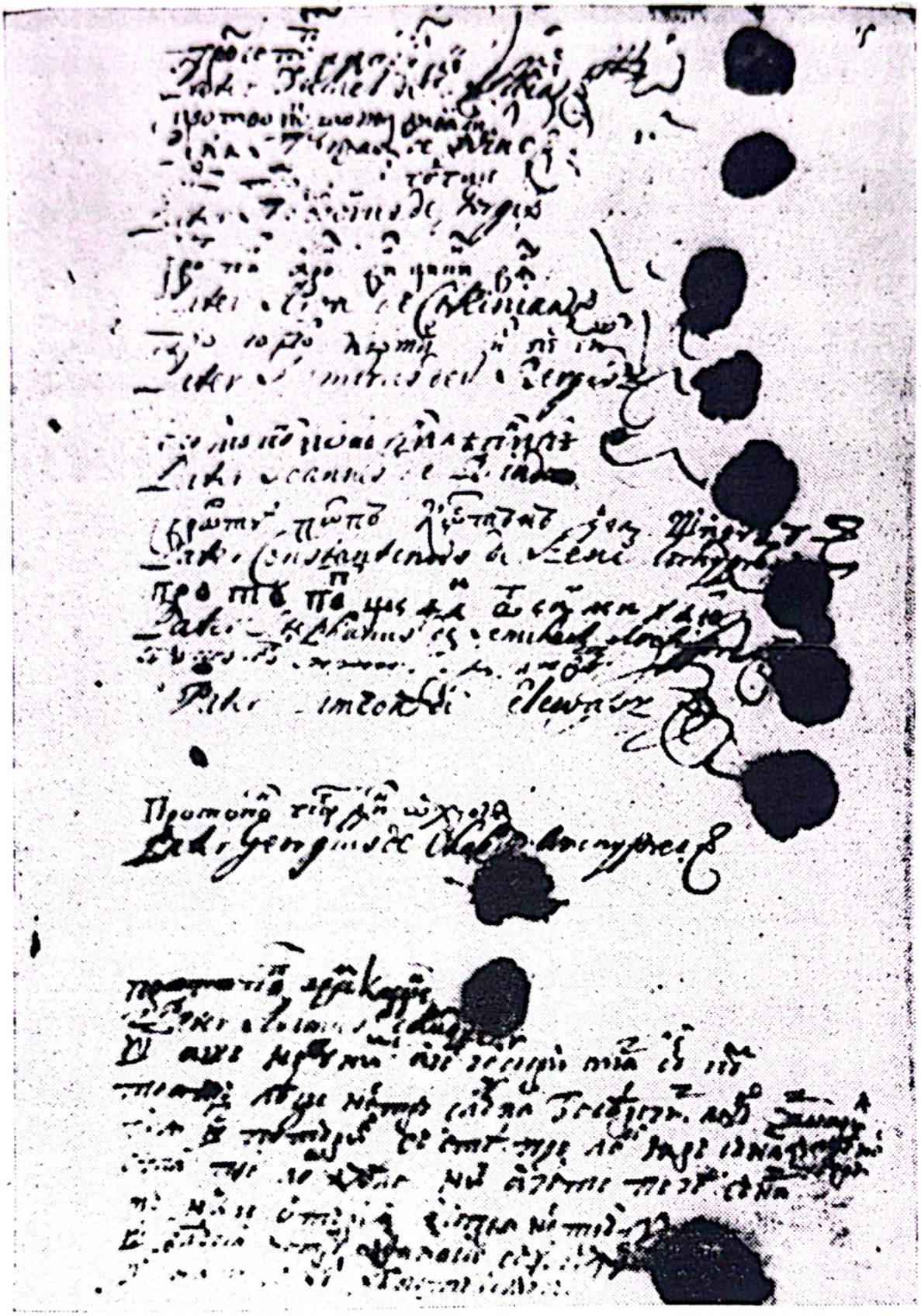

Pagina a V-a a „Cărții de mărturie" de la 7 octombrie 1698. In partea de jos, codicilul scris de mîna lui Atanasie

Protopop Mateiu de Lăpuş
Pater Mathias de Laposz
Protopop Gheorghie Notareşul Dăianul
Pater Georgius de Dalli
Protopop Miheilă ot Armeni
Pater Michael de Armen
Eu protopop Ştefan de la Chioar
Pater Stephanus de Kiwar
Protopopu Ionuţ din Cornia
Pater Ioannes de Kora
Protopop Simion din Săcal
Pater Simeon de Sekal
Protopop Ion de Cheţă
Pater Ioannes de Keza
Protupop Radul din Colun
Pater Radul de Dincolun
Protopop Ionaşcu din Moh
Pater Ioannes de Moh
Protopop Toma din Vinţ
Pater Thomas de Rakowice
Protopop Sava din Seliţte
Pater Sava de Seliţte
† Eu protopop Aron de la Făgăraş
Pater Aron de Fagarasz
† Eu protopop Stănilă de la Făras
Pater Daniel de Fagarasz (sic!)
Protopop Dănilă den Ilie
Pater Daniel de Ellias
Protopop Toma di
Pater Thomas de Alviuc
Protopop Toader de la Gorghiu
Pater Theodorus de Gorgis
Protopop Aron din Ţichindial
Pater Aron de Cikininda
Protopop Idomir din Berghiş
Pater Idomirus de Bergisz
Protopop Ion din Lepindea
Pater Ioannes de Binda
Protopop Costin de la Şieuţ
Pater Constantinus de Szeni Archypresbiter
Protupop Ştefan ot Sînmihai
Pater Stephanus de Semiheil Archypresbiter
Protopop Simion de Slivaş
Pater Simeon de Selewasz
Protopop Gheorghie de Ohaba
Pater Georgius de Ohaba Archypresbiter
Protopop Adam Cuger
Pater Adamus de Kudzer

Şi aşe ne unim aceşti ce scri mai sus cum toată lege noastră, slujba bisericii, leturghia şi posturile şi cărindarul nostru să stea pre loc, iară să n-ar sta pe loc acele, nici aceste peceţi să n-aibă nici o tărie asupra noastră şi vlădica nostru Atanasie să fie în scaun şi nime să nu-l hărbătăluiască».

Textul romînesc de pe prima pagină, scris impecabil, are două părţi. Intitulaţia şi adresa, cuprinse în cele trei rînduri de sus, precum şi declaraţia de unire, care sfîrşeşte cu datarea actului, formează prima parte a documentului pe care s-a aplicat mult mai jos decît ne-am aştepta, anume în colţul din dreapta, sigiliul Mitropoliei. Numai după ce s-a aplicat şi sigiliul, s-au adăugat încă 13 rînduri, ce încep imediat sub textul declaraţiei, fiind însă scrise mai mărunt şi mai îndesat, evident ca să încapă totul pe aceeaşi pagină. Sigiliul, care e incontestabil acela al Mitropoliei, a fost aplicat sigur mai înainte de a fi scrise cele 13 rînduri, deoarece scriitorul scurtează rîndurile din urmă, pentru a nu trece peste rondela pecetei.

Textul latin (de la p. 2) e mai puţin îngrijit, are două corecturi: «*hominis*» e îndreptat în «*humanae*», iar «*indulto*» în «*indultu*», şi un adaos deasupra liniei (*ecclesiae*). Data actului e aşezată dedesubt, în

Scanned with CamScanner

stînga, probabil pentru ca în dreapta să rămînă spaţiul liber pentru semnătură. Scrisul acesta latin nu-i solemn, cîtuşi de puţin, cum ne-am aştepta să fie un act de importanţă atît de covîrşitoare.

Pe filele a doua şi a treia (pp. 3, 4 şi 5) urmează semnăturile celor 38 de protopopi, cu 37 de peceţi, ce confirmă semnăturile. Protopopii Idomir din Berghiş şi Ioan din Lepindea au ambii aceeaşi pecete, iar a 38-a pecete nu confirmă nici o semnătură. Cum peceţile de ceară sînt unele mai mari, altele mai mărunte şi apar aplicate toate în dreapta iscăliturii, spaţiul dintre semnături a fost întrebuinţat pentru a transcrie cu litere latine, în latineşte, numele şi sediul protopopilor. Un adaos, «codicil», compus din 7 rînduri şi înzestrat de asemenea cu pecete, încheie ultima pagină (a 5-a). Acest codicil nu-i tradus însă în latineşte, cu toate că dosul ultimei file (p. 6) a rămas gol, nescris. Am comparat 17 din iscăliturile aflătoare aici cu aceleaşi iscălituri, care se găsesc pe actele soborului din ianuarie 1701, şi le-am constatat perfect identice. Autenticitatea lor nu se poate trage deci la îndoială. Din punct de vedere formal rămîne, totuşi, suspectă împrejurarea că scribul care a introdus textul romînesc pe pagina 1 a fost nevoit să facă economie de spaţiu şi să îndese rîndurile în mod vizibil. Aceasta denotă : 1. că primele două pagini au fost completate *ulterior,* şi anume : după ce fuseseră date semnăturile din pp. 3-5 ; 2. că textul latin din p. 2 era scris înainte de a se introduce cele 13 rînduri ale post-scriptumului de la p. 1. Faptul că fila a treia (pp. 5-6) e tăiată şi lipită, trezeşte de asemenea bănuieli. Economia de hîrtie rămîne inexplicabilă, dacă luăm în considerare dosarul soborului din 7 ianuarie 1701, care constă din şase foi îndoite şi aşezate una într-alta în formă de caiet (pp. 167-178 din tomul 24 al colecţiei Hevenessy), avînd albe primele trei pagini (167-169) şi ultimele două (177-178). Foile albe au fost întotdeauna o mare tentaţie pentru tilcuitorii de falsuri, iar iezuiţii se vor dovedi de o abilitate diabolică în exploatarea unor asemenea ocazii. În fine, încă o observaţie : textul chiric de la p. 1 începe cu semnul simbolic al invocaţiei. Acest semn se repetă, pe aceeaşi pagină, înainte de textul post-scriptumului precum şi pe pagina a 3-a unde încep semnăturile protopopilor. Dar crucea aplicată în locul din urmă e cu totul diferită de primele două : ea nu a fost desemnată de acelaşi scrib. Repetarea semnului simbolic pe prima pagină este ceva neobişnuit, chiar suspect.

Comparînd textul romînesc al declaraţiei cu cel scris în limba latină, reiese mai presus de orice îndoială, că ele nu sînt identice. Părerea profesorului Ioan Lupaş [23] pare cea mai apropiată de adevăr, şi anume că textul romînesc în partea introductivă, constituie o traducere defectuoasă, întocmită după cel latin. Într-adevăr, traducerea confuză uneori şi lipsită de sens dovedeşte că autorul textului romînesc a întîmpinat dificultăţi

23. Datorăm prof I. Lupaş informaţia privitoare la traducerea greşită a textului latin. Observaţiile sale cuprinse în studiul «O analiză a Cărţii de mărturie de la 7 octombrie 1696» (în manuscris) le găsim pe deplin întemeiate. Privitor la «membrum ecclesiae», vezi Nilles, *op. cit.*, p. 111.

la redarea în romînește a ideilor abstracte din textul latin. În loc să fi tălmăcit din cuvînt în cuvînt fraza clară *considerata tum fluxa humanae vitae instabilitate, tum etiam animae* (*cujus in omnibus potior cura habenda*) *immortalitate* («socotind atît nestatornicia vieții omenești trecătoare, cît și nemurirea sufletului, căruia în mai mare măsură trebuie să-i purtăm de grijă înainte de orice»), traducătorul construiește o frază nuanțată cu totul diferit : «cercînd schimbarea aceștii lumi înșelătoare și nestarea și neperirea sufletelor, căruia în măsură mai mare trebuie a fi decît toate». De asemenea termenul «*commembra*», redat în romînește cu cuvîntul «mădulări», se vădește a fi o traducere forțată. Expresia «*membrum ecclesiae catholicae*» face parte din vocabularul tipic al misiunilor iezuite. Caracteristică este, după părerea noastră, îndeosebi formula intitulației : «noi vlădica, protopopii și popii bisericilor rumînești», deoarece ea nu-i atestată în nici un act romînesc. Biserica de atunci era condusă de mitropolitul ei și de soborul compus din toți protopopii. Mitropolitul Dosoftei (1627) iscălește «Dosoftei vlădică de Belgrad cu tot săborul nostru», iar în 1675 : «Părintele mitropolit Sava cu jurații scaunului, cu protopopii în săbor în Belgrad» [24]. Soborul mare, ținut în ianuarie 1701, se intitulează : «noi soborul, toți protopopii țării Ardealului». Acest sobor împreună cu vlădica reprezintă de drept Biserica Romînă. «Popii» nu fac parte decît din soboarele protopopești, care se numesc «soboare mici». De aceea, formula «noi vlădica, protopopii și popii bisericelor rumînești», fără termenul «sobor», nu reprezintă formula consacrată, ci pe cea adoptată de iezuiți, care o întrebuințează în aproape toate actele lor (1697 : *nos Theofilus... episcopus et universus ecclesiae clerus ;* 1700 : *nos... episcopus, archidiaconi ac clerus universus).* Formula aceasta dovedește deci că textul romînesc a fost tradus după cel latin, scris anterior.

Ținînd seama de aceste observații, nu se poate trage la îndoială că prima parte a declarației redactate în romînește e influențată în măsură mare de textul latin, pe care caută să-l traducă nu totdeauna cu succes. Dar există și oarecare deosebiri, care privesc fondul însuși al problemei. În textul lui Barany îmbrățișarea unirii se atribuie inspirației divine, pornită deci dintr-o adîncă convingere religioasă, iar în textul romînesc, vlădica și protopopii declară că dau cartea de mărturie doar ca o probă de lealitate față de împăratul «cum se cade credincioșilor 'nălții sale». Ei recunosc că se unesc de bună voie «cu Biserica Romei cea catolică», și se mărturisesc «a fi mădulăriile cestii Biserici sfinte catolicească a Romei prin această carte de mărturie», dar evită să declare că admit, mărturisesc și cred tot ce admite, mărturisește și crede Biserica Catolică, și îndeosebi că primesc cele patru puncte deosebitoare. Semnificativă pare și împrejurarea că nici în textul romînesc, nici în cel latinesc nu se face aluzie la manifestul cardinalului Kollonich, ci doar la decretul din 14 aprilie 1698, care nu pune decît o unică condiție : «recunoașterea pon-

24. Ciparin, *Acte și Fragmente*, pp. 145, 153.

Scanned with CamScanner

tificelui roman». În jurul acestei probleme nu s-a ajuns la un acord între Barany și mitropolit. Că sîntem deplin îndreptăţiţi a pune o asemenea concluzie, o dovedește partea a doua a textului declarației romînești, «post-scriptumul», care înșiră o serie întreagă de condiţii : să nu-i «clătească nimeni, nici acum, nici pe viitor, din obiceiul Bisericii răsăritene» ; toate ceremoniile, sărbătorile și posturile să fie liberi a le ţine ca pînă acum, după calendarul vechi ; vlădica Atanasie să fie lăsat în fruntea Bisericii, iar după moartea lui «să stea în voia soborului, pre cine ar alege să fie vlădică», cel ales să fie confirmat de Papa și împăratul, iar hirotonirea s-o îndeplinească patriarhul, ce se află în cuprinsul monarhiei («patriarhul de sub biruința înălţiei sale»), protopopii să fie menţinuţi în starea de acum și nimeni să nu aibă dreptul a se amesteca în treburile dregătoriei lor. În fine, dacă nu s-ar respecta aceste condiţii, peceţile și iscăliturile date nu vor mai avea nici o valoare.

Toate aceste condiţii formulate în post-scriptumul actului romînesc constituie o redactare ceva mai dezvoltată a «codicilului» ce se află pe pagina din urmă, în josul semnăturilor protopopești. Acest codicil prezintă un interes deosebit, deoarece se dovedește scris de însuși mitropolitul Atanasie. Expertiza grafologică nu lasă nici un dubiu în această privinţă, cu toate că autorul încearcă a-și ascunde identitatea, vorbind despre sine la persoana a 3-a : «și așa ne unim», declară ierarhul romîn, «acești ce scrie mai sus, cum toată legea noastră, slujba Bisericii, leturghia și posturile și cărindarul nostru să stea pre loc, iară să n-ar sta pre loc acele, nici aceste peceți să n'aibe nici o tărie asupra noastră. Si vlădica nostru Atanasie să fie în scau(n) și nime să nu-l hărbătăluiască».

Pecetea autorului care a scris rîndurile acestea a fost aplicată mai tîrziu, ceea ce reiese din împrejurarea că ea acoperă două litere din rîndul penultim. Semnătura însă nu există, cu toate că N. Densușianu a văzut în figurile geometrice de la sfîrșitul șirului penultim un fel de parafă. Dar asemenea figuri sînt curente la scriitorii din această epocă : ele se pot identifica și la alte multe semnături, pe care le reproducem în facsimilele noastre. De aceea sîntem îndreptăţiţi a afirma că mitropolitul romîn nu a dat nici o semnătură, ci a ţinut să-și spună doar părerea cu privire la divergența care exista între cei ce discutau formula de unire. Intervenţia se pare să fi fost hotărîtoare. De aceea i s-a dat o redactare mai dezvoltată, introducîndu-se în spaţiul liber ce a rămas între text și pecetea, aplicată probabil pentru a confirma semnătura ce urma să fie pusă de vlădica.

Este deci mai presus de orice îndoială că post-scriptumul din actul de la 7 octombrie 1698 s-a adăugat în urma observaţiilor făcute de mitropolit. Dar cu toate că formularea condiţiilor puse de Atanasie apare mai dezvoltată, post-scriptumul renunţă la cea mai importantă condiţie, subliniată de vlădicul romîn, adică să rămînă neatinsă «toată legea», deci credința lor religioasă, în întregimea ei. Post-scriptumul cere mai puţin : numai ceremoniile, sărbătorile, posturile și calendarul, trecînd ușor peste chestiunea dogmatică, prin substituirea termenului «lege» cu

Scanned with CamScanner

«obiceiul Bisericii» răsăritene. Dar în vechea terminologie populară, «lege» înseamnă «religie» sau «credință», iar nu obicei. Numai în vechiul Drept romînesc se confundă aceste două noțiuni. Că Atanasie se referă la partea dogmatică a unirii, reiese și din împrejurarea că post-scriptumul suprimă și condiția ca să rămînă neatinsă «leturghia» lor veche. Iezuiții au recunoscut imediat că aceasta ar lovi în doctrina catolică privitoare la dogma despre transsubstanțiație și despre folosirea azimei la cuminecătură. Au înlăturat deci o asemenea revendicare, dînd dovadă că și textul romînesc le aparține lor în mare măsură sau chiar în întregime. Ei au introdus în textul post-scriptumului încă o dată declarația că cei care se unesc, se mărturisesc a fi «mădulările sfintei catolicești Biserici a Romei», deși vlădicul se străduia a lega de anumite condiții o asemenea mărturisire. Cum însă condițiile formulate în «post-scriptum» se încadrează perfect în programul și instrucțiunile primite de iezuiți, urmează că și introducerea post-scriptumului și corecturile făcute condițiilor puse de Atanasie trebuie să le atribuim lor. Ei vor fi introdus și formula prin care se prevede confirmarea alegerii noului vlădică de către Papa și de către împăratul, precum și sfințirea lui de către patriarhul aflător în cuprinsul monarhiei. În această epocă, Kollonich spera să convertească la catolicism pe patriarhul sîrb, unicul ierarh care întrebuința acest titlu.

Date fiind aceste constatări, sîntem îndreptățiți a ne întreba la ce anume și-au dat adeziunea protopopii prin iscăliturile lor, întărite cu peceți ? Din analiza textului romînesc al actului de la 7 octombrie 1698, se poate deduce că erau înclinați a primi în principiu unirea, dar ezitau să accepte formula propusă de Barany. Mărturisirile unora dintre protopopi confirmă o asemenea explicație. O confirmă și intervenția mitropolitului Atanasie, precum și adăugirea post-scriptumului. Faptul că vlădica nu și-a pus semnătura alături de protopopi, dovedește că nu s-a ajuns la o înțelegere deplină, sau poate nu s-a ajuns la nici o înțelegere. Cazul din urmă pare a fi mai apropiat de adevăr, căci dacă ar fi existat un acord, el ar fi urmat să fie așternut pe hîrtie, nu prin două texte diferite, ci într-un act solemn, a cărui întocmire să nu lase nici un dubiu.

În afară de izvoarele iezuite nu există decît o singură informație care dă oarecare lămuriri despre procedeul urmat. Protopopul Mihai din Călata va mărturisi [25], după un an, următoarele : «Cînd s-a început această treabă, eu nu eram atunci protopop, dar am auzit că 35 de protopopi au dat vlădicului o scrisoare cu peceți, pe care am văzut-o eu însumi. Protopopii, la rîndul lor, au luat și ei de la preoții romîni supuși lor o asemenea scrisoare cu peceți. Cînd am avea vreo nevoie, să ne adresăm părintelui din Bălgrad, domnului Barany, care e gata să intervină pentru noi, chiar și la majestatea sa împăratul, ducînd treaba noastră la bun sfîrșit».

Prin urmare, acest martor confirmă că s-a întocmit o scrisoare de către 35 de protopopi, care a fost predată vlădicului. El confirmă și faptul că s-a tratat cu iezuitul Barany, și că vlădica a luat măsuri să fie întrebați

25. Arhivele Statului, Budapesta : *Erdélyi Kormányszék*, nr. 252 din 1698.

Scanned with CamScanner

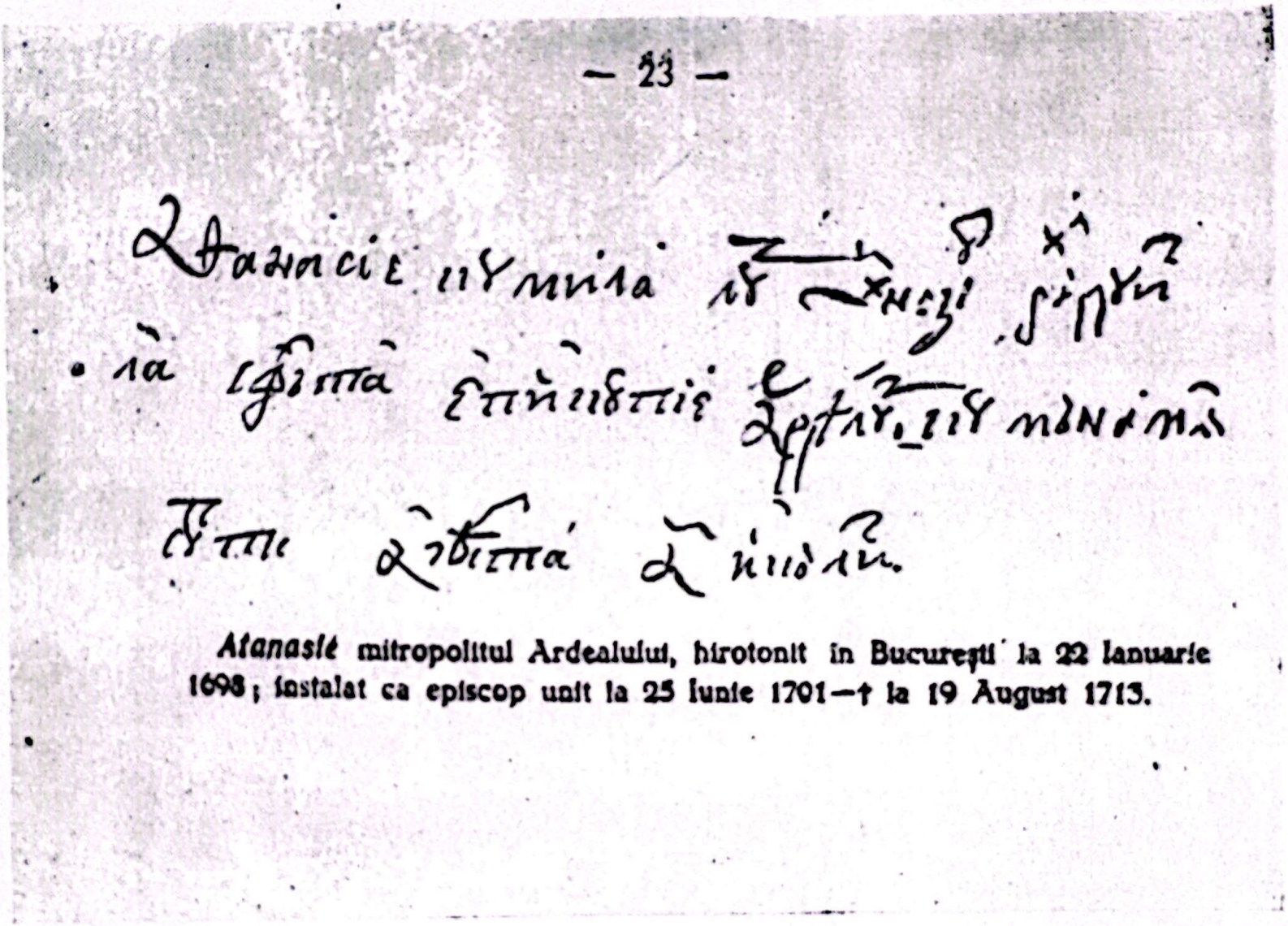

Atanasie mitropolitul Ardealului, hirotonit în București la 22 Ianuarie 1698; instalat ca episcop unit la 25 Iunie 1701—† la 19 August 1713.

Semnătura mitropolitului Atanasie (1698) în Condica Mitropoliei Țării Românești

și preoții romîni din protopopiate. Protopopul Mihai nu știe să se fi ținut vreun sobor la Alba Iulia cu acest prilej. Observăm însă că mărturia sa nu-i de perfectă bună credință, deoarece semnătura lui autentică figurează aievea pe actul din 7 octombrie 1698, și încă în calitate de protopop. Felul său de a gîndi îl reflectă declarația că va rămîne alături de popii romîni, unde vor fi «recipiați» aceștia, dar că e gata mai bine să moară decît să-și schimbe religia. Cu toate acestea «face rugăciuni pentru papa de la Roma». Contradicția în care se încurcă protopopul Mihai, constituie marea rătăcire a celor care au tratat cu iezuitul Barany, a protopopilor, deci și a mitropolitului însuși. Ei credeau că pot să rămînă și pe mai departe în credința neschimbată a Bisericii răsăritene, chiar dacă declară că se unesc cu catolicii și că se consideră de acum membri ai Bisericii Catolice. Să fi gîndit oare la fel și ceilalți 37 protopoi ? Poate că da, și în acest caz scrisoarea înzestrată cu peceți exprimă consimțămîntul lor, în acest sens, deși nu tocmai explicit. De aceea Atanasie a fost nevoit să adauge codicilul de 7 rînduri, fapt care confirmă susținerea că semnăturile protopopilor nu se referă la textul romînesc al declarației de la 7 octombrie 1698, și cu atît mai puțin la textul latin. Dacă ar fi existat textul romînesc împreună cu «post-scriptumul» de la p. 1, adăugirea «codicilului», ar fi o absurditate. Mărturia protopopului Mihai trebuie deci crezută ; semnăturile protopopilor au fost culese ca să-i servească de suport mitropolitului romîn în cursul tratativelor cu Barany. Îmbinarea semnăturilor cu cele două texte trebuie socotită deci drept o manoperă frauduloasă.

Cele 38 de semnături ale protopopilor nu spun prea mult, dar nici nu dezmint încheierile noastre. Protopopul Gheorghe din Hațeg, iscălind cel dintîi, e singurul care adaugă pe lîngă semnătură și declarația : «așe voiesc». Consimte, prin urmare, cu declarația dată de ei mitropolitului. Ceilalți, care continuă a semna, se abțin de a face vreo remarcă, ceea ce ne pare deosebit de caracteristic. Cînd iezuiții au transcris în latinește semnăturile protopopilor, au crezut că e necesar să interpoleze la semnăturile următoare observația : «*ut supra*», vrînd să arate că și ceilalți protopopi consimt a primi formula din scrisoare. Adaosul însă este arbitrar, încît se poate califica de rea credință.

Notarășul, secretarul marelui sobor, iscălește la rînd cu ceilalți protopopi : «protopop Ghiorghie, notarășul, Dăianu[l]». Dacă actul s-ar fi dat din sobor, el urma să semneze și ca notar al soborului. Deci semnăturile au fost culese, cum susține protopopul Mihai, rînd pe rînd, și nu date pentru a confirma o hotărîre a sinodului.

Transcrierea numelor și a localităților, unde-și aveau protopopii scaunul, ne îndrituiește iarăși a face oarecare obiecțiuni. Ea cuprinde o serie întreagă de greșeli în ce privește identificarea numelor romînești ale comunelor. Uzul era ca în transcrierea latină să se ia ca bază numele unguresc. Dar traducătorul nu a fost în stare să urmeze regula. Unele le-a citit și le-a scris greșit, altele nu le-a putut identifica, peste tot (în loc de «de la Crișuri», scrie : «de Blazia» ; în loc de «Kászón, Kaszey, după forma romînească Cășei ; în loc de Sóváros scrie Sowarisz ; în loc de

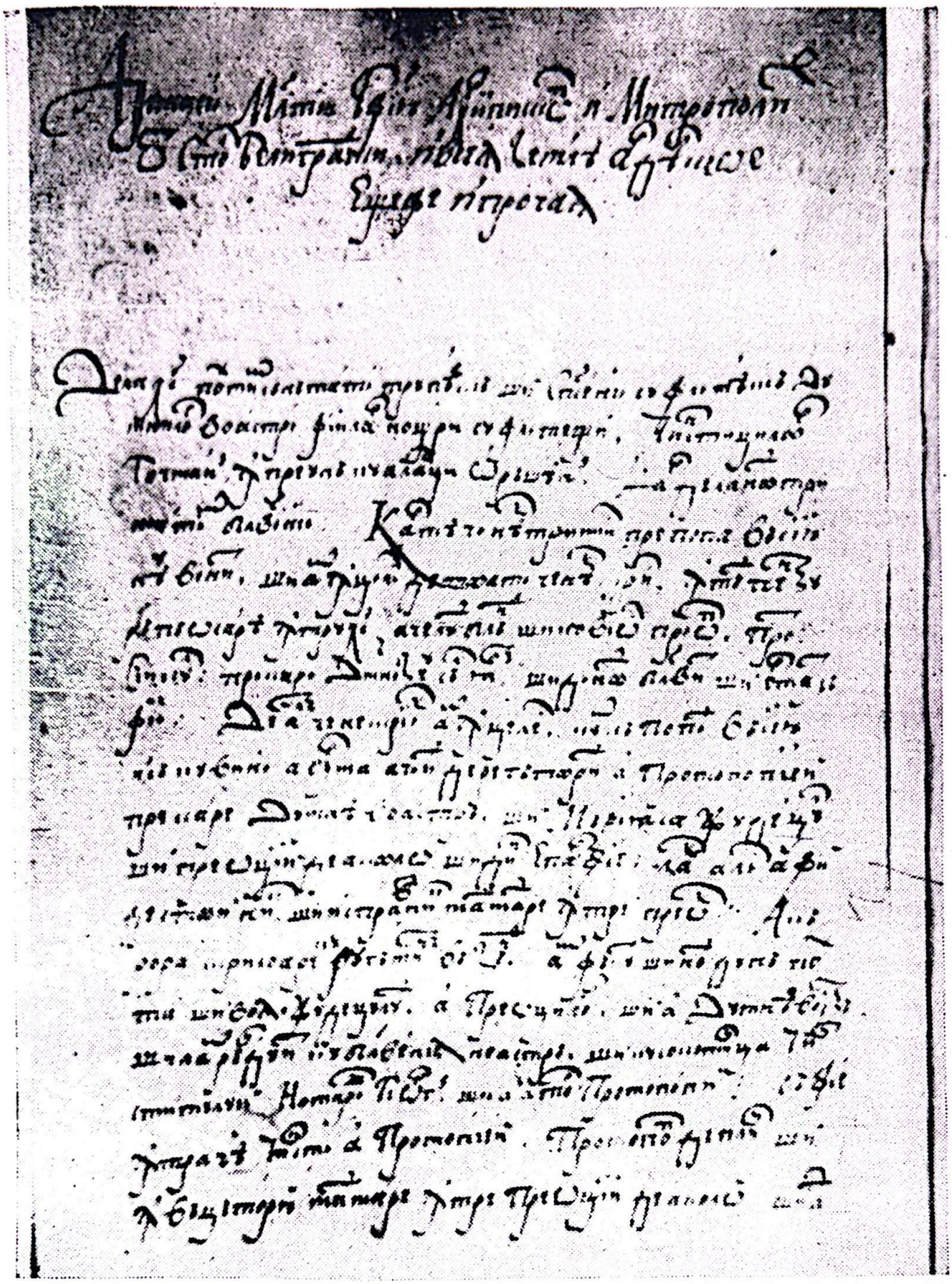

Scrisoarea mitropolitului Atanasie către gocimanii din Braşov (decembrie 1700)

Lápos — Laposz ; apoi Kiwar în loc de Küvár, Fagarasz în loc de Făraș ; Gorgis în loc de Görgény, Binda în loc de Lepindea ; Szeni în loc de Șieuț ; Selewasz în loc de Silvaș, Rakoviţa în loc de Vinț sau Felvincz). Lipsa aceasta de cunoștințe geografice cu privire la Transilvania dovedește că transcrierea lor s-a făcut mai tîrziu și nu la Alba Iulia, unde ar fi putut să obțină informații exacte, dacă nu de la protopopi, cel puțin de la secretarii Mitropoliei Romîne. Transcrierile acestea au fost făcute de un iezuit polon, pe care îl trădează ortografia ce o întrebuințează : sunetul ș, îl scrie după regula ortografiei poione, cu *sz* : numele romînești Cășei, Săorăș, le transcrie Kaszey și Sowarisz, Lăpuș — Laposz, Făgăraș — Fagarasz, Silvaș — Selewasz, Șieuț — Szeni, de unde se vede că se orientează după numele romînesc. După regula ortografică polonă scrie pe *v* consecvent cu *w* : Kiwar, Sawarisz, Rakowice, Selewasz. Presupunem că era un iezuit polon, care știa romînește, probabil un fost misionar în Moldova. Deci operația transcrierii numelor dovedește, de asemenea, că ea s-a executat mai tîrziu și nu în Transilvania.

În tot cazul, dosarul cu actele de la 7 octombrie 1698 nu a fost trimis nici guvernului din Transilvania, nici Curții din Viena și nici măcar arhiepiscopului primat din Strigoniu. În nici una din arhivele acestor autorități nu se face vreo pomenire despre un asemenea act, și nici un contemporan, în afară de iezuiți, nu confirmă existența lui. Barany susține într-o scrisoare adresată lui Kollonich, că a trimis la președintele dietei doi popi romîni pentru a-l ruga să citească în fața «staturilor» manifestul de unire. Despre aceasta nu există nici o urmă, nici între actele dietei, nici între actele guvernului. Brașovenii care vor protesta mai tîrziu împotriva unirii, cînd ea a fost semnată aievea de Atanasie la Viena (1701), apoi curatorul Mitropoliei, Pater Ianăș, care de asemenea era în situația de a cunoaște adevărul, ca și Gavril din Țagul Mare, nobilul care discută pe larg problema unirii, nu cunosc de loc acest act, nici nu au aflat nimic despre un pretins sobor, care să fi hotărît la 7 octombrie 1698 unirea cu Biserica Romano-Catolică. E drept că există o scrisoare adresată de Atanasie, cu data de 16 noiembrie 1698, cardinalului Kollonich și contelui Kinski, președintele cancelariei aulice, precum și una fără dată, către împăratul, iscălite toate de «*Athanasius, episcopus professionis valachicae una cum archipresbiteris ejusdem in Transilvania*» (sau : *Athanasius ecclesiae catholicae unitae graeci ritus episcopus, archidiaconi ac reliquus clerus*) [26],

26. Nilles, *op. cit.*, pp. 213-215 Cf. p. 200. Scrisoarea către împăratul Leopold e ticluită cu scopul de a arăta că Atanasie a făcut mărturisirea de credință. Codicilul scris de Atanasie pe fila din urmă a actului din 7 octombrie 1698 și mai ales lipsa semnăturii sale dezmint însă o asemenea presupunere. Identificarea autorului care a scris codicilul a făcut-o mai întîi N. Densușianu. Noi ne-am îndoit de aceasta în lucrarea tipărită în 1920. Reluînd problema, am ajuns să recunoaștem că, de fapt, cele 7 rînduri din codicil aparțin lui Atanasie. Scrierea cu litere chirilice a numelui său din rîndul penultim al codicilului, e identică cu iscălitura din Condica Sfîntă (22 ianuarie 1698) și cu autograful său lipit pe o singhelie din anul 1702 (25 mai) a popii Ion din Drăguș (Pr. N. M. Popescu, *Exerciții de paleografie românească (scriere chirilică)*, București, f. a., p. 23 ; Singhelia popii Ion, în arhiva Bibliotecii filialei din Cluj a Academiei R.P.R. Comparînd scrisul din codicil cu scrisul

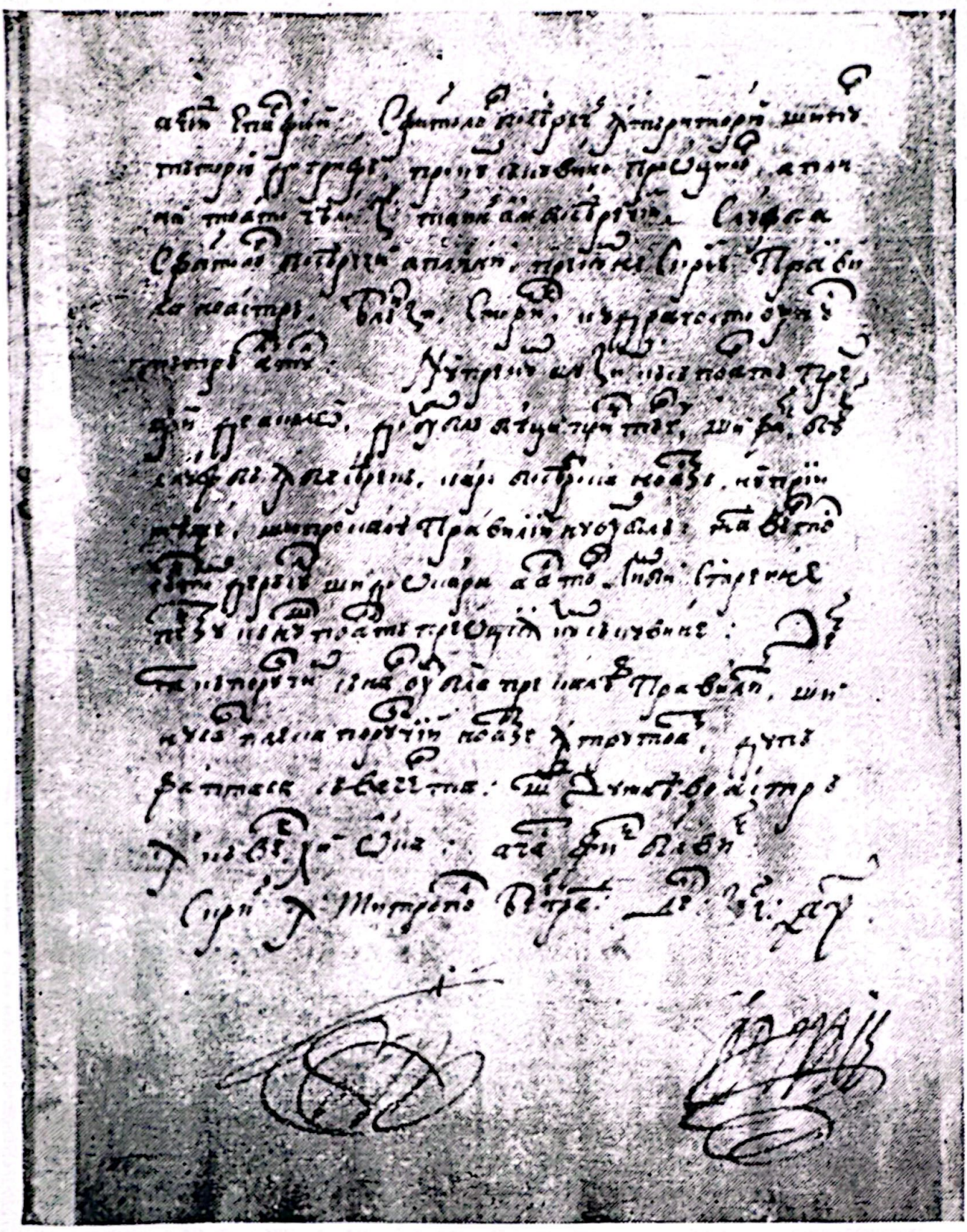

Scrisoarea mitropolitului Atanasie către gocimanii din Braşov (decembrie 1700).
Scrisul mâi al mitropolitului, care însă pune cu mâna proprie monograma:
Vlădica Atanasie

dar însăşi această iscălitură dovedeşte că scrisorile au fost concepute şi scrise de iezuiţi. Mitropolitul nu ştia latineşte decît foarte puţin. Titulatura aceasta e concepută în conformitate cu vederile iezuiţilor, care nu recunosc arhiereului romîn titlul de mitropolit. Conţinutul scrisorilor se dovedeşte diametral opus părerii exprimate de Atanasie, dacă «codicilul» îi aparţine într-adevăr lui.

O altă scrisoare din 26 noiembrie 1698, adresată de Atanasie cardinalului Kollonich, ne înlesneşte însă să formulăm o părere mai critică despre aceste scrisori [27]. Judecînd după facisimilul publicat de Iorga, nici textul, nici iscălitura latină nu sînt scrise de Atanasie, ci de cu totul altcineva. Sub semnătură s-a aplicat pecetea Mitropoliei şi, de două părţi, monograma scrisă cu caractere chirilice : «vladika Atanasie». De fapt ştim şi din alte acte că în locul semnăturii vlădicii din Bălgrad întrebuinţau monograma. În cancelariile domneşti, monogramele le aplicau logofeţii. A mitropolitului Teofil pare întocmită de el însuşi, dacă luăm în considerare

---

lui Atanasie din faimoasa declaraţie dată la Viena, în 7 aprilie 1701, ajungem la acelaşi rezultat.

Expertiza grafică o datorăm d-nei Liliţă Stoianovici, bibliotecară la Academia R.P.R. (Bucureşti), care a supus unei examinări minuţioase semnăturile mitropolitului Teofil şi scrisul chirilic, precum şi monogramele mitropolitului Atanasie, punînd încheierile concludente de mai sus. În ce priveşte grafia actului latinesc de la 7 octombrie 1698, tot d-na Stoianovici constată că nu aparţine lui Barany, ci altcuiva, întocmai ca şi transcrierea cu litere latine a numelor de protopopi din dosarul de la 1697. Scrisul lui Barany îl avem într-un memoriu al său din 4 mai 1699 (colecţia Hevenessy, vol. citat, pp. 425-429). Datorăm cele mai vii mulţumiri eruditei experte pentru contribuţia sa atît de preţioasă. Avînd în vedere aceste încheieri, precum şi faptul că iezuitul Barany a fost transferat, în anul 1700, de la Alba Iulia la Tirnavia (Ungaria), noi am renunţat a-l considera plăsmuitor al falsului de la 7 octombrie 1698.

Observăm că iscălitura autografă a lui Atanasie nu s-a păstrat decît în Condica Sfîntă şi pe singhelia popii din Drăguş. El iscălea întrebuinţînd monograma. În actul de la Viena, ca şi în toate celelalte, monograma sa are două părţi : în stînga «vladika», iar în dreapta «Atanasie», şi sub aceasta din urmă pecetea sa de ceară.

27. Scrisoarea lui Atanasie, adresată la 26 noiembrie 1698 lui Kollonich, a publicat-o N. Iorga, *Două scrisori ale lui Atanasie Anghel* («Memoriile secţiunii istorice ale Academiei Romîne», seria a III-a, tom. XIII, p. 6. Aici şi facsimilul scrisorii). Scrisoarea se află în posesia unui particular, fără a ni se spune cum a ajuns la ea. Noi o reproducem pentru ca monograma lui Atanasie să poată fi comparată cu cele din scrisorile autentice. În scrisoare, mitropolitul cere să fie chemat la Viena, unde nădăjduia să obţină ajutor pentru Biserica sa. Mărturisim că nu ne putem explica prin ce întîmplare a ajuns scrisoarea aceasta în mîinile unui particular. Ea nu pare suspectă. Monograma lui Teofil a se vedea la Lupsa, *op. cit.*, p. 35. Scrisorile lui Atanasie se pot găsi la Nilles, *op. cit.*, pp. 200 şi 213-215. Observăm că scrisoarea către nunţiul apostolic e o ciornă fără nici o iscălitură, scrisă de Barany, ca şi cea către Kinski (27 nov. 1698), scrisă de acelaşi iezuit, dar cu iscălitura «Athanasius ecclesiae catholicae unitae graeci ritus episcopus, archidiaconi ac reliquus clerus». Cum originalele trimise nu s-au găsit pînă acum, iar titulatura ce şi-o dă Atanasie este imposibilă, ambele trebuie să le considerăm false. Despre «unirea protopopilor romîni», în studiul nostru *Istoria desrobirii religioase a romînilor din Ardeal în sec. al XVIII-lea*, p. 7 şi urm. Atragem încă o dată atenţia asupra împrejurării că scrisorile adresate împăratului, fără dată, iar cealaltă adresată lui Kollonich, în 26 noiembrie 1698, ne par suspecte şi pentru motivul că autorul lor reaminteşte unele fapte care pot atesta veracitatea actelor falsificate de iezuiţi (că sinodul general al Bisericii ar fi primit unirea, liber, din îndemn propriu şi cu unanimitate şi că protopopii au făcut o mărturisire de credinţă, acceptînd cele 4 puncte, în prezenţa lui Barany).

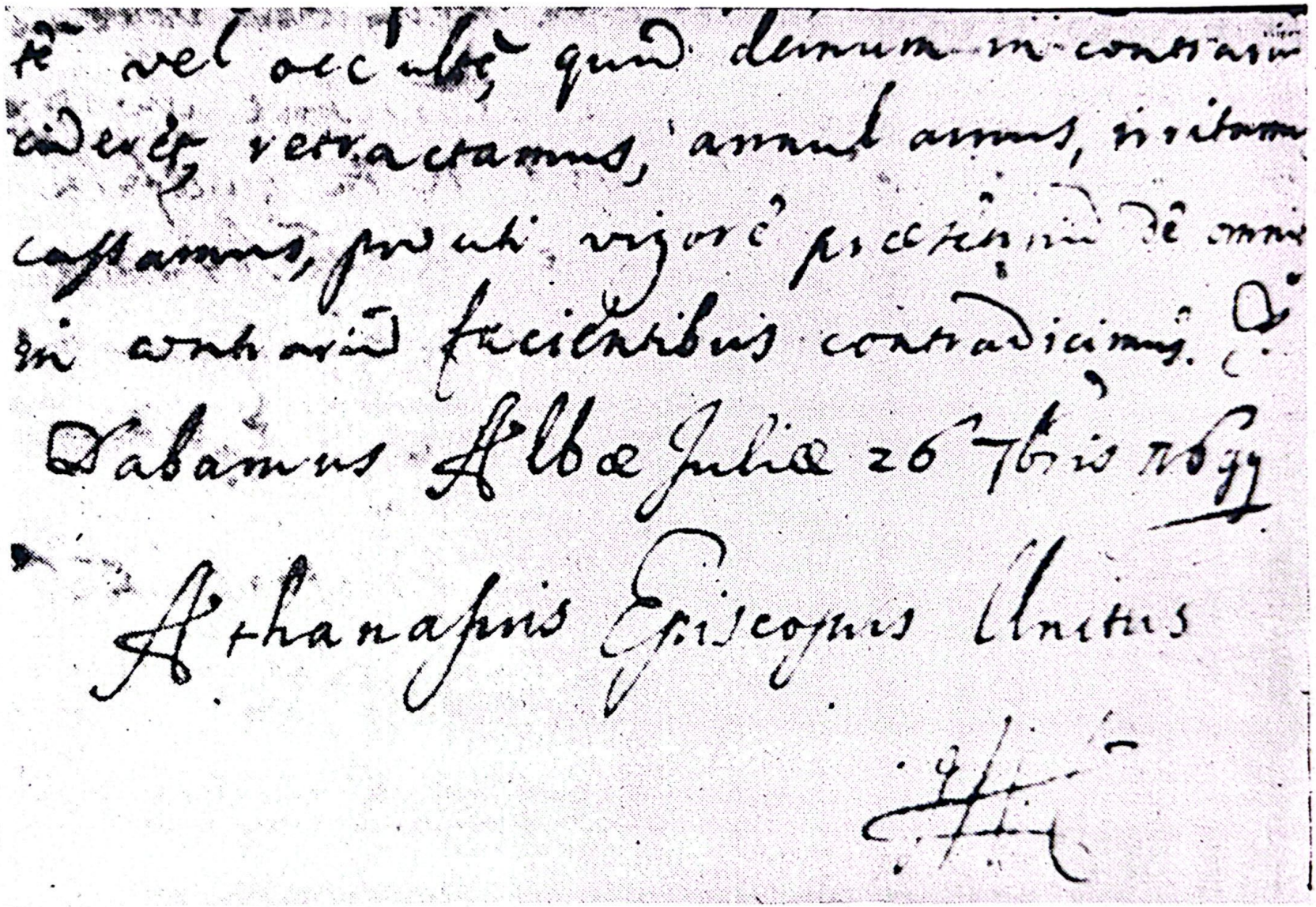

Monogramă falsă atribuită lui Atanasie în actul-protest din 26 septembrie 1699 (Nilles, *op. cit.*, pp. 240-241)

liniile nesigure, bătrînești. Monogramele păstrate în scrisorile lui Atanasie sînt mai primitive. Monograma aflată pe scrisoarea adresată cardinalului Kollonich e însă foarte frumoasă, desenată de un pisar cu reale calități artistice. Ea se deosebește de celelalte monograme cunoscute din cancelaria lui Atanasie. Putem spune cu deplină siguranță că nu-i opera sa personală. Deci nici scrisul și semnătura în limba latină, nici monograma din scrisoarea către Kollonich nu-i aparține lui Atanasie. Ele sînt ticluite de altcivena. Adăugînd observația că originalele lor nu se găsesc în arhivele unde ne-am aștepta să se păstreze pînă în ziua de astăzi, sîntem îndreptățiți a presupune că toate sînt apocrife.

Facsimilele ce le dăm (pp. 41, 43, 45, 47, 51, 53, 55, 57) reproduc monogramele lui Atanasie, aflătoare în scrisorile adresate gocimanilor din Brașov (1700), în singhelia popii din Drăguș (1702) și sub textul declarației de la Viena (1701). Mai există o variantă a monogramei lui Atanasie aplicată pe două acte de protest ale «episcopului» și protopopilor contra intenției guvernului și a dietei de a întreprinde o anchetă între romîni : unul cu data de 26 septembrie 1699, editat din 30 septembrie același an. Primul e semnat de «Athanasius episcopus unitus», avînd sub iscălitură o monogramă cu totul neobișnuită. Al doilea protest nu are nici o semnătură, ci doar monograma schițată cu aceleași linii ca și în cel precedent. Nilles *(op. cit.,* pp. 241-242) susține că acest act e semnat de «nos cum tota synodo valachorum in Transilvania», ceea ce constituie însă o afirmație mincinoasă, ca și susținerea că iscălitura e întărită cu pecete (l. s.). E evident că atît scrisorile acestea, cît și monogramele, sînt ticluite de iezuiți. Ele confirmă îndoielile exprimate cu privire la corespondența în limba latină a lui Atanasie, trimisă cardinalului Kollonich și celorlalți înalți demnitari.

Două din cele patru scrisori, una către împăratul, celelalte către Kollonich, s-ar afla în arhiva Arhiepiscopiei din Strigoniu, unde însă noi nu am reușit a le da de urmă. În ambele se vorbește de mărturisirea de credință primită după formula catolică, în «sinodul general», adică în soborul mare. Mărturisirea s-ar fi făcut în prezența preotului Barany, însărcinat a o transmite arhiepiscopului primat. Nici despre această pretinsă declarație de la 24 octombrie nu se găsește nicăieri vreo pomenire. De aceea ele rămîn suspecte în cea mai mare măsură, pînă la găsirea originalelor în arhiva mai sus menționată. Scrisorile adresate nunțiului papal și contelui Kinski nu conțin nici o informație privitoare la felul în care s-a înjghebat declarația de unire a Bisericii Romîne. Ciornele sau copiile lor, scrise de Barany, figurează în colecția lui Kaprinay, verificînd doar faptul în sine, că Atanasie se consideră unit cu Biserica Romei. Ele au fost concepute sub pretextul de a face legătura cu reprezentanții autorităților, de la care mitropolitul speră să obțină privilegii și protecție în favoarea Bisericii sale. Ambele scrisori rămîn însă suspecte, nu numai pentru faptul că sînt copiate de Barany, ci mai ales pentru că titlul ce și-l dă Atanasie e cu totul străin. Scrisoarea către Kinski conține și semnătura mitropolitului, scrisă însă de altcineva. Iezuitul Nilles, care le-a

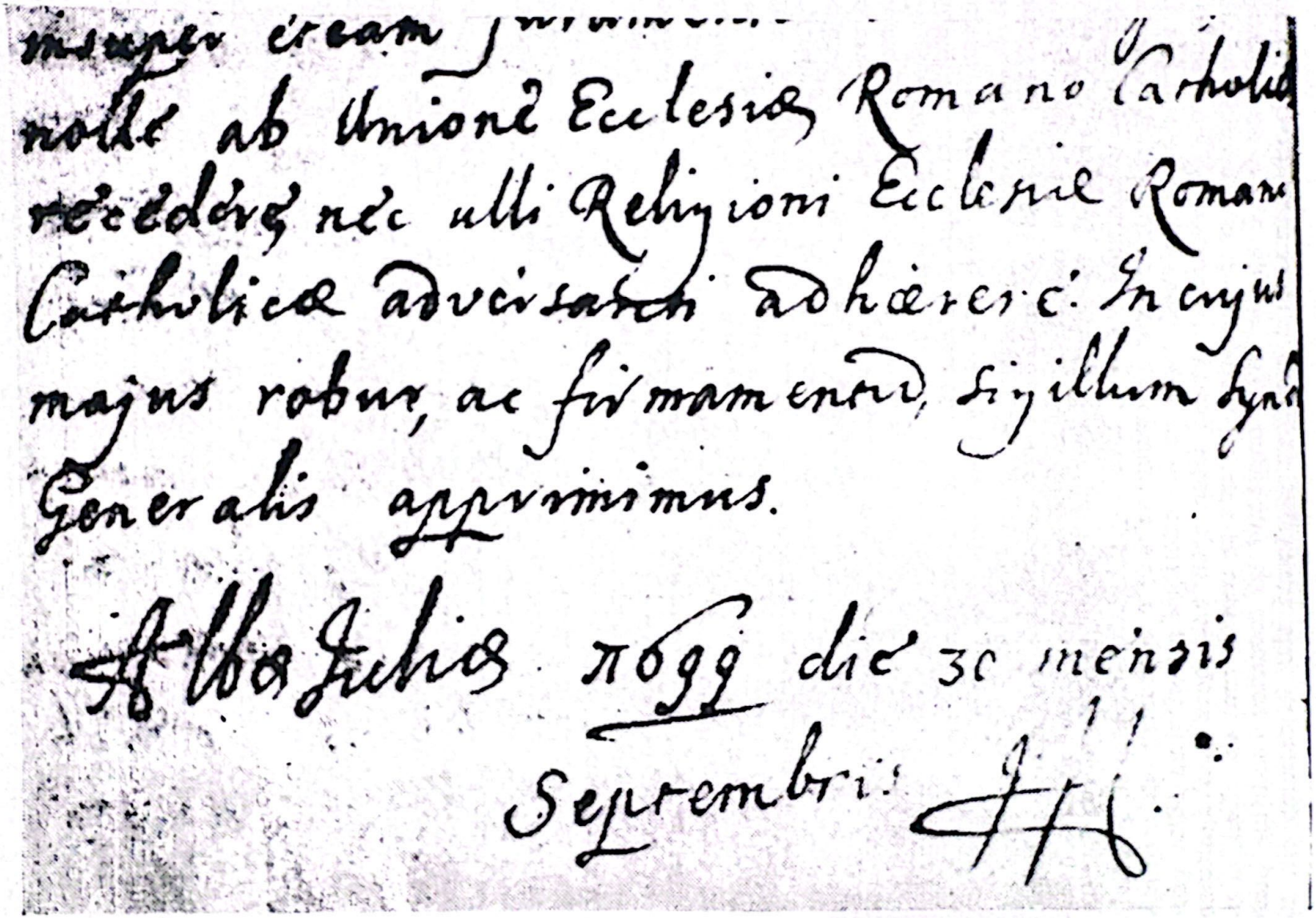

Altă monogramă falsă în actul de protestare din 30 septembrie 1699, fără semnătură (Nilles, *op. cit.*, I, pp. 241-242)

publicat, susține că ambele scrisori sînt înzestrate cu semnătura și pecetea lui Atanasie. Le consideră deci originale, pentru a ne induce în eroare.

Drept încheiere însă, ne socotim datori a face o corectură expunerilor formulate într-o veche lucrare a noastră [28], atribuind protopopilor inițiativa tratativelor de unire și prezentînd pe Atanasie frămîntat de îndoieli. Documentele nou descoperite și critic analizate nu justifică acest punct de vedere. Discuțiile pentru încheierea unirii le-a condus Atanasie, ajutat poate de doi-trei protopopi de încredere. Lui îi transmit protopopii, după mărturia lui Mihai din Călata, lista cu semnăturile și cu peceţile, din care nu reiese nici un strop de entuziasm pentru schimbarea de credință. E drept că văzîndu-se în posesia celor 38 de semnături, mitropolitul adaugă rîndurile din codicil, exprimîndu-se impersonal, cu intenţia evidentă de a obține mai mult decît i se făgăduiește. Codicilul poate să-i fi servit și de pretext pentru a nu semna un act formal de unire. În sinod însă nu s-a dezbătut această problemă, nici nu s-a luat vreo hotărîre formală, dar e posibil ca Atanasie să-i fi predat lui Barany semnăturile protopopilor, care-l autorizau să trateze unirea.

Există, de fapt, o dovadă care confirmă această presupunere : foaia volantă tipărită de iezuiți în 1699, pe care o dăm și noi aici în fotocopie (pp. 59 și 61). Ea cuprinde un extras din rezoluţia de la 14 aprilie 1698 a împăratului Leopold, apoi textul manifestului adresat de cardinalul Kollonich romînilor, la 2 iunie 1698, precum și declaraţia latină de la 7 octombrie 1698 a «episcopului» și a protopopilor romîni. Fotocopia noastră am luat-o din arhiva Arhiepiscopiei catolice din Strigoniu. Ea a fost tipărită de către iezuiții din Transilvania, după cum susţine o cronică a lor din Brașov. Tipăritura era menită mai vîrtos «staturilor» protestante din Transilvania, pentru ca să ia cunoștință că reprezentanţii Bisericii Romîne s-au declarat solemn pentru unirea cu catolicii și au primit cele patru puncte impuse de conciliul de la Florența. Dar textul reprodus aici al manifestului latin din 1698 conţine cîteva mici abateri de la formula cuprinsă în dosarul din colecţia lui Hevenessy. După «nos infrascripti ecclesiae valachicae in Transylvania» se adaugă cuvintele : partibusque ei annexis», iar la fraza : «quae etiam in clementissimo decreto ac diplomate Suae Sacratissimae Majestatis», se adaugă cuvintele «ac eminentissimi Ordinarii». Adaosul din urmă se repetă și în fraza : «nos quoque juxta praenominatum sacrae cesareae regiaeque Majestatis decretum, nec non eminentissimi Ordinarii». În protocolul de încheiere al declarației se înlocuiește formula : «in cujus majorem fidem ac robur praesens manifestum nostrum propria manus syngrapha nec non sigillo communimus» cu un text modificat : «in cujus majorem fidem ac robur praesens manifestum nostrum, propria manus syngrapha, necnon sigillis tam monasterii nostri albensis, quam propriis usualibus communimus». Datarea actului variază de asemenea : în loc de «anno 1698, 7. octobris. Albae-Juliae», în manifestul tipărit citim :

28. S. Dragomir, *Istoria desrobirii...*, pp. 7 și urm.

«Albae-Juliae 1698. 7. octobris». Observăm, în sfîrşit, că particula *et* se înlocuieşte de două ori cu *ac*, iar *ac* o dată cu *necnon*.

Ceea ce trebuie să subliniem îndeosebi, dacă ţinem seamă de acest text modificat, e faptul că se menţionează «peceţile» celor care confirmă declaraţia făcută. Prin urmare, semnăturile protopopilor, care-l autorizau pe Atanasie să trateze unirea, se aflau atunci în mîinile iezuiţilor. Că-i vorba doar de aceste semnături, iar nu de actul unirii, cu formula romînească şi latină, o deducem atît din evoluţia viitoare a raporturilor dintre mitropolitul romîn şi iezuiţi, cît şi din împrejurarea că în declaraţia latină de la 1698 nu se aminteşte de loc manifestul lui Kollonich.

Abaterile din text dovedesc că nu există, propriu-zis, un text convenit definitiv al declaraţiei redactate în limba latină. Dacă ar fi existat, nu încape nici o îndoială că iezuiţii l-ar fi tipărit neschimbat pe foaia ior volantă, împreună cu semnăturile date.

Dar comparaţia celor două texte ne sileşte să punem întrebarea firească : de ce se omite, în formula de la 1698, fraza care arată că primirea celor patru puncte deosebitoare se cuprinde şi în «manifestul» de la 2 iunie 1698 al cardinalului Kollonich ? Explicaţia dată de noi mai sus răspunde lămurit : fiindcă mitropolitul romîn a refuzat să discute adoptarea celor patru puncte, care deosebesc doctrina catolică de cea ortodoxă, şi acest fapt era de notorietate publică. De aceea textul publicat în foaia volantă din 1699, care invocă şi manifestul cardinalului, se dovedeşte tipărit într-adevăr de iezuiţi, fără nici un amestec al mitropolitului romîn. Omisiunea frazei amintite nu-i însă doar întîmplătoare. Ea trebuie să i se fi impus autorului textului de la 1698, căci ceea ce rămîne în formula corectată nu mai corespunde realităţii istorice. «Ne declarăm membri ai numitei sfinte mame Biserici romano-catolice», — spun episcopul şi protopopii romîni — «primind, mărturisind şi crezînd toate ce le primeşte, le mărturiseşte şi le crede ea, mai ales însă acele patru puncte, în care ştiam că ne deosebim pînă acum, şi care ni se arată nouă în prea milostivul decret şi în diploma prea sfintei sale majestăţi». Dar în decretul regal din 14 aprilie nu se vorbeşte de loc despre aceste puncte. Ele se menţionează numai în manifestul de la 2 iunie 1698 al cardinalului Kollonich, care reproduce din cuvînt în cuvînt formula florentină. Înlăturînd menţiunea manifestului dat de Kollonich, afirmaţia declaraţiei de la 1698 rămîne deci lipsită de orice temei. Pînă la data aceasta, împăratul Leopold nu stabilise drept condiţie pentru unirea Bisericii Romîne acceptarea celor patru puncte deosebitoare. Chiar şi cardinalul Kollonich arată că în temeiul decretului dat de împărat la 23 august 1692 (pentru ucraineni), preoţii care vor să obţină drepturile şi privilegiile asigurate clerului catolic trebuie să facă o mărturisire de credinţă şi să recunoască pe Papa («qui ex sacerdotibus graeci ritus edita professione ad observationem graeci ritus apud catholicos cum agnitione summi pontificis se declaravit»). Aceasta se repetă, cum am văzut, şi în decretul de la 14 aprilie 1698. Împăratul îşi modifică condiţiile puse clerului romîn numai prin hotărîrea exprimată clar în diploma din 16

februarie 1699. Afirmaţia cuprinsă în textul declaraţiei de la 7 octombrie 1698, reprodusă de iezuiţi, este, prin urmare, falsă, nereală. Gravitatea unei asemenea greşeli apasă cu atît mai greu balanţa unei judecăţi critice, cu cît ea ne dă indicaţia precisă că autorul falsului trebuie să fi avut în vedere diploma din 16 februarie 1699 a împăratului Leopold, în care se arată că poporul romîn «mînjit» pînă atunci de schismă, a început să se întoarcă în sinul Bisericii Catolice, primind, mărturisind şi crezînd tot ce admite, mărturiseşte şi crede Biserica Romano-Catolică şi îndeosebi cele patru puncte prin care s-au deosebit pînă acum. Împăratul reproduce apoi textual aceste puncte stabilite de conciliul de la Florenţa, dovedind, cum vom arăta mai jos, că nu mai are nici o rezervă faţă de protestanţii din Transilvania şi că politica habsburgilor e pornită de acum să atace cu toată energia problema unirii Bisericii Romîne. Numai că această schimbare de atitudine a Curţii din Viena se produce în februarie 1699, iar textul declaraţiei de unire poartă data de 7 octombrie 1698. Că autorul are în vedere tocmai diploma din 1699, reiese şi din termenii întrebuinţaţi pentru a arăta că primirea celor patru puncte sînt cuprinse în «preamilostivul decret şi în diploma» împăratului. În decret nu se menţionează însă, iar altă «diplomă» împărătească nu există deocamdată, la care să se poată face referinţă. Este, deci, mai mult ca evident, că textul latin al declaraţiei de unire de la 1698, a fost redactat după februarie 1699. Autorul falsului se trădează singur prin greşeala ce o face susţinînd o afirmaţie nefondată şi invocînd existenţa unei «diplome», care se va publica după cîteva luni.

Rezumînd toate obiecţiunile pe care ne-am considerat îndreptăţiţi a le face actului de la 7 octombrie, rezultă deci clar :

1. că nu s-a ţinut sobor mare în ziua de 7 octombrie ;

2. că declaraţiile cuprinse în cele două texte, romîn şi latin, nu constituie o hotărîre a soborului ;

3. că textul romîn diferă de cel latin, cu toate că unele pasaje se dovedesc a fi traduse după textul latin ;

4. că ambele texte reprezintă formula de unire cerută de iezuiţi ;

5. că mitropolitul Atanasie a consimţit să se unească cu catolicii, dar a ţinut să facă unele rezerve ;

6. că aceste rezerve au fost introduse în «post-scriptumul» actului de la p. 1, însă cu modificări în ce priveşte doctrina religioasă ;

7. că fila întîia a actului a fost scrisă ulterior, şi că, deci, semnăturile protopopilor nu confirmă nici unul din cele două texte, romîn şi latin, care cuprind declaraţia de unire ;

8. că lipsa semnăturii lui Atanasie e concludentă pentru a considera de nul actul întreg, *chiar dacă am admite unul din cele două texte ;*

9. că dacă s-a trimis autorităţilor competente un act despre unirea Bisericii Romîne cu catolicii, poate să fie vorba cel mult de un text conceput de iezuiţi, apocrif, mai presus de orice îndoială, şi neînzestrat cu nici o iscălitură. Este însă mult mai probabil că textul declaraţiei de unire nu exista în octombrie 1698, şi că dieta Transilvaniei a fost pusă în

Scanned with CamScanner

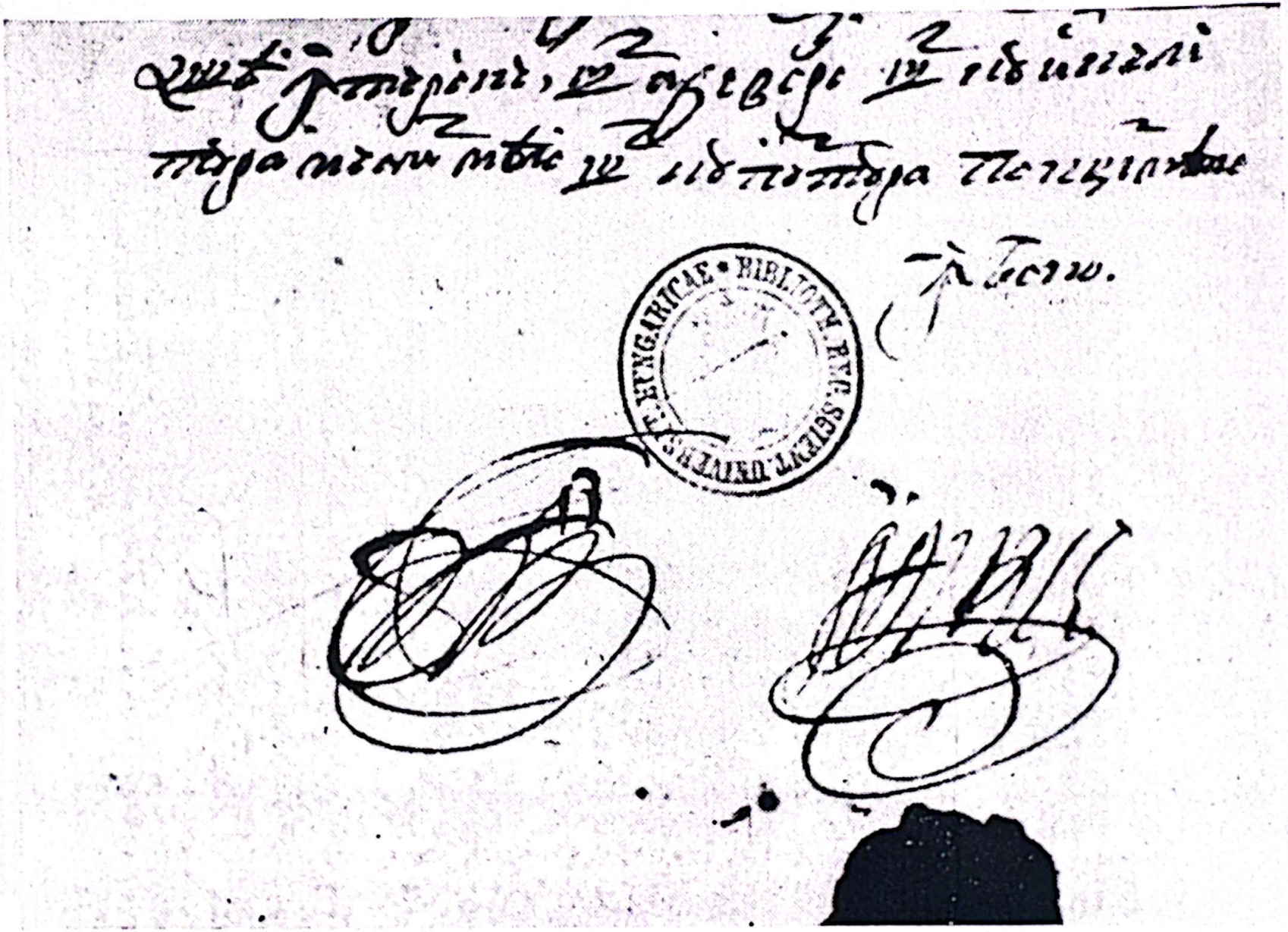

Iscălitura lui Atanasie în formă de monogramă, ce se află pe declarația din 7 aprilie 1701. Actul e scris romînește la Viena

Scanned with CamScanner

cunoştinţă de cauză printr-o petiţie, în care se cerea scutirea de impozite pe seama celor care s-ar uni cu Biserica Catolică ;

10. că scrisorile redactate de iezuiţi în 1698 şi 1699, în numele lui Atanasie, sînt toate falsificate ulterior ;

11. că însuşi textul latinesc al declaraţiei de unire din octombrie 1698 se trădează a fi redactat după februarie 1699 ;

12. şi că, prin urmare, dosarul din colecţia Hevenessy, cuprinzînd declaraţia de unire a vlădicului şi protopopilor romîni constituie o grosolană denaturare a adevărului istoric. Redactarea textelor romînesc şi latinesc de declaraţie după obţinerea semnăturilor pentru a forma un act autentic şi unic este o înşelare a bunei credinţe a semnatarilor, deci un fals săvîrşit cu intenţia de a ne face să credem că avem în faţă o declaraţie autentică a reprezentanţilor Bisericii Romîne.

Analizei critice îi rămîne doar o singură problemă de rezolvat : cînd şi de ce s-au văzut nevoiţi iezuiţii a recurge la falsificarea actului, şi cum au procedat pentru a aranja filele dosarului. În privinţa datei se pot face două presupuneri : că l-a ticluit în iarna anilor 1698-1699, cînd l-au prezentat lui Kollonich, sau că l-a însăilat ceva mai tîrziu, după 1701, cînd s-a constatat de cercurile din Viena că nu există, propriu-zis, nici o declaraţie formală de unire din partea reprezentanţilor Bisericii Romîne. Luînd în considerare şi celelalte acte falsificate de iezuiţi, noi înclinăm mai mult pentru eventualitatea din urmă. În acest caz, falsificatorul va încerca să dovedească, prin actul de la 7 octombrie 1698, că unirea s-a încheiat printr-o hotărîre a Bisericii Romîne, iar nu prin teroarea exercitată asupra lui Atanasie. În ce priveşte timpul cînd s-a întocmit actul fals, nu ne putem pronunţa pentru moment. Despre felul în care s-a aranjat dosarul se pot face, de asemenea, mai multe presupuneri. Nouă ni se pare mai probabilă cea care e mai simplă şi mai firească : actul cu semnăturile protopopilor se compunea, adică, din două foi aşezate una într-alta, care aveau numai trei pagini scrise. Celelalte erau albe. Plăsmuitorul a întors paginile albe de la fila a patra (pp. 7 şi 8), le-a aşezat în fruntea actului, introducînd pe pagina devenită întîia textul romînesc al declaraţiei, iar pe a doua, cel latinesc. Semnăturile protopopilor urmează în chip firesc pe paginile 3, 4 şi 5. Literele mai mici şi mai îndesate cu care e scris «post-scriptumul» arată că pentru textul romînesc el nu dispunea decît de această pagină liberă. Cum însă codicilul introdus de Atanasie punea o problemă de hotărîtoare importanţă, va fi socotit că trebuie să-i facă negreşit corectura cuvenită. Reuşind această operaţie, cele două foi nu au mai putut fi aşezate una într-alta, în formă de caiet, ci una alături de cealaltă, ceea ce însă era cu totul neobişnuit şi chiar suspect. De aceea a tăiat foaia în două şi jumătatea cu ultimele semnături a lipit-o de celelalte (ca pagina a 5-a scrisă şi pagina a 6-a albă). Dacă admitem că semnăturile protopopilor confirmă o declaraţie oarecare, în acest caz declaraţia trebuia să fi fost

Scanned with CamScanner

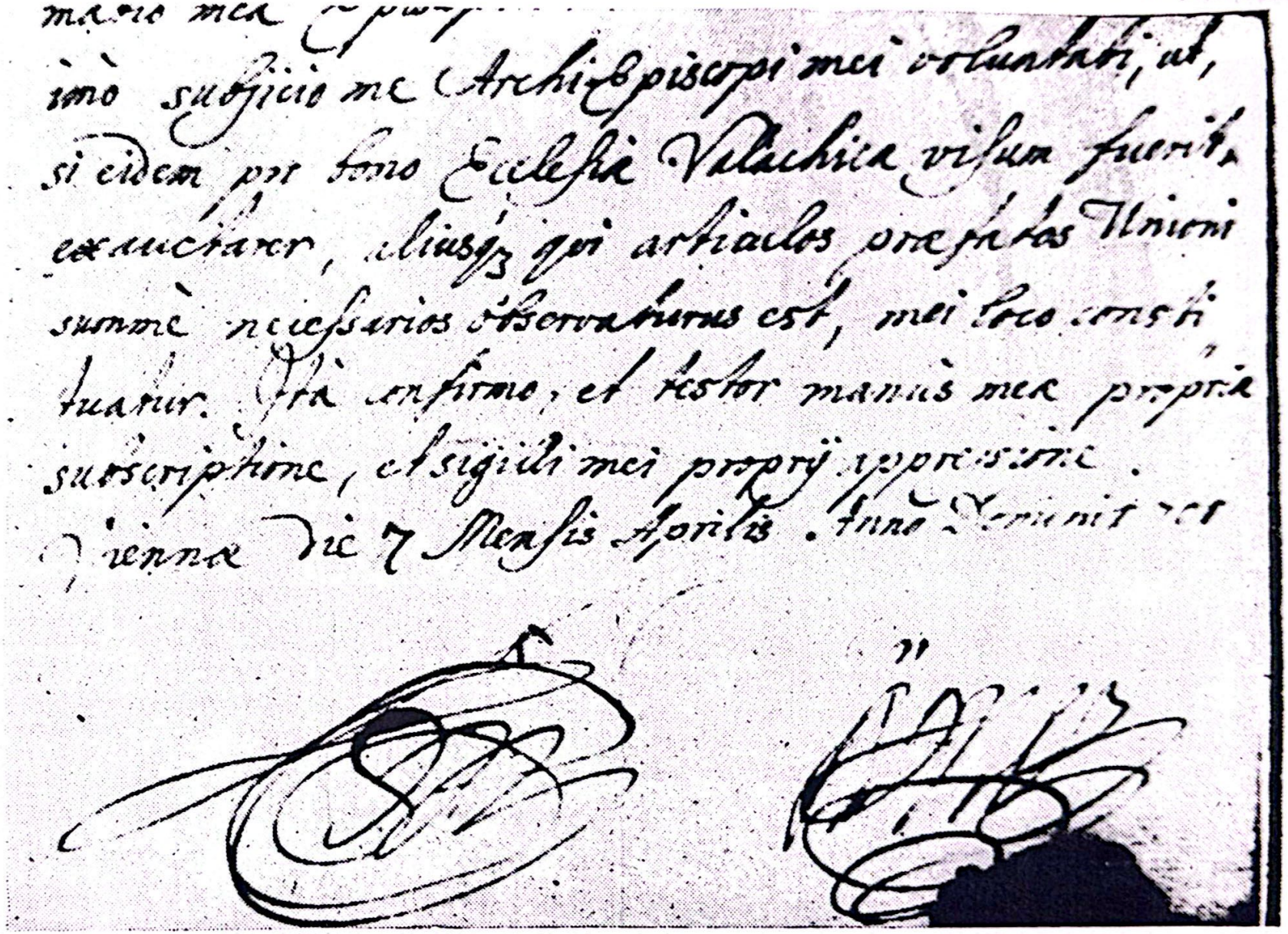

Iscălitura lui Atanasie în formă de monogramă, ce se află pe declarația lui din 7 aprilie 1701. Actul e scris în latinește, nu de Atanasie. Monograma («Vlădica Atanasie») însă e pusă de dînsul

scrisă pe a treia foaie, care forma inițial coperta actului, și anume pe pagina a doua, lăsînd prima pagină a caietului albă, cum se obișnuia. Dar o asemenea presupunere e puțin probabilă, fiindcă pe prima pagină, unde încep semnăturile, se vede clar semnul invocației simbolice, care se pune în fruntea actelor. Observăm că după întoarcerea de la Viena a lui Atanasie (1701), cancelaria vlădiciei rămîne la discreția «teologului iezuit», pentru care redactarea și introducerea textului romînesc, precum și aplicarea sigiliului «mitropoliei Bălgradului» nu mai prezintă nici o dificultate.

III.

Al treilea document plăsmuit cu intenție frauduloasă este actul de unire semnat, se zice, la 5 septembrie 1700. Documentul s-a păstrat într-un codice manuscris aflător la Episcopia romano-catolică din Alba Iulia. Nilles spune și despre acest codice că e o copie a exemplarului original depus de Barany în arhiva Arhiepiscopiei din Strigoniu [29]. Prin urmare, se atribuie tot iezuitului din Alba Iulia, ceea ce în mod firesc îl face suspect. Dar pretinsa nouă declarație a clerului romîn și a «arhiepiscopului» Atanasie, se dovedește identică, aproape din cuvînt în cuvînt, cu textul latin al actului de la 7 octombrie 1698. Deosebire există în faptul că în loc de «unionem inimus» se întrebuințează perfectul verbului, deci «inivimus», și că atît în ce privește adoptarea celor patru puncte deosebitoare, cît și acordarea de drepturi și privilegii pe seama clerului romîn, se invocă nu numai decretul împăratului, ci și manifestul cardinalului Kollonich, iar în protocolul final al actului se menționează că a fost întărit și cu pecetea «mănăstirii noastre din Alba», nu numai a protopopilor prezenți [30].

Este evident, prin urmare, că autorul acestui act se întemeiază pe textul tipărit în foaia volantă a iezuiților, pe care îl reproduce întocmai, înlocuind însă termenul de «ordinarius» cu «archiepiscopus». Observăm că nu există un «sigiliu al mănăstirii», și că întrebuințarea unui asemenea termen face suspect actul întreg. Suspectă este și iscălitura vlădicului: «archiepiscopus Athanasius», neîntîlnită niciodată în forma aceasta scurtă.

Actul vrea să fie confirmat și de 54 de protopopi din Transilvania și de alți trei din Maramureș, dar nimeni dintre cei care au publicat actul acesta nu arată că avem de-a face cu semnăturile autentice ale lor. Nilles adaugă doar deasupra coloanei de semnături cuvintele: archidiaconi cum sacerdotibus», fără să spună dacă ei au semnat, peste tot, sau că și-au confirmat semnăturile prin peceți. Laurianu, de altă parte, reproduce numai în traducere romînească lista protopopilor, adăugînd în latinește doar numărul lor («54 protopopae cum 1563 sacerdotibus»).

29. Nilles, *op. cit.*, pp. 240 și 165.
30. *Ibidem*, pp. 247-249. Cf. Laurianu, în *Magazinu Istoric*, III, pp. 307-311.

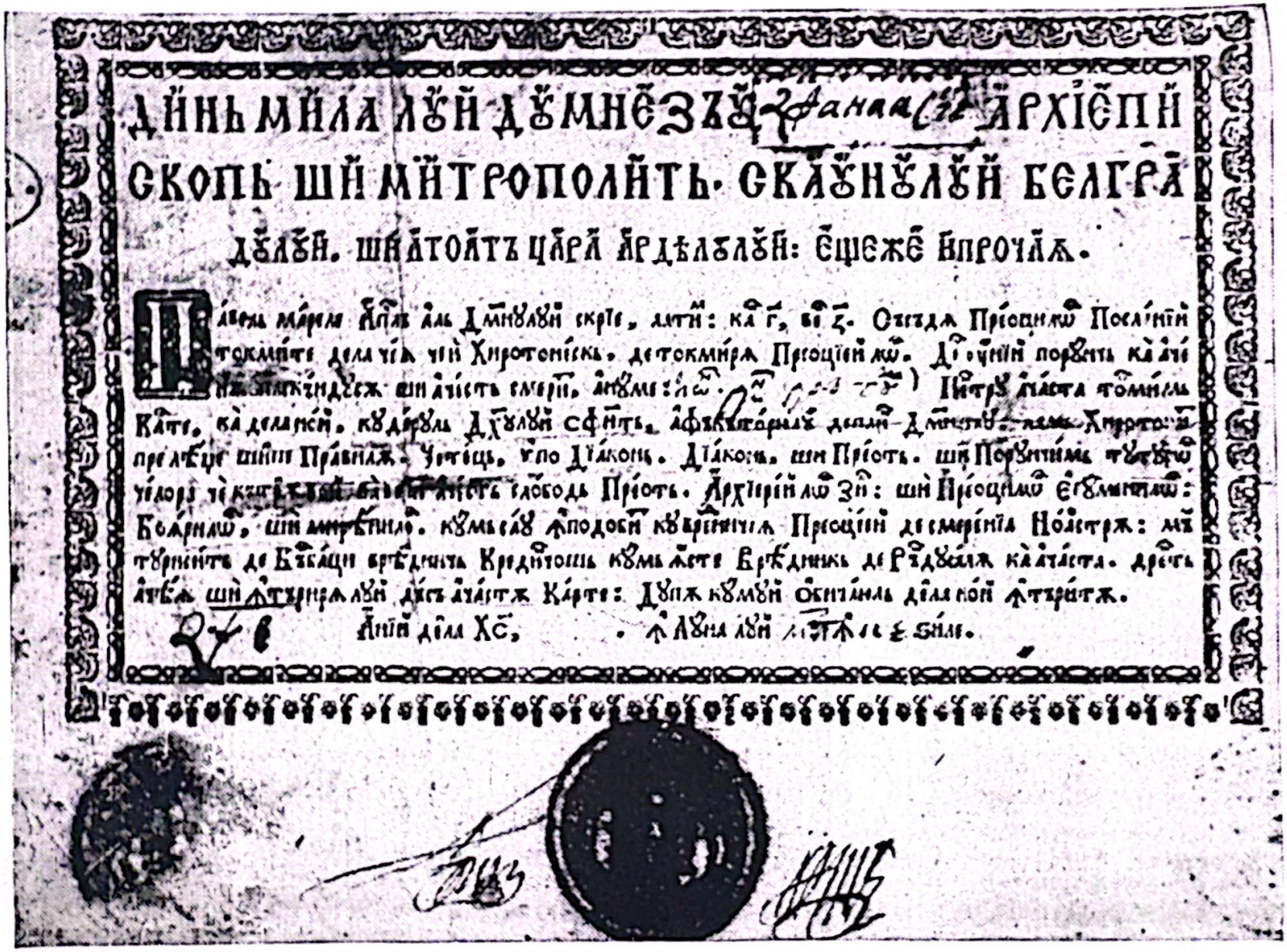

Singhelia datã popii Ion din Drăguș (5 iulie 1702). Numele lui Atanasie din rîndul întîi (sus) e scris de el însuși. Monograma e de asemenea autentică, a lui («Vlădica Atanasie»)

După informaţiile cuprinse în manuscrisul lui Barany, la sinodul acesta au fost convocaţi toţi protopopii, fiecare cu «juratul» său, cu cîte doi preoţi şi trei mireni delegaţi, astfel încît ei reprezentau două sute de mii de oameni, adică pe toţi romînii din Transilvania, după părerea lui Nilles. Toţi au depus, în ziua de 5 septembrie 1700, o declaraţie, ca reprezentanţi ai clerului şi poporului, că primesc în numele Bisericii întregi şi al naţiunii valahe unirea, precum şi cele patru puncte. Dar ei îşi rezervă dreptul de a păstra ritul şi disciplina Bisericii răsăritene, exceptînd doar ceea ce vine în contrazicere cu credinţa ortodoxă şi catolică, precum şi cu morala. La declaraţia aceasta ar fi aderat şi preoţii din comitatul Hunedoarei şi cei din districtele Braşovului şi Sibiului, care însă s-au lăsat convinşi mai cu greu [31].

Atît actul de la 5 septembrie 1700, cît şi prezentarea sinodului din 4 şi 5 septembrie, cuprinse în codicele manuscris atribuit lui Barany, sînt pure invenţii. Declaraţia redactată numai în limba latină nu-i înzestrată cu semnături. Chiar Şincai a observat că lista protopopilor a fost luată dintr-un protocol de pe timpul mitropolitului Atanasie, în care erau introduşi protopopii şi preoţii supuşi Arhiepiscopiei. Cel care a transcris numele nu a reuşit a le citi exact şi a tradus greşit unele nume de localităţi. Lista dată cu numărul total al clericilor romîni nu poate înlocui iscăliturile autentice ale protopopilor. Prezenţa între semnatari a protopopului Vasile din Brasov constituie o dovadă mai mult că actul e plăsmuit. Braşovenii şi preoţii lor nu au primit niciodată unirea. Nici consimţămîntul protopopilor din Maramureş nu-i cîtuşi de puţin probabil. Maramureşul îşi avea în această epocă episcopul său propriu, care era duşman hotărît al unirii [32]. De altminteri, şi sediile celor trei protopopi, pretinşi a fi din Maramureş, sînt neidentificabile. Mai probabil e că e vorba de localităţi situate în nordul Transilvaniei şi nicidecum în Maramureş. În sfîrşit, nu există nici o mărturie romînească contemporană, care să menţioneze actul acesta atît de important, şi, în afară de iezuiţi, nici un alt izvor maghiar sau săsesc n-a consemnat evenimentul, care în acest răstimp nu ar fi rămas neobservat. Repetarea declaraţiei «solemne» a clerului romîn contrazice şi legătura logică a evenimentelor pe deplin verificate. În această perioadă de frămîntare, Atanasie încerca să deghizeze legăturile sale cu catolicii, fapt care va produce mari nemulţumiri în sînul misionarilor iezuiţi [33].

Actul din 5 septembrie 1700 se dovedeşte, prin urmare, apocrif, cu atît mai vîrtos că el s-a păstrat şi în arhiva Episcopiei unite din Blaj, avînd însă data de 12 decembrie 1700, cum arată Samuil Klein [34]. Autorul

31. *Ibidem*, pp. 246-247.

32. Al. Petrov, *Staraja vera i unija v XVII-XVIII vv.*, St. Petersburg, 1906, II, p. 34. In Maramureş era atunci episcop ortodox Iosif Stoica.

33. Vezi mai jos, cap. IV.

34. T. Cipariu, *Acte şi Fragmente*, pp. 85-86. Textul lui Klein, din care citează numai sfîrşitul, diferă de textul romînesc dat de Nilles, *op. cit.*, pp. 248-249. Varianta lui Nilles e o traducere a textului latin, întocmit de un cărturar latinist, în jurul anului 1880.

Scanned with CamScanner

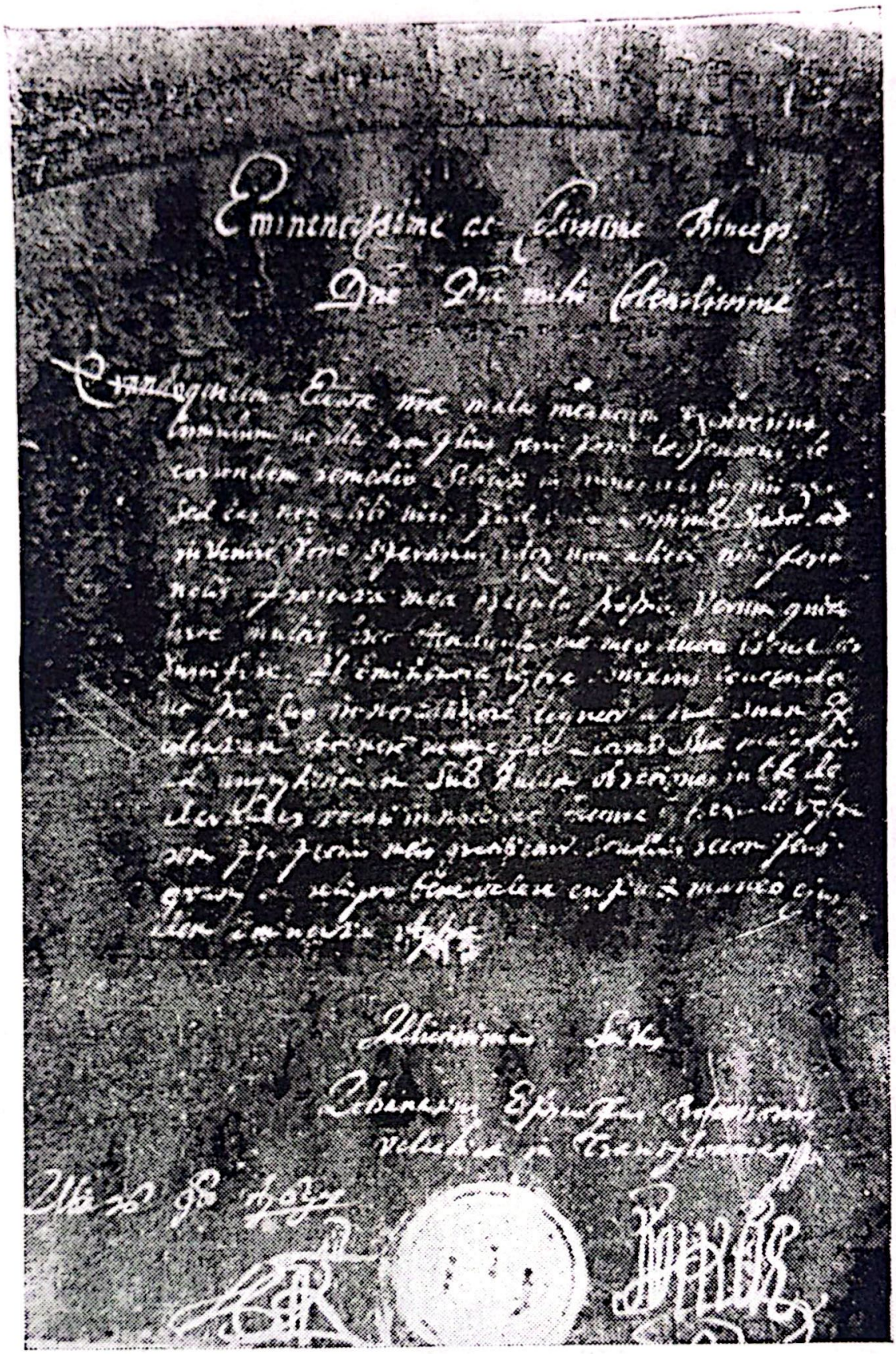

O adresă a mitropolitului Atanasie către Kollonich (29 noiembrie 1698) cu iscălitura și monograma, ambele false (publicată de N. Iorga, în Acad. Rom., «Memoriile secțiunii istorice», seria III, tom. XII, p. 136)

Scanned with CamScanner

falsului pare deci să fi preferat a adopta data de 5 septembrie, știut fiind că pe atunci s-a ținut într-adevăr un sobor mare, care a dezbătut o seamă de propuneri ale vlădicului («pohta vlădicăi»), privitoare la orînduielile bisericești. Acest sobor s-a ținut însă în 14 septembrie, cum apare din actele sinodale bine cunoscute[35].

Dintre toate actele false ticluite, pentru a arăta cum s-a înfăptuit unirea cu Biserica Romei, cele de la 1700 sînt mai puțin reușite. Lipsa originalului și a textului romînesc[36], semnătura neobișnuită a lui Atanasie («archiepiscopus Athanasius») și lista protopopilor, fără semnăturile lor autentice, tradusă cu greșeli în latinește, îi arată de autori pe aceiași clerici străini, care se căzneau să prezinte unirea realizată cu consimțămîntul reprezentanților autentici ai poporului romîn.

Înainte da încheia analiza noastră critică, trebuie să subliniem împrejurarea că însăși ticluirea celor trei formule de unire, dovedește că în realitate nu a existat nici una, dar că promotorii acțiunii de unire au întrevăzut necesitatea de a obține o declarație clară și categorică, după ce Atanasie și protopopii romîni nu s-au pronunțat că primesc condițiile ce li s-au cerut privitor la cele patru puncte deosebitoare. Ei se vor strădui să dovedească, prin urmare, că Biserica Romînă din Transilvania a încheiat unirea cu catolicii de bună voie, din convingere religioasă, la îndemnul și cu colaborarea activă a mitropoliților săi. Oricît de volnică era dominația habsburgilor, ea preferă să apară deghizată în haina misionarului catolic și nu ca o dispoziție tiranică, gata să siluiască, fără nici un scrupul, conștiința religioasă a popoarelor.

Urmărind pas cu pas discuția dintre cele două părți și evenimentele desfășurate între anii 1698 și 1701, sperăm să lămurim mai complet episodul acesta cu consecințe atît de grave pentru romînii transilvăneni, și să adăugăm o nouă serie de argumente pentru a dovedi peremptoriu că actele prezentate aici sînt falsuri vulgare.

IV.

După cîteva luni, în 16 februarie 1699, împăratul Leopold va semna o diplomă, menită a satisface revendicările clerului romîn. care «a hotărît» a se uni cu Biserica Romei. Viu mulțumit de convertirea romînilor, grecilor și rutenilor, mînjiți de pata schismei, împăratul primește acum și în Transilvania, ca mai înainte în Ungaria, în Croația și în Slavonia, declarînd deplin validă și efectivă unirea lor cu Biserica Catolică, încheiată prin acceptarea tuturor învățăturilor, pe care le admite, le mărturisește și le crede Biserica Romei, și îndeosebi a celor patru puncte controversate. Acordă deci Bisericii Unite, fețelor ei bisericești și averii ei toate drepturile și întreaga imunitate împărtășită Bisericii Romano-

35. Publicate la Nilles, *op. cit.*, pp. 250-255 (după «Magazinul Istoric» al lui Laurian, t. III, pp. 312 și urm.).

36. Nici formula de la Blaj, văzută de Samuil Klein, nu mai există în arhiva Episcopiei.

Scanned with CamScanner

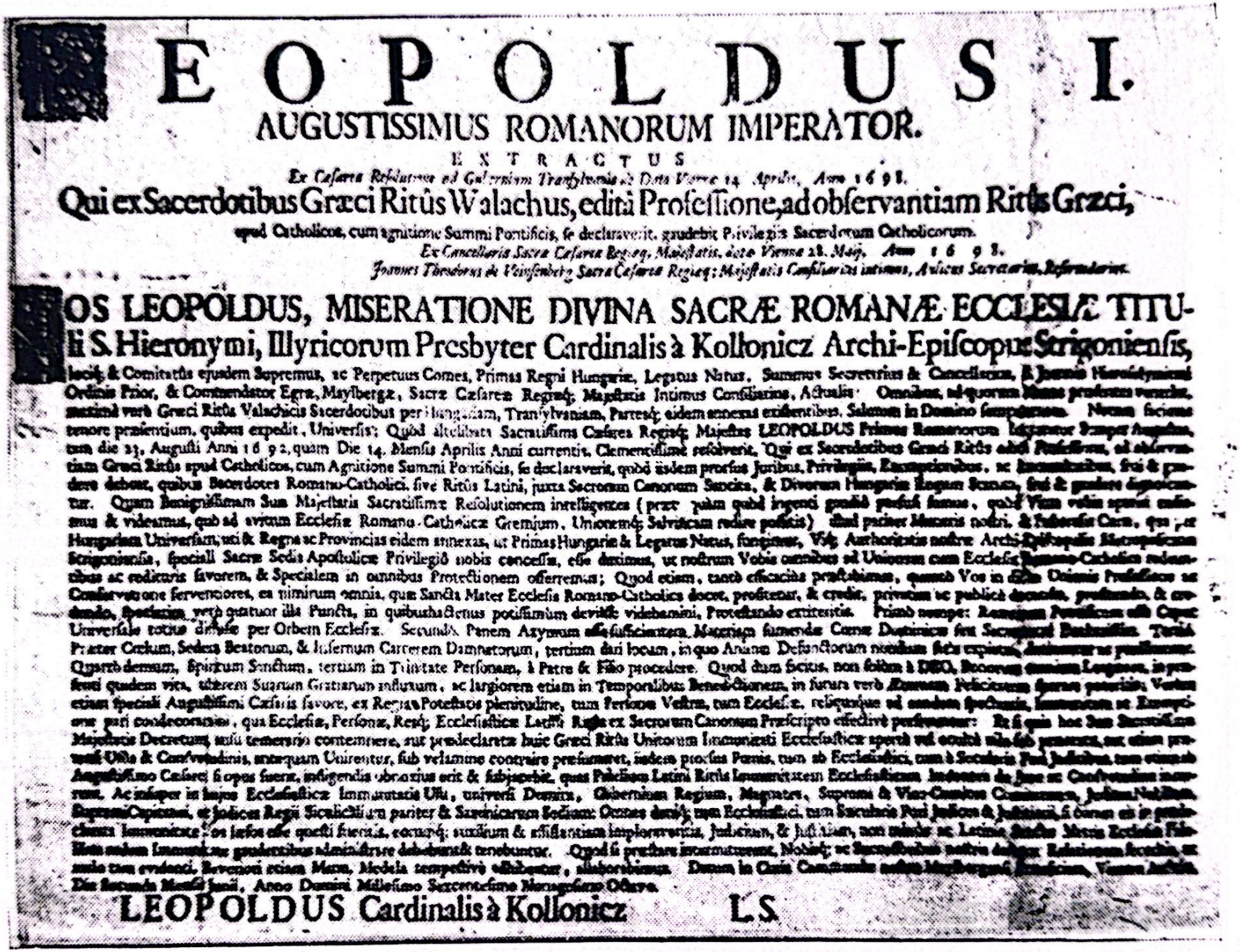

LEOPOLDUS I.

AUGUSTISSIMUS ROMANORUM IMPERATOR.

EXTRACTUS

Ex Cæsarea Resolutione ad Gubernium Transylvaniæ de Dato Viennæ 14 Aprilis, Anno 1698.

Qui ex Sacerdotibus Græci Ritûs Walachus, editâ Professione, ad observantiam Ritûs Græci, apud Catholicos, cum agnitione Summi Pontificis, se declaraverit, gaudebit Privilegiis Sacerdotum Catholicorum.

Ex Cancellaria Sacræ Cæsareæ Regiæq; Majestatis, dato Viennæ 28. Maij, Anno 1698.

Joannes Theodorus de Weissenberg Sacræ Cæsareæ Regiæq; Majestatis Consiliarius intimus, Aulicus Secretarius, Referendarius.

NOS LEOPOLDUS, MISERATIONE DIVINA SACRÆ ROMANÆ ECCLESIÆ TITULI S. Hieronymi, Illyricorum Presbyter Cardinalis à Kollonicz Archi-Episcopus Strigoniensis,

loci, & Comitatûs ejusdem Supremus, ac Perpetuus Comes, Primas Regni Hungariæ, Legatus Natus, Summus Secretarius & Cancellarius, & Joannis Hierosolymitani Ordinis Prior, & Commendator Egræ, Maylbergæ, Sacræ Cæsareæ Regiæq; Majestatis Intimus Consiliarius, Actualis Omnibus, ad quorum [illegible] pervenerit, [illegible] matrimâ verò Græci Ritûs Valachicis Sacerdotibus per Hungariam, Transylvaniam, Partesq; eidem annexas existentibus, Salutem in Domino sempiternam. Notum facimus tenore præsentium, quibus expedit, Universis; Quòd altellata Sacratissima Cæsarea Regiaq; Majestas LEOPOLDUS Primus Romanorum Imperator Semper Augustus, tum die 23. Augusti Anni 1692. quam Die 14. Mensis Aprilis Anni currentis, Clementissimè resolverit, Quòd ex Sacerdotibus Græci Ritûs ad Fidelitatem, ad observantiam Græci Ritûs apud Catholicos, cum Agnitione Summi Pontificis, se declaraverit, quòd iisdem prorsus Juribus, Privilegiis, Exemptionibus, ac Immunitatibus, frui & gaudere debeat, quibus Sacerdotes Romano-Catholici, sive Ritûs Latini, juxta Sacrorum Canonum Sanctas, & Diversorum Hungariæ Regum Sanctiones, frui & gaudere dignoscuntur. Quam Benignissimam Sua Majestatis Sacratissimæ Resolutionem intelligentes (præ cæteris quibus ingenti gaudiô gratulati sumus, quòd Vitæ vobis spiritus emicuerit & videamus, quô ad avitum Ecclesiæ Romano-Catholicæ Gremium, Unionemq; Salvificam redire potuistis) illud patiter Muneris nostri, & Fraternæ Curæ, quæ per Hungariam Universam, ut & Regna ac Provincias eidem annexas, ut Primas Hungariæ & Legatus Natus, fungimur, Vîq; Auctoritatis nostræ Archi-Episcopalis Metropolitanæ Strigoniensis, specialî Sacræ Sedis Apostolicæ Privilegiô nobis concessæ, esse duximus, ut nostrum Vobis omnibus ad Unionem cum Ecclesiâ Romano-Catholicâ redeuntibus ac redituris favorem, & Specialem in omnibus Protectionem offerremus; Quod etiam, tantô efficaciùs præstabimus, quantô Vos in dictâ Unionis Professione ac Confessionis fervenciores, ea nimirum omnia, quæ Sancta Mater Ecclesia Romano-Catholica docet, profitetur, & credit, privatim ac publicè docendo, profitendo, & credendo, spectatim verò quatuor illa Puncta, in quibus hactenus potissimùm deviâ videbamini, Professando existentis. Primò nempe: Romanum Pontificem ubi Caput Universale totius Ecclesiæ per Orbem Ecclesiæ. Secundò Panem Azymum ad sufficientem Materiam sumendæ Cœnæ Dominicæ seu Sacrificii Eucharistici. Tertiò Præter Cœlum, Sedem Beatorum, & Infernum Carcerem Damnatorum, tertium dari locum, in quo Animæ Defunctorum mendum facta expiant, detineantur ac purificentur. Quartò demum, Spiritum Sanctum, tertium in Trinitate Personam, à Patre & Filio procedere. Quod dum facitis, non solùm à DEO, Bonorum omnium Largitore, in præsenti quidem vitâ, uberem Suarum Gratiarum influxum, ac largiorem etiam in Temporalibus Benedictionem, in futurâ verò Æternam Felicitatem sperare poteritis; Verùm etiam speciali Augustissimi Cæsaris favore, ex Regiæ Potestatis plenitudine, tam Personæ Vestræ, tam Ecclesiæ, reliquisque ad eandem spectantia, Immunitatem ac Exemptionem pari condecorationis, qua Ecclesiæ, Personæ, Reiq; Ecclesiasticæ Latini Ritûs ex Sacrorum Canonum Præscripto effectivè perfruuntur: Et si quis hoc Suæ Sacratissimæ Majestatis Decretum, usu temerario contemnere, aut præclaratæ huic Græci Ritûs Unitorum Immunitati Ecclesiasticæ sperâ vel occultâ vim aut fraudem parare, aut etiam præsumpsit Usûs & Consuetudinis, utcunque Universitas, sub velamine contraire præsumeret, eadem prorsus Pœnis, tum ab Ecclesiasticis, tum à Secularis Potestatis Judicibus, tum etiam ab Augustissimo Cæsare, si opus fuerit, infligendis obnoxius erit & subjacebit, quas Fidelium Latini Ritûs Immunitatem Ecclesiasticam Indebitam de jure ac Consuetudine incurrunt. Ac insuper in hujus Ecclesiasticæ Immunitatis Usu, universi Domini, Gubernium Regium, Magnates, Supremi & Vice-Comites Comitatuum, Judices Nobilium, Supremi Capitanei, ac Judices Regii Fiscalesque tam pariter & Saxonicarum Sedium: Omnes denique tam Ecclesiastici, tam Sæculares Post Judices & Judicium, si forsan ea in quibusdam Immunitatis Vestræ Articulis, eorumq; auxilium & assistentiam imploraverint, Judicium, & Justitiam, non minùs ac Latinæ Sanctæ Matris Ecclesiæ Filiis Vestræ eadem Immunitate gaudentibus administrare debebunt & tenebuntur. Quod si præstare incunctanter, Nobisq; ac Successoribus nostris denique Relationem secundùm ea quæ circa eam evidenti, Reverendi etiam Patres, Medela tempestivè exhibeatur, elaborabimus. Datum in Civitate Comitatûs nostri Maylbergensis, Residentiæ, Viennæ Austriæ, Die Secunda Mensis Junii, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Nonagesimo Octavo.

LEOPOLDUS Cardinalis à Kollonicz L.S.

Foaie volantă tipărită de iezuiți, probabil în Transilvania, cuprinzînd trei acte privitoare la unire (1699). Deasupra un extras din decretul împăratului Leopold (14 aprilie 1698), urmat de manifestul cardinalului Kollonich

Scanned with CamScanner

Nr.
Pr. VASILE BURDUJA

Catolice, averilor și clerului ei, prin danii domnești și în virtutea normelor catolice. Preoțimea unită o scutește de robotă, de iobăgie și de orice alte servicii umilitoare. Delictele săvîrșite împotriva Bisericii Unite și a preoților ei, se sancționează cu aceleași pedepse care au fost stabilite în favoarea Bisericii Catolice și care urmează să fie dictate de judecători bisericești sau civili, la nevoie de împăratul însuși. În fine, ordonă ca diploma de față să fie publicată în toate comitatele Ungariei, Croației, Slavoniei și Transilvaniei, și în toate Scaunele săcuiești și săsești, obligînd toate autoritățile civile și militare să respecte, să apere și să ocrotească imunitățile și drepturile acordate uniților[37].

Diploma nu privește doar pe romînii din Transilvania, ci se referă și la romînii, grecii și rutenii din Ungaria, Croația și Slavonia, uitînd însă a menționa pe sîrbi («rascianî»). Prin urmare, greșit se numește «prima diplomă Leopoldină» acordată romînilor. În perioada cînd ea se întocmea, la Curte, pacea cu turcii nu era încă semnată, la apariția ei însă Transilvania se află acum definitiv legată de imperiul habsburgilor. Curtea încetează de a avea considerații pentru protestanții de aici și caută să-și ducă la îndeplinire cu orice preț programul politic și religios. De aceea, diploma de la 16 februarie are în vedere fără îndoială și acțiunea pornită pentru a cîștiga pe romîni. Am greși însă dacă mențiunea celor 4 puncte deosebitoare am raporta-o la actul de la 7 octombrie, adică la pretinsa unire, profesată de clerul romîn. Dacă ar fi așa, nu știm de ce nu se subliniază aceasta îndeosebi, ci se arată, dimpotrivă, că aici mișcarea abia a început (coepisse... ad unionem redire). Formula reprezintă un clișeu tipic, pus în aplicare și la ucrainenii din Muncaci și la sîrbii din Slavonia. Nu ezităm însă a admite că arhiepiscopul Kollonich a prezentat unirea ca îndeplinită în perfecte condiții. Sublinierea punctelor deosebitoare privește, de aceea, mai mult pe Atanasie și clerul romîn, pentru a le arăta că nu vor fi împărtășiți de privilegii, decît în cazul în care fac o mărturisire de credință, cum li se cere. Acesta e primul gest de siluire morală ce se aplică față de conducătorii Bisericii Romîne, și mai ales față de masa clerului romîn, dornică de libertate, dar refractară în ce privește adoptarea celor patru puncte.

Este regretabil că în arhiva cancelariei aulice nu s-a păstrat nici un act din care să se poată vedea cine a propus întocmirea acestei diplome, și cum se motivează cuprinsul ei. Pare foarte probabil că ea constituie rezultatul stăruințelor depuse de Kollonich, și că actele pregătitoare au fost reținute de dînsul.

Între timp însă, în privința unirii Bisericii Romîne vor lua atitudine hotărîtă și «staturile» din Transilvania. Cînd s-a convocat dieta țării, ce avea să se țină la Alba Iulia, în toamna anului 1698, între «propozițiile» Curții s-a introdus și decretul din 14 aprilie 1698, prin care se oferea

37. Diploma, la I. Lupaș, *Documente istorice transilvănene*, I, pp. 471-474. Cf. Șt. Lupșa, *op. cit.*, pp. 27-28, care o atribuie lui Kollonich, și se îndoiește dacă formele de publicare și confirmare sînt îndeplinite corect. Bănuielile sale le împărtășim și noi, dar nu avem temei suficient pentru a ne îndoi de autenticitatea ei.

Scanned with CamScanner

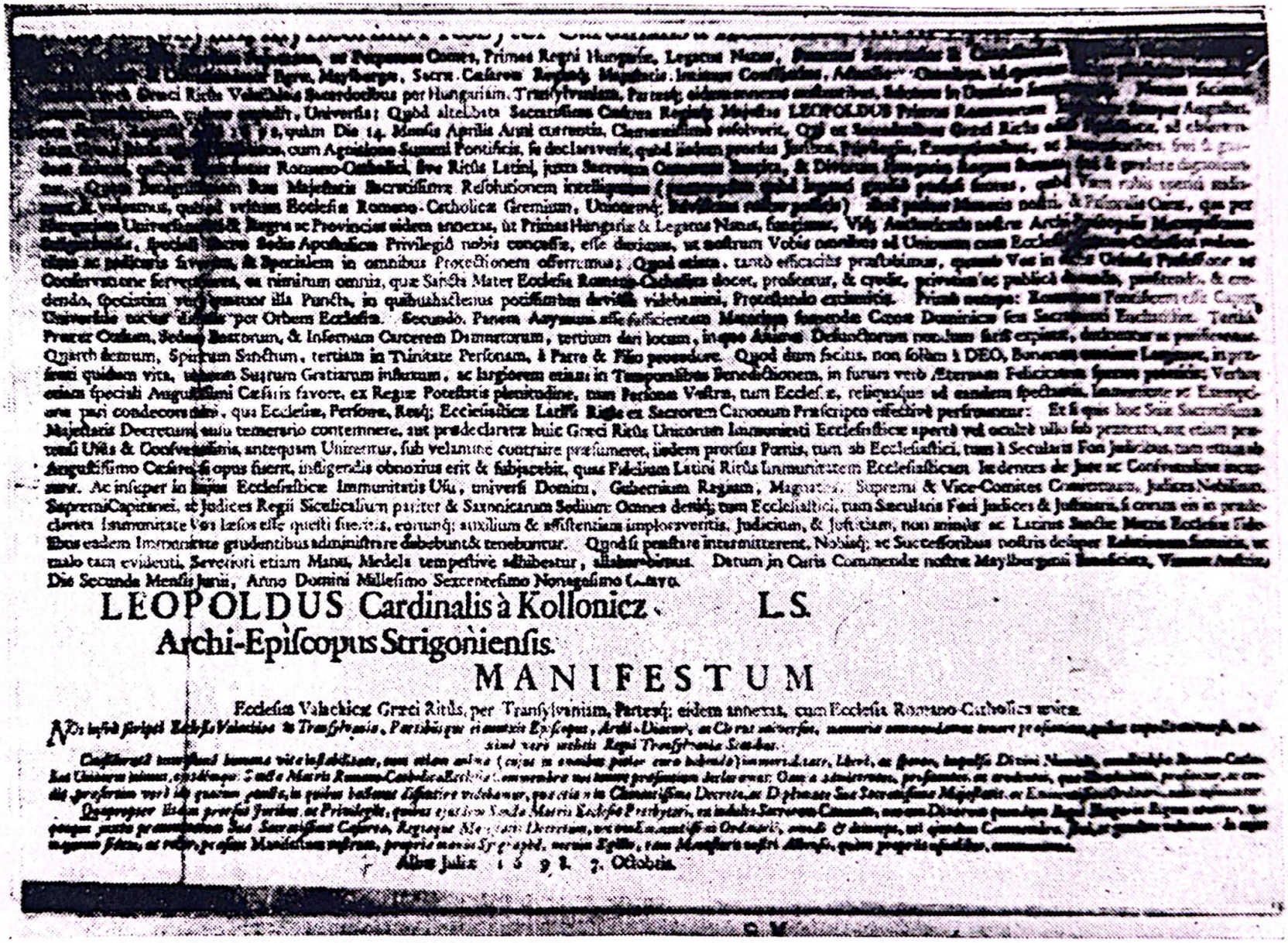

LEOPOLDUS Cardinalis à Kollonicz . L.S.

Archi-Episcopus Strigoniensis.

MANIFESTUM

Ecclesiæ Valachicæ Græci Ritûs, per Transylvaniam, Partesq; eidem annexas, cum Ecclesiâ Romano-Catholicâ unitæ.

Die Secunda Mensis Junii, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Nonagesimo [illegible].

Albæ Julix . . . 7. Octobris.

Foaie volantă tipărită de iezuiți. In partea de jos : manifestul latin al unirii (7 octombrie 1699), cu modificări în text

romînilor posibilitatea de a se uni cu una din cele patru religii recepte. Barany spune că a trimis la președintele dietei doi preoți romîni pentru a-i aduce la cunoștință declarația de unire a clerului romîn. Adevărul este însă că dieta a primit «o petiție» din partea clerului, în care se cerea scutirea de impozite, invocîndu-se decretul din 14 aprilie 1698, și, probabil, hotărîrea de a se uni cu Biserica Romei. De aceea, articolul 10 al dietei începe cu cuvintele: «La petiția preoților romîni, vedem din milostiva rezoluție a majestății sale», și termină, hotărînd ca clerul romîn să contribuie, «chiar dacă și-au schimbat religia». Reprezentanții claselor conducătoare din Transilvania nu consideră unirea numai ca o problemă religioasă, ci întrevăd dedesubturile ei politice și perspectiva unor însemnate daune de natură economică, pentru cazul că cele cîteva mii de familii ale preoților romîni se eliberează din iobăgie. Și hotărăsc deci a prezenta Curții din Viena un memoriu [38].

Hotărîrea «staturilor» s-a luat în ședința din 23 noiembrie. Tot atunci s-a decis să se publice în toată țara, pe seama clerului și poporului romîn, decretul din 14 aprilie 1698, și anume prin organele administrative, prin pretori și asesori jurați. Cu acest prilej să se facă și o anchetă («inchiziție»), pentru a se afla ce răspuns dau preoții și credincioșii romîni ofertei imperiale. Rezultatul anchetei să fie prezentat dietei viitoare, care se va întruni la Sighișoara, la începutul anului 1699. Staturile s-au întrunit, de fapt, la 20 ianuarie 1699, dar pînă la data aceasta, Curtea din Viena nu dăduse nici un răspuns la memoriul lor. De aceea dieta a hotărît să impună și pe preoții romîni, întocmai ca și mai înainte, cu o contribuție de 4950 florini, dar «pînă la sosirea rezoluției prea grațioase a majestății sale», să se amîne executarea [39]. Diploma din februarie 1699 a împăratului Leopold va spulbera însă speranțele nutrite de protestanți. Președintele statului catolic, contele Ștefan Apor, spune, într-o scrisoare adresată primatului Kollonich, că a citit textul diplomei în soborul Bisericii Romîne întrunit la 24 mai 1699. Primise ordin chiar din partea cardinalului să ia această măsură [40]. Scrisoarea lui Apor e semnată și de Barany, de aceea atît autenticitatea scrisorii cît și informația despre marele efect obținut în sînul sinodului trebuie socotite ca îndoielnice. Acum însă, ideea unirii va cîștiga tot mai mulți aderenți între clericii romîni. Diploma împăratului declară precis că Biserica și lucrurile uniților de ritul grecesc se vor bucura de aceeași libertate bisericească de care se bucură de fapt bisericile, persoanele ecleziastice și lucrurile celor aparținători de ritul latin. «Ordonăm sever sub amenințarea mîniei noastre regale», continuă textul diplomei, «ca de la publicarea acestei diplome nimeni de orice stare, autoritate, demnitate, prerogativă și situație ar avea, să nu îndrăznească a se opune libertății mai

38. Nilles, *op. cit.*, pp. 219-220. Hotărîrea dietei în *Monumenta Comitialia Regni Trans.*, vol. XX, Bud., 1898, pp. 407 și 58-59.

39. Studiul subsemnatului, *Istoria desrobirii religioase a romînilor din Ardeal în secolul XVIII*, Sibiu, 1920, vol. I, p. 19.

40. Nilles, *op. cit.*, p. 230.

Scanned with CamScanner

sus declarate a Bisericii uniţilor de ritul grecesc, pe faţă sau în ascuns, sub orice pretext sau sub cuvînt că-i obicei în vigoare înainte de a se uni, nici sa cuteze a trata pe preoţii uniţi cu Biserica latină ca pe iobagi, a-i constrînge la robotă, la munci şi prestaţii iobăgeşti, nici chiar sub titlul de neplată a onorarului, sau a-i închide şi cu atît mai puţin a-i persecuta, îndepărtîndu-i din locul, beneficiul sau parohia lor».

Ameninţarea e adresată, evident, protestanţilor din Transilvania, iar înşirarea libertăţilor şi a scutinţelor, trebuie să convingă pe clericii, care mai ezită, că schimbul de religie ce li se oferă e mai cu folos şi mai preţios decît «schisma» veche.

Guvernul din Transilvania, compus în cea mai mare parte din protestanţi, se simţi îndemnat să intervină de astă dată mai prompt. «Remonstranţa» sa din 14 iulie expune în felul următor părerea despre unirea Bisericii Romine: «Schimarea de religiune impusa poporului romîn e departe de a fi spre vreun folos religiei catolice, fiindcà acest popor nu are nici o religie, ci e pătruns numai de superstiţiuni şi altminteri e barbar şi înclinat la orice faptă rea. Unirea ţinteşte deci doar răsturnarea legilor Transilvaniei şi trecerea sarcinilor suportate de preoţi pe umerii celorlalţi contribuabili, provocînd şi agitaţie între principii învecinaţi de lege grecească. Privind lucrurile în mai deplină lumină, popii romîni nu au devenit catolici veritabili sau uniţi adevăraţi, nici prieteni şi aderenţi ai catolicismului, ci doar nişte oameni eliberaţi de impozite şi de iobăgie, dispuşi să lupte împotriva domnilor de pămînt. Asemenea inovaţiuni şi încercări nu pot să fie de folos nici tronului, nici ţării, în care zelul religios a fost totdeauna moderat şi potolit, parte prin politica înaltă a statului, parte prin uniunea legată cu jurămînt a naţiunilor şi religiilor. Numai datorită unei asemenea moderaţiuni ţara Transilvaniei, care e înconjurată de atît de numeroşi duşmani, plină cu religii, limbi şi neamuri felurite, şi care a fost cîrmuită de principi cu confesiuni foarte deosebite, a reuşit să-şi păstreze fiinţa şi neatîrnarea, în ciuda timpurilor furtunoase, prin care a trecut» [41].

Prin urmare, chiar şi guvernul din Ardeal socoteşte că nu-i cuminte «a se impune» romînilor să-şi schimbe religia. Textul decretelor regale, dar mai ales acţiunea iezuiţilor, care nu s-a întrerupt de loc, şi care se manifestă acum pe faţă, îi vor fi întărit o asemenea convingere. Schimbarea religiei nu-i încă un fapt îndeplinit, dar guvernul o consideră primejdioasă ţării, în stare să producă o răsturnare a legilor şi să ridice, în afară, duşmănia domnitorilor ortodocşi. Împăratul Leopold nu ţine însă seamă de avertismentul guvernului şi, în 26 august 1699, emite un nou decret, în care se confirmă toate dispoziţiile publicate la 14 aprilie 1698, cu privire la unirea romînilor, şi se obligă guvernul Transilvaniei, sub pedeapsă aspră, să-l respecte el însuşi, şi să-i determine chiar şi pe alţii a-l respecta. În fine, să publice, fără amînare, în toată ţara, prea înaltul

41. *Istoria desrobirii* etc., pp. 19-20.

Scanned with CamScanner

decret, în virtutea căruia li se acordă romînilor libertatea de a îmbrăţişa una din cele patru religii recepte.

În aceeaşi zi, s-a trimis şi generalului Rabutin un rescript regal, ordonîndu-i-se să împiedice în orice chip ca nu cumva romînii să fie abătuţi de la hotărîrea lor mărturisită o dată, de a trece la religia catolică, ci dimpotrivă, să fie lăsaţi în deplină şi neştirbită libertate în ceea ce priveşte ducerea la îndeplinire a acestei hotărîri a lor. Generalul va fi dator deci să apere pe romînii doritori de uniune contra tuturor atacurilor şi uneltirilor duşmănoase şi să numească persoanele care, fie pe ocolite, fie pe faţă, lucrează împotriva intenţiilor maiestăţii sale, pentru a li se dicta pedeapsa cuvenită [42].

Mandatul trimis lui Rabutin confirmă două încheieri care rezultă şi din analiza noastră de faţă : că Atanasie şi protopopii săi şi-au mărturisit într-adevăr hotărîrea de a trece la religia catolică şi, în rîndul al doilea, că guvernul de la Viena a adoptat faţă de ei tactica de a le lăsa «deplină şi neştirbită libertate» să ducă la îndeplinire această hotărîre a lor. Prin urmare, tratativele din octombrie 1698 nu au stabilit un acord definitiv, Atanasie nu a semnat nimic, iar guvernul a hotărît să nu procedeze cu autoritate, ci să-i lase timp a se decide în deplină libertate, recomandîndu-i însă foarte serios să accepte cele patru puncte deosebitoare.

În fine, încă o constatare se impune : problema religioasă a romînilor din Transilvania se dovedeşte a fi trecut pe de-a întregul între preocupările de stat ale habsburgilor. Li se recunoaşte romînilor libertatea de a se decide singuri, dar această hotărîre nu poate fi decît pe linia intereselor politice ale Vienei. Staturile ţării au înţeles acum, se pare, seriozitatea măsurilor luate de către Curte. Întrunite la 8 septembrie ele înregistrează diploma din 16 februarie 1699, care obţine astfel deplină şi necontestată valoare. Pe urmă, luînd în discuţie mandatul regal din 26 august 1699, au adoptat unanim cîteva hotărîri, care, cum se exprimă dieta, «urmează să înlăture divergenţele ivite, să sisteze pelerinajul multelor informaţii trimise în această chestiune la Curte, şi să pună capăt fluctuaţiei de pînă acum a poporului şi preoţilor romîni».

În conformitate cu mandatul regesc, dieta decide deci să publice încă o dată, în toată ţara, decretul din 14 aprilie 1698, care lasă deplină libertate romînilor de a se alipi la oricare din cele patru confesiuni recepte, ori chiar de a rămîne şi pe viitor în sînul Bisericii vechi. Ea mai hotărî să cerceteze şi să ştiricească intenţia romînilor în chestiunea religioasă şi întrucît unii preoţi s-ar declara pentru unire, dieta stabileşte cîteva norme, cu scopul de a limita numărul celor ce aveau să se bucure în viitor de privilegiile catolicilor. În 26 septembrie 1699, o comisie compusă din 4 membri ai dietei va aduce la cunoştinţa episcopului şi clerului romîn aceste hotărîri, iar la 3 octombrie, staturile şi guvernul le trimit şi Curţii din Viena [43].

42. *Ibidem* (Rezoluţia din 26 august 1699, şi la Hurmuzaki, *Documente*, V. 1, p. 541).
43. *Ibidem*, pp. 21-22 ; cf. Nilles, *op. cit.*, pp. 234-238.

Scanned with CamScanner

V.

Ce spune însă clerul romîn, şi cum priveşte poporul schimbarea de credinţă care i se cere ? Mărturii romîneşti aproape că nu există, de aceea anchetele executate în două rînduri, la ordinul staturilor şi guvernului, prezintă o importanţă deosebită. Dar şi actele acestor anchete sînt puţine la număr : 4 întreprinse la începutul anului 1699, 2 la sfîrşitul aceluiaşi an[44].

În comitatul Hunedoarei, ancheta a fost executată de nobilii Vasile Buda de Galaţi şi Ioan Pui de Pui, amîndoi asesori juraţi.

Ei au convocat în ziua de 21 ianuarie 1699, în comuna Băieşti, pe preoţii romîni din ţara Haţegului, pentru a le citi şi explica rezoluţia împăratului şi dispoziţia luată la dietă. Procesul-verbal consemnează că aceştia au primit cu mare supunere mila majestăţii sale şi grija părintească a «ţării», implorîndu-le şi pe mai departe. După aceasta preoţii şi-au prezentat în scris răspunsul, pe care comisarii îl transcriu din cuvînt în cuvînt astfel :

«Legea noastră romînească, legea grecească, o ţinem în întregime şi aşa o vom ţine, fiindcă în ea ne-am aflat : noi bieţii preoţi romîni aşteptăm cu supunere îndurarea de totdeauna a majestăţii sale şi o aşteptăm şi pe viitor, rămînînd astfel în religia noastră, ca să putem face rugăciuni lui Dumnezeu pentru majestatea sa».

Iscălesc Popa Gheorghe, protopopul *Haţegului*, preoţii Ioan din *Silivaşul de Jos*, Vasile din *Clopotiva*, Negrilă din *Rîul de Mori*, Costea din *Cîrneşti*, Ion din *Răchitova*, Filip din *Rea*, Ignat din *Ciopea*, Ştefan din *Livadea*, Gheorghe din *Pui* şi Alexandru din *Ponor*.

După aceasta s-au prezentat 10 preoţi, care erau nobili, liberi, şi au spus din cuvînt în cuvînt «că au atîrnat pînă acum de episcopul maghiar din Transilvania, de protopopul din Haţeg şi de episcopul romîn, şi că vor să depindă şi pe mai departe de aceştia». Cei 10 preoţi au iscălit şi ei : Popa Ioan din *Riu-Bărbat*, Andrei din *Sălaşul de Sus*, Ioan din *Băieşti*, Ştefan din *Paroş*, Nicula din *Sălaşul de Sus* (?), Petru din *Măţeşti*, Petru din *Rîul Alb*, Iosif din *Băieşti*, Iancu din *Livadea* şi Iancu din *Barul Mare*.

Prin urmare, protopopul Gheorghe din Haţeg, care iscălise în fruntea listei de la 7 octombrie 1698, cu menţiunea «aşa voiesc», are acum ocazie să spună răspicat, că voieşte în întregime să ţină, acum şi în viitor, religia valahă, adică cea grecească, dar că rămînînd în legea veche aşteaptă cu supunere graţia împăratului. Cu toate acestea, protopopul Gheorghe nu trebuie considerat drept model de statornicie. După trecerea definitivă a mitropolitului Atanasie, el se dovedeşte un aderent al acestuia, dezlănţuind persecuţii împotriva preoţilor calvini. Atitudinea sa cu prilejul anchetei ne înlesneşte însă să stabilim ce anume au iscălit şi confirmat cu peceţile lor cei 38 de protopopi.

---

44. Actele anchetei se găsesc în arhivele de stat ale R.P.R. Erdélyi Kormányszék, 1698, nr. 248, 250, 252 şi 1699, nr. 559 şi 603. Cf. *Istoria desrobirii...*, pp. 15—18. Instrucţiunile pentru comisari la Lupşa, *op. cit.*, p. 53.

In Scaunul Mureşului, ancheta a fost îndeplinită de doi asesori juraţi, Francisc şi Ştefan Nagy. Pentru orientare dăm, tălmăcit în romîneşte, din cuvînt în cuvînt, procesul lor verbal luat în ziua de 27 ianuarie 1699 :

«Mărite guvern regal, vrem să dăm ştire măriilor voastre, că porunca măriilor voastre din dieta din urmă, ţinută în Alba Iulia, a sosit în scaunul nostru, ca să convocăm cît mai neîntîrziat pe preoţii romini şi pe credincioşii lor, district de district, spre a le citi rezoluţia milostivă a majestăţii sale împăratului roman, domnul nostru prea îndurat, şi a le-o tălmăci, precum şi a întreba pe fiecare, în ce stare vor să rămînă sau cu care din cele patru religii recepte din Transilvania vor să se unească şi deciziunea lor, fie a preotului, fie deosebit a credincioşilor, fie a ambilor împreună, să o înregistrăm conform jurămîntului nostru, cu numele, localitatea şi ziua şi să raportăm pentru dieta apropiată din Sighişoara. Ascultînd porunca măriilor voastre, noi am procedat în ianuarie 1699, conform acesteia, întru toate, şi am scris pentru măriile voastre cele ce urmează :

Remetea : *în 23 ianuarie, în casa judelui jurat, a nobilului Ioan Erös : 1. Maior Matei, 2. Cozma Iacob, 3. Cozma Vasile, 4... (rupt), Laurenţiu, 5. Rucea Ioan, 6. Mesaroş Matei, 7. Selles..., 8. Lengel Gabor. s-au declarat în acest chip : «ce va porunci vlădica nostru, aceia vom face... fiind cei din urmă, nu putem fi cei dintîi».*

Iobăgeni : *În ziua următoare, 24 ianuar : 1. Laszlo Ion, 2. Olah..., 3. Chinceş Ioan, 4. Molnar Andrei, 5. Olah Laurenţiu, 6. ...rai Grigorie, 7. Laszlo Vasile, 8. Laszlo Ioan junior, 9. ...la Petru, 10. Olah Ştefan, 11. Chinceş Mihai, 12. ...Molnar, 13. Kadar Nicolae, 14. Olah Ştefan, 15. ..., 16. Olah Ioan, 17. Chinceş Teodor. Hotărîrea lor : voind să rămînă în starea de acum, nu se despart de credinţa în care s-au născut.*

Lăureni : *în 25 ianuar. Popa Dan, nefiind acasă, în numele tatălui său răspunde fiul, popa Simion : ceea ce vor porunci mai marii noştri bisericeşti, aceea vor face ; fără ştirea acelora nu dau răspuns sigur (nem adok bizonyos választ). Locuitorii : 1. Fekete Ştefan, 2. Fekete Vasile, 3. Raduly Ştefan, 4. Balasz Ioan, 5. Moldovai Ioan, 6. Sarka Paul, 7. Kelemen Simion, 8. Sarca Ştefan, 9. Laszló Gherman, 10. Raduly Ioan, 11. Antonia Ştefan, 12. Kerekes Teodor, 13. Orosz Simion, 14. Orosz Grigore.*

Şard : *Antoni Matei, 2. Raţ Farcaş, 3. Maior Bucur, 4. Raţ Gheorghe.*

Veţa : *1. Fogoroşi Ştefan, 2. Balogh Toma, 3. Moldovai Ioan, 4. Raţ Paul, 5. Sociu Ioan, 6. Cherecheş Ioan.*

Moşuni : *1. Borşa Petru, 2. Olah Teodor, 3. Ciorta Petre.*

Bolintineni *(Balint-falva): 1. Opran Teodor, şi 2. Lucaci Grigore. Ceilalţi au fost convocaţi în altă parte.*

Kebele *(Hodeni): 1. Olah Mihai, 2. Stanciul Ştefan.*

B. Malnaş *(Păsăreni) : Moldovan Petru.*

Ivăneşti *(Kebele-Sz. Iván): 1. Lazăr Ioan, 2. Moldovai Farcaş, 3. Ieremiaş Nicolae, 4. Moldovan Teodor, 5. Moldovai Martin, 6. Duţ Alexă.*

Scanned with CamScanner

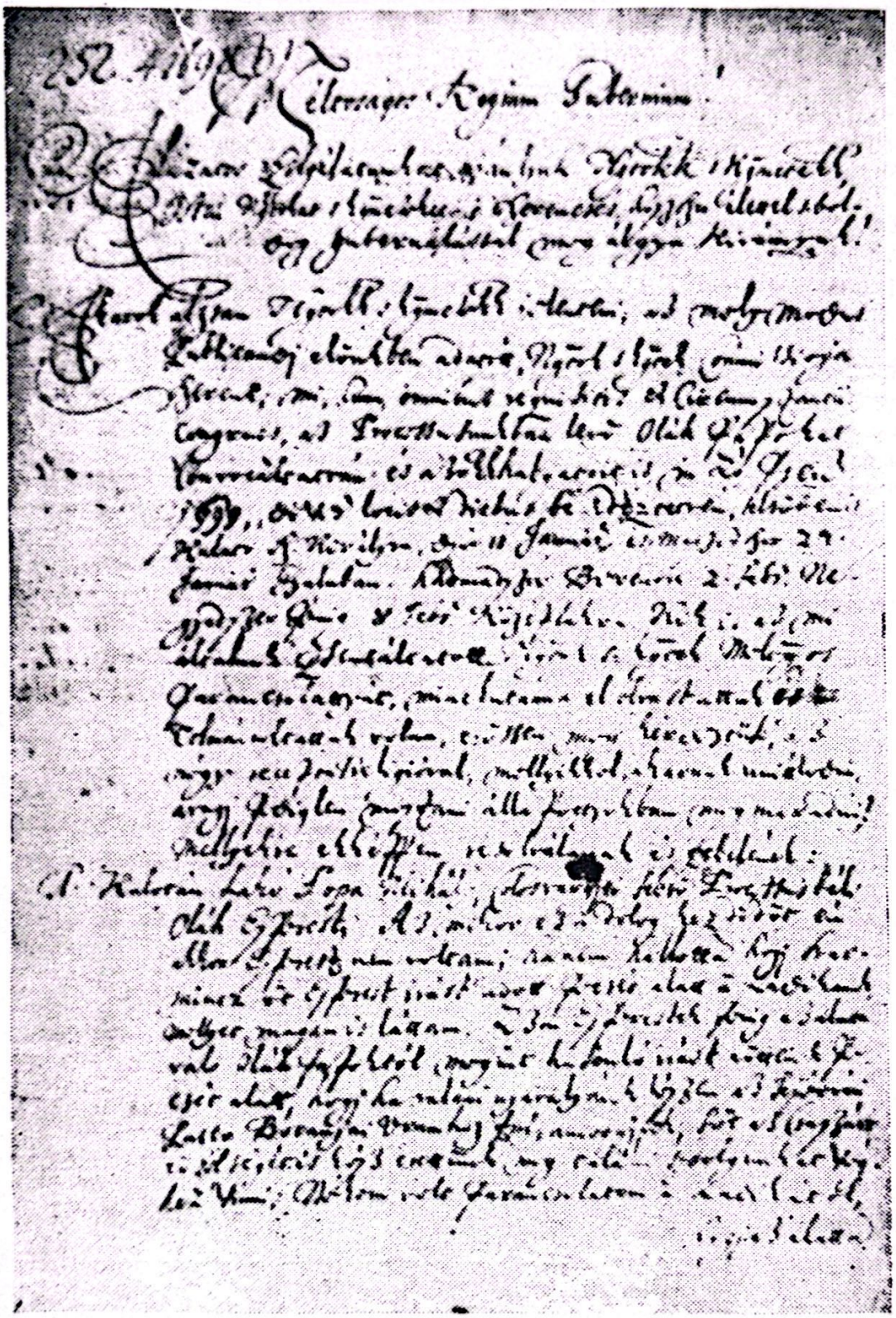

O pagină din procesul-verbal al anchetei din comitatul Clujului (1699), cu declarația protopopului Mihai din Călata

Coronca : *1. Bica Ştefan, 2. Moldovai Vasile, 3. Cherciu Grigorie, 4. Moldovai Ştefan, 5. Apostol Moldovan, 6. Moldovan Todor, 7. Pop Matei, 8. Oros Cecal, 9. Precup Orsul, şi 10. Bolca Ioan.*

Boş *(Bozeni) : 1. Olah Simion, 2. Boldişar Ioan, 3. Bonian Ioan, 4. Olah Ştefan.*

Răspunsul tuturor acestora : voim să rămînem în starea de acum în care ne-am născut.

Sîngeorzul de Mureş : *16 ianuarie, Preot Vasile Popa. Credincioşii : 1. Meder Sava, 2. Sabados Radul, 3. Moldovai Rrsu, 4. Cichi Ştefan, 5. Chenez Gabor, 6. Pepele Ştefan, 7. Cociş Nistor, 8. Chiralhalmi Ştefan, 9. Cizmadia Matei, 10. Karaciun Radul, 11. Cichi Ştefan senior, 12. Bucşa Ioan, 13. Farkaş Nicolae, 14. Sabadoş Ioan, 15. Moldovoi Mihai, 16. Gabuly Farcaş. 17. Farcaş Barabaş. 18. Molnar Chelemen, 19. Pepele Ioan, 20. Matei Ioan, 21. Chiralhalmi Andrei, 22. Cociş Ioan senior, 23. Pepele Grigorie, 24. Moldovai Grigorie, 25. Bereş Costan, 26. Cichi Bucur, 27. Moldovai Mitruţă, 28. Chelemen Filip, 29. Mitruţa Ioan, 30. Moldovai Ştefan, 31. Moldovai Simion, 32. Moldovai Toma, 33. Duca Ioan, 34. Görög Ioan, 35. Bereş Ioan, 36. Sabo Ion junior, 37. Moldovai Avram, 38. Moldovai Macavei.*

Iedul : *1. Soci Teodor, 2. Micloş Ioan, 3. Moldovan Petru, 4. Moldovai junior, şi 5. Maior Ioan senior.*

Tofol *(Toffalva) : 1. Costin Moldovan, 2. Moldovai Ioan, 3. Ursul Ion.*

Ernei *(Ernye) : 1. Bucur Gavril, 2. Muntean Petre, 3. Maior Nicolae, 4. Moldovai Ioan, 5. Moldovan Todor, 6. Olah Bucur.*

Şi aici, preotul împreună cu credincioşii săi au răspuns astfel : «De religia noastră, în care au trăit părinţii noştri, noi nu ne despărţim şi nici nu voim a ne despărţi nici acum şi nici de acum înainte».

Căluşeni *(Kaal), 27 ianuarie. În acest sat am aflat 3 romîni, anume pe Vereş Dumitru, Fosta Vasile şi Silaghi Farcaş, hotărăsc asemenea ca şi ecleşia din Sîngeorzul de Mureş.*

Am scris hotărîrea preoţilor şi sătenilor aici scrişi, arătînd numele şi localitatea de unde sînt, după credinţa noastră adevărată şi cu pecetea obişnuită».

Acest raport a fost redactat în ziua de 27 ianuarie 1699. Pentru regiunea de pe cîmpie a aceluiaşi Scaun, raportul s-a semnat în 28 ianuarie de către Kasai Marton, nobil în Samşud, asesor al Scaunului, şi Kolumban Samuiel, nobil, locuitor în aceeaşi comună. Ancheta s-a început aici în ziua de 24 ianuarie în comuna Bandul de Cîmpie.

Mai întîi s-au prezentat bătrînii din *Micești* şi *Nasna*, în total 11 inşi, şi neavînd preot, s-au declarat : «pe buna lor conştiinţă» că rămîn şi pe mai departe în religia în care au fost şi pînă acum. În *Hîrţău* (nefiind nici aici popă romîn), bătrînii au mărturisit de asemenea, că vor să rămînă pînă la sfîrşitul vieţii lor în religia în care au fost. Tot aşa declară preotul romîn din *Moreşti* (Malomfalva), «că vrea să rămînă pînă la moarte în religia în care a fost pînă acuma», iar parohienii săi, la fel. În

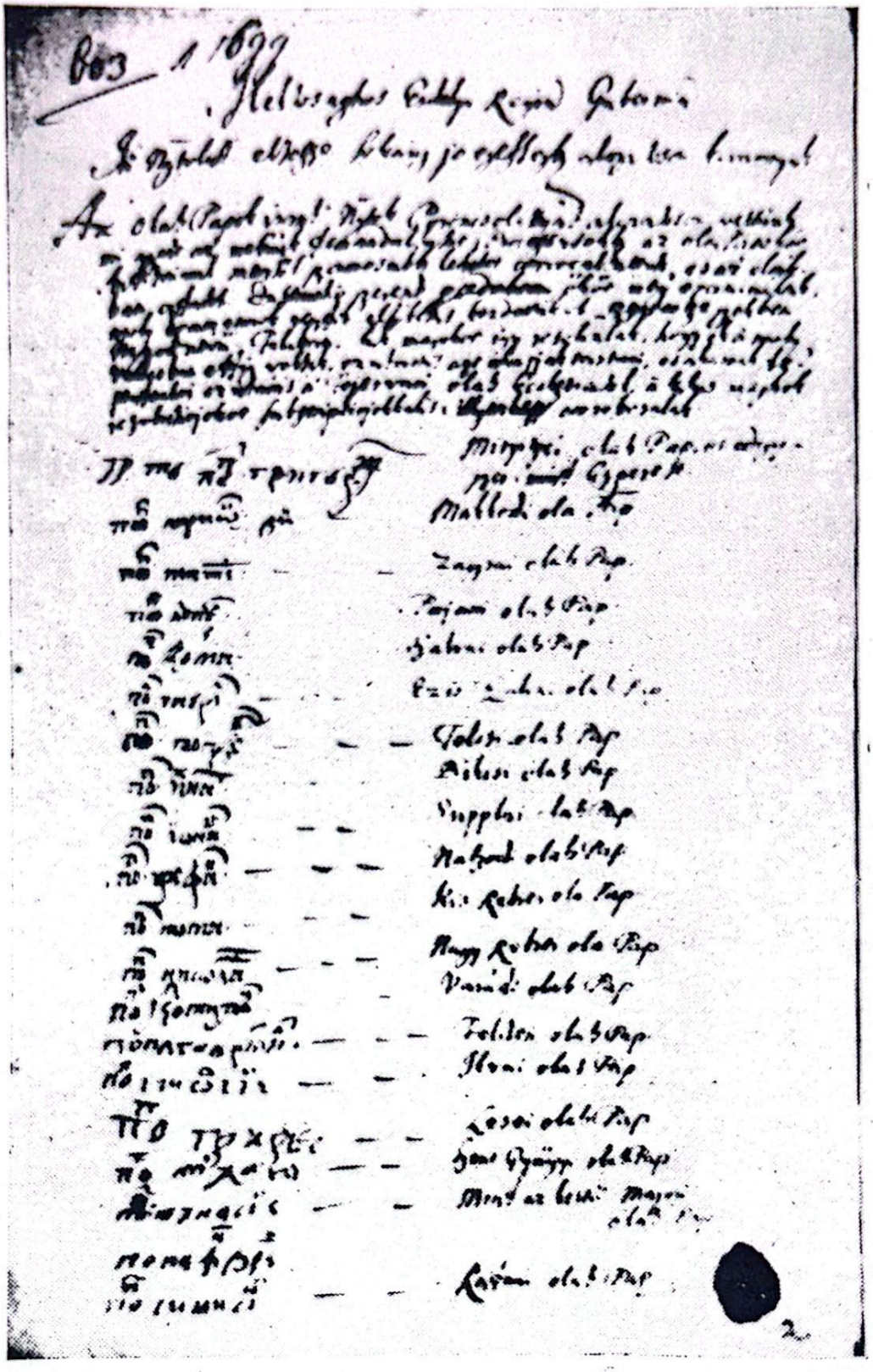

O pagină din procesul-verbal al anchetei din districtul Bistriței (1699), cu iscălitura protopopului Grigoraș

comunele *Bandul de Cîmpie, Mădăraşul de Cîmpie* şi *Ţiptelnic* (Száltelek) neexistînd preoţi, sătenii au dat aceeaşi declaraţie ca cei din Moreşti. Din Bandul de Cîmpie comisia s-a deplasat la Oroi (Uraj), unde oprindu-se la casa preotului romîn Vasile Topa, acesta a declarat : «Rămîne pînă la moarte în religia pe care a ţinut-o pînă acum şi în care s-a născut», iar parohienii săi au spus : «Toţi sînt şi rămîn în religia în care este şi preotul lor».

Cu privire la *Pănet,* raportul spune următoarele : «În 28 cei scrişi mai sus ne-am dus la Pănet, la casa judelui comunal Martin Andraş, şi întrunind acolo pe preotul locului şi pe credincioşii săi, am întrebat deosebit pe preotul romîn, care a declarat aşa : el rămîne pînă la moarte în credinţa şi în religia rămasă de la înaintaşi, în care a fost şi la care a ţinut pînă acum». Credincioşii prezenţi declară unanim la fel în numele lor şi al celor care nu sînt de faţă, întocmai ca popa Dumitru. Exemplul îl urmează apoi în comunele următoare preotul romîn Vasile şi credincioşii săi din *Brădeşti,* iar în *Voiniceni* (Szabad) preotul Ioan şi parohienii săi («că vreau să rămînă pînă la moarte în religia în care au fost si sînt»). Romînii din *Bozed* şi *Şamşudul de Cîmpie* împreună cu preotul lor au hotărît aşa : «Dacă îi tulbură în religia în care au fost pînă acum, sînt gata să plece în altă ţară».

În Comitatul Clujului (Cojocnei), ancheta a fost executată de Keczeli György şi Sombori Laslo, care au convocat pe preoţii romîni şi pe credincioşii lor. mai întîi la Sîncrai, pe ziua de 11 ianuarie, apoi la Gilău în 29 ianuarie, în Berind pe ziua de 2 februarie, şi la Cuzaplac în 8 februarie. Mai întîi au fost anchetaţi preoţii, după aceea credincioşii. Depoziţiile unor preoţi le dăm din cuvînt în cuvînt. Astfel :

«Popa Mihai din *Călata,* protopop romîn din districtul superior al comitatului Cojocnei. cînd s-a început lucrul acesta eu nu eram protopop. dar am auzit că 35 de preoţi ar fi dat scrisoare cu peceţi vlădicului (irást adott pecsét alatt a ladikánal), pe care am văzut-o şi eu. Acei protopopi au luat de la preoţii supuşi lor scrisori asemănătoare, cu peceţi, precum că dacă am avea vreo nevoie, să ne adresăm domnului Pater Baranv, care locuieşte în Alba Iulia, şi că dînsul e gata să intervină chiar şi la majestatea sa împăratul, pentru a duce la capăt lucrul nostru. Eu am avut poruncă de la vlădica să întrunesc pe popii supuşi mie şi să le iau scrisorile întărite cu peceţi, dar pînă acum nu am avut timp să o fac. În care parte vor hotărî popii romîni a se recipia, rămîn şi eu cu ei, dar decît să-mi schimb credinţa, mai bine sînt gata a muri. Totuşi, fac rugăciune pentru Papa de la Roma».

«Popa Ştefan din *Molosig :* «eu legea moştenită de la părinţi nu mi-o schimb, şi religia, care o ţin muscalii şi grecii, în aceea vreau să mor. Mai ştiu că pînă acum am fost uniţi cu preoţii unguri calvini şi voiesc să rămînem tot aşa, deoarece n-am suferit din pricina lor nici o tulburare în legea noastră».

La fel a răspuns şi popa Bîrsan din *Morlaca.*

Scanned with CamScanner

«Popa Simion din *Călăţele :* «în care credinţă m-am născut, am crescut şi am învaţat şi cum am propovăduit cuvîntul lui Dumnezeu pînă acum, rămîn şi de aici înainte în aceea ; nu îmi schimb religia, care e aceeaşi cu a muscalilor şi grecilor. Ştiu că pînă acum am fost uniţi cu preoţii unguri calvini. Cu cine se vor uni după aceasta vlădica şi căpeteniile preoţilor, ce se ţin de dînsul, nu ştiu».

Acest răspuns şi l-au însuşit întru toate popa Ieremie din *Mănăşturul Romîn,* popa Dumitru din *Ciula,* popa Luca din *Mărgău,* popa Achim din *Săcuieni,* popa Todor din *Nadăşul Romîn,* popa Iuon din *Panic,* popa Iuon din *Someşul Cald,* popa Ion din *Someşul Rece,* popa Andrei din *Berind* şi popa Petru din *Sînmihai.*

Popa Vasile din *Fildul de Jos* face însă notă discordantă, declarînd : «Eu ţin ce ţine prea sfinţitul episcop şi mă unesc acolo unde e episcopul».

Popa Ştefan din *Fildul de Mijloc,* popa Danil din *Totelec,* popa Vasile din *Lăpu* şi popa Petru din *Cubleşul Romîn,* fac următoarea declaraţie : «În religia în care m-am născut şi am crescut, în aceea vreau să mor şi o ţiu şi de aici înainte, dacă nu cumva ne vor sili cu forţa să o părăsim. Cu care religie am fost uniţi pînă acum, voim să rămînem aşa».

Preoţii Ioan din *Aghireş* şi Savu din *Dîncu,* au răspuns în chipul următor : «Dacă episcopul şi protopopii noştri îşi schimbă religia şi noi vom face la fel, adică la ce se unesc ei, la aceea ne unim şi noi».

Popa Filip din *Agîrbici* a spus : «În religia în care am fost botezat, în aceea vreau să rămîn şi să mor. Dar ne-am unit cu papa de la Roma şi sîntem datori a face rugăciuni pentru dînsul».

În fine popa Ioan care locuia în Călata, dar funcţiona ca preot în satele *Baci* şi *Bedeci,* a declarat : «Eu nu zic nimic, şi voi vorbi cu domnul episcop şi ce porunceşte, aceea voi face».

Satele de ţărani au dat răspunsuri categorice. Astfel cei din Călata au spus : «Noi, tot satul, legea şi religia noastră în care ne-am născut, nu o părăsim. E treaba popilor cu care religie vreau să se unească ; noi nu ne amestecăm în aceasta, dar dacă vom vedea că vor să introducă la noi înnoiri, unul ca acela nu va mai fi popa nostru».

Următoarele sate au dat «vot şi răspuns» ca cel de la Călata : *Călăţele, Mănăşturul Romîn, Mărgău, Ciula, Molosig, Săcuieni, Morlaca, Nadăşul Romîn, Panic, Someşul Cald, Someşul Rece, Mierţa, Stabor.*

Cei din Agîrbici se pun în contradicţie cu preotul lor şi declară : «Noi vrem să rămînem în vechea noastră lege ; voinţa noastră este să fim uniţi şi de acum înainte, unde am fost pînă acum, deoarece n-am avut nici o tulburare în religia noastră».

La fel ca şi sătenii din Agîrbiciu şi-au dat «votul» şi satele : *Fildul de Jos, Fildul de Mijloc, Fildul de Sus, Totelec, Lapu, Cubleşul Romîn, Dîncu, Aghireş, Berind, Nireş* (Mesteacăn), *Şomtelec, Topa Deşartă, Sînmihai, Topa Sîncrai, Sumurduc, Tiburci, Köleszmezö* (Nireş), *Teud, Răstolţi, Bercea, Cuteuş, Varalia* (Bologa), *Sebeşul Mare, Hodiş, Tic* şi *Stolun.*

Scanned with CamScanner

Actele anchetei executate în celelalte regiuni ale Transilvaniei nu se mai găsesc în arhivele guvernului. În unele părți poate că nici nu s-au făcut. De aceea, cînd «staturile» țării au fost obligate din nou să publice rezoluția împăratului de la 14 aprilie 1698, ele au dispus încă o dată să se ancheteze în toată țara preoții și credincioșii romîni, pentru a răspunde, la care din religiile recepte vor să se alipească. Pentru executarea lucrării au fost numite 10 comisii de cîte patru membri, pentru a fi reprezentate toate cele patru religii recepte. Se știe că statul catolic a protestat împotriva acestei noi anchete, boicotînd comisiile. Dar acum și mitropolitul Atanasie va da ordin protopopilor și preoților să nu se prezinte în fața comisiei. Diploma din 16 februarie 1699, dată de Leopold, a înregistrat, prin urmare, un succes neașteptat : Atanasie începe să ia o poziție mai hotărîtă, iar preoții se străduiesc să-l urmeze în număr tot mai mare.

Năluca privilegiilor îi va îndepărta însă în aceeași măsură de poporul, care nu întrevede nici o posibilitate de ameliorare a situației sale helotice.

Din lucrările executate de aceste comisii în toamna anului 1699 nu s-au păstrat însă decît actele celei care a anchetat în districtul Bistriței și în comitatul Dobîca, precum și ale comisiei care a cutreierat țara Oltului, ținutul Bîrsei și o bună parte din secuime.

Membrii primei comisii au fost : Vas Daniel, Napoli György, Philipovits Laslo (unitarian din Boden), Gontzel István și preotul Tattyi. Ei au început ancheta în satul *Năsăud,* din Scaunul Bistriței, în care preoții achetați au declarat «că ei în care religie au fost pînă atunci, aceea vor să o țină și după aceasta și vreau să depindă și în viitor de Biserica romînească din Alba Iulia». Această declarație au semnat-o cu chirilică : protopopul Grigoraș, preot în *Mititei,* popa Larion, din *Mocod,* popa Matei din *Zagra,* popa Lupul din *Poieni,* popa Roman din *Salva,* popa *Gavril* din *Salva,* popa Toder din *Telciu,* popa Ihnat din *Bichigi,* popa Ionaș din *Suplai,* popa Ștefan din *Năsăud,* popa Toma din *Rebrișoara,* popa Nicolai din *Rebra,* popa Constandin din *Vărarea,* popa Gavril din *Feldru,* popa Giorgie din *Ilva,* popa Grigorie din *Lesu,* popa Mihai din *Sîngheorghiu Romîn,* popa Tănasie din *Maier,* popa Indrei din *Maier,* și popa Simion din *Rodna.*

După aceasta, raportul urmează astfel : «După ce am întrebat pe preoți, am chemat satele și le-am cetit instrucțiile noastre iar ei nu au dat nici un răspuns, ci spun și ei ceea ce se cuprinde în rezoluția preoților, că lor le place religia de pînă acum și rămîn în aceea, precum au ținut-o și pînă acum. Numele acestor sate sînt scrise mai sus după numele preoților».

În comitatul *Dobîca,* contopit mai tîrziu cu fostele comitate *Cluj* și *Someș,* comisia a făcut prima oprire în localitatea Blașfalăul Romîn, unde au fost convocați preoții și credincioșii romîni din districtul de mai sus. «Răspunsul lor, pe care nu l-au întărit cu iscălituri și peceți, urmează astfel : ceea ce crede și mărturisește vlădica și adunarea lor de obște, cred și ei, fiecare, și mărturisesc că vreau să atîrne de acolo. I-am forțat

să iscălească și să-și pună peceţile, dar nu s-au învoit, spunînd că au poruncă de la vlădica să nici nu se prezinte, necum să iscălească».

Au fost prezenţi preoţii romîni din *Blaşfalăul Romîn, Şieu, Cristur, Feleacul Săsesc, Chintelnic, Sinandrei, Sărioara, Chiraleş, Căila* și *Şieu-Măgheraş*. O seamă de preoţi nu s-au prezentat de loc.

Satele din acest district au dat următorul răspuns : «Cum ei nu văd scrisoare de la vlădica, din care să reiasă că trebuie să-și schimbe religia, de aceea își păstrează și în viitor, ca și pînă acum, credinţa veche, moştenită de la părinţi».

În plasa de jos a aceluiași comitat, comisarii au convocat pe preoţii romîni și pe parohienii lor în satul *Şomfalău*. «Preoţii romîni au răspuns însă că nu vin, deoarece le-a poruncit vlădica să nu se prezinte pentru cazul că ar fi chemaţi. Unul care a venit — popa din *Buduş* — a spus la anchetă că vrea să ţină religia, pe care a ţinut-o și mai înainte, ceea ce a confirmat și prin iscălitura sa».

De fapt, popa Ştefan din *Buduş* semnează împreună cu popa Gavrilă din *Frişu*.

«Numeroși romîni» care s-au întrunit din această plasă, la porunca pretorului, au declarat : «În religia în care s-au botezat, în aceea vor să se boteze și de acum, și pe aceea o cred și o mărturisesc și de aici înainte».

Tot în plasa de jos, preotii convocaţi în comuna *Matei*, au răspuns : «Că ei ţin religia pe care o ţine protopopul și vlădica lor», mărturisire confirmată prin iscălituri. Au semnat cu chirilică : popa Danil din *Copru*, popa Ursul din *Chiraliș*, popa Cîrste din *Feldioara*, popa Simion din *Ţentea*, popa Spiridon din *Manic*, și popa Vasilie din *Iuș*».

«Satele convocate în această localitate au răspuns : în care religie au fost pînă acum, în aceeași vor rămîne pînă la moarte».

În districtul inferior al comitatului *Dobîca* au fost convocaţi și examinaţi preoţii : în comuna *Sintioana*. Ei au răspuns astfel : «În care lege s-au născut, pe aceea o ţin. Ei cred că și vlădicul lor ţine aceeași religie, și de el vreau să atîrne». Au semnat preoţii : popa Ion Giuratul din *Măhal*, popa Ghiorghie din *Sintioana*, popa Ion din *Săcal*, popa Naşcul din *Sucutard*, popa Gabor din *Lacu*, popa Duma din *Năsal*, și popa Ghiorghie din *Giulatelec*. Convocîndu-se și credincioșii din aceeași plasă, au hotărît așa : «în care religie s-au născut, în aceea rămîn ; ei cred că preotul și vlădicul lor mărturisesc credinţa pe care o mărturisesc și ei».

Tot din districtul superior al comitatului Dobîca, preoţii întruniţi în comuna Vaidahaza, au declarat : «că vreau să atîrne de vlădicul din Alba Iulia și să ţină religia, pe care o ţine vlădicul», iar credincioșii lor au spus : «în care religie s-au născut și s-au botezat, în aceea rămîn». Au semnat preoţii : popa Ion din *Adalin*, popa Vasile din *Drag*, popa Mihai din *Totelec*, popa Ion din *Vaidahaza*, popa Ion din *Totelec*, popa Matia din *Cristur*, și popii Sic și Petru din *Cubleş* (Köblös).

Scanned with CamScanner

Un singur sat, *Tioltiur* (Tötör), se deosebește de celelalte, declarînd că și ei țin legea în care s-au născut, cu toate acestea dacă ar fi forțați, ei nu se lasă omorîți pentru religia lor.

În același district, preoții întruniți la *Iclod* au spus : «Ei țin religia în care s-au născut ; cu toate acestea, nu se despart de vlădica din Alba Iulia, vor să atîrne de acela». Au semnat : popa Ghiorghie din *Borșa*, popa Nicolae din *Lojard*, «Eu pop Ion ot sud Debuca», popa David din *Zlești*, popa Gavrilă din *Lona* și popa Ion din *Dobîca*. Comisia observă apoi : «Au venit încă și mulți alți preoți romîni, dar pricepînd lucrul, au plecat în grabă și nu au semnat hotărîrea lor. Credincioșii însă s-au decis că rămîn în religia, care le-a rămas de la înaintași».

Actele acestei comisii nu sînt datate, dar după numărul de înregistrare la guvern, deducem că s-au întocmit în ultimele luni ale anului 1699 (numărul 603).

Comisia delegată să execute ancheta în țara Bîrsei, a Făgărașului, în Trei Scaune și în părțile de dincoace ale «pădurii», compusă din Ghereb Ianoș, Ghidofalvi Gabor, Draut Ghiorghie, Iohannes Barbenius, Stephanus Szentmártoni, Cserey Iános și Rozgoni Mihály și-a încheiat lucrarea în 2 noiembrie 1699, înregistrîndu-și concluzia în chipul următor : «Facem cunoscut tuturor cărora se cuvine, prin cele de față, că în conformitate cu instrucțiile date de măritul guvern, am cetit în fața lor decretul majestății sale — care toți au rămas în vechea religie grecească și nu au voit să îmbrățișeze nici una dn religiile recepte din țară. Care din ei știu scrie, i-am pus să semneze și să sigileze. În țara Făgărașului, în afară de preoții din Făgăraș, Rucăr (sic) și Mîndra, ceilalți preoți din îndărătnicie nu s-au prezentat, ceea ce rezultă din actul doveditor al dregătorilor din Făgăraș. Care lucru, că s-a înfăptuit după porunca nobilei diete, am dat această scrisoare a noastră pentru cea mai mare mărturie și am semnat-o și sigilat-o, pentru credința noastră, în Tîrgul Săcuiesc, 2 noiembrie 1699».

Pe lîngă dosarul comisiei e anexat, de fapt, un certificat al oficialilor din Făgăraș, datat la 4 noiembrie 1699 și semnat de Hévizi Iohann, asesor jurat al Făgărașului, Fogoroși S. Ianoș, asesor jurat al Scaunului superior de judecată din Făgăraș, Marcsinay iun., Boer Ianoș, locotenent al boierimii din țara Făgărașului, Acs György, locotenent al nobililor din Făgăraș, și Maxai Ianoș. Cuprinsul acestui certificat îl dăm din cuvînt în cuvînt :

«Noi, mai jos semnații, certificăm prin prezentul act că comisarii dispuși de nobila dietă pentru țara Făgărașului în chestiunea popilor romîni, convocînd pe ziua de 1 noiembrie, în virtutea mandatului primit de la măritul guvern, pe toți preoții romîni și pe credincioșii lor din țara Făgărașului, au așteptat acolo mările lor pînă în ziua de 4, dar popii romîni, dintr-un motiv oarecare, nu s-au prezentat, decît cei din Făgăraș, Mîndra și Recea, ceilalți nesocotind mandatul patentei, nu au venit de loc să se prezinte. Credincioșii din sate s-au prezentat din toate comunele, din unele mai mulți, din altele mai puțini, luînd la cunoștință ordinul majestății sale, după cum vor raporta cu bună-credință creștină

nobilii şi cinstiţii comisari delegaţi de măritul guvern regal în ceea ce priveşte lucrarea îndeplinită. Despre ceea ce dăm şi noi aceste scrisori de certificare, sub semnătura şi cu sigiliile noastre».

Neprezentarea preoţilor din ţinutul Făgărăşului se explică prin ordinul ce l-au primit de la mitropolitul Atanasie. Cei trei preoţi care totuşi au venit să se declare alături de credincioşii lor, sînt : popa Cîrstea din Făgăraş, popa Neacşu din Mîndra, şi popa Stan din Recea, care au şi semnat procesul-verbal. Subliniem că nici protopopul din Făgăraş nu s-a prezentat. Deoarece comisia a consemnat cu numele pe fiecare din cei ce s-au declarat pentru vechea credinţă, registrul întocmit înfăţişează un interesant tablou din acest vechi leagăn al poporului nostru : alături de meşteşugarii orăşeni din Făgăraş şi negustorii greci de aici, în multe sate apar şi «boierii», care declară la fel ca şi tărănimea iobagă. Toţi vor să rămînă în religia ortodoxă, cu toate că preoţii lor îi vor fi îndemnat să se abţină. Numărul cîteodată redus al ţăranilor care s-au prezentat în faţa comisiei, trebuie interpretat drept abţinere a majorităţii, dar şi determinat de alţi factori, ca de distanţe mari sau chiar de populaţia numeric redusă a unor sate.

S-au prezentat deci următoarele comunităţi : oraşul *Făgăraş* (63), grecii din *Făgăraş* (9), *Nitot* (3), *Viştea de Sus* (3), *Poiana Mărului* (5), *Holbav* (6), *Veneţia de Jos* (23), *Veneţia de Sus* (15), *Perşani* (3), *Comana de Jos* (18), *Beşimbac* (4), *Secişor* (6), *Dejuni* (3), *Şinca* (12), *Scorei* (8), *Grind* (4), *Mîndra* (15), *Cîrţişoara* (4), *Comana de Sus* (5), *Sebeş* (5), *Ohaba* (6), *Conăcel* (4), *Berivoiul Mic* (9), *Berivoiul Mare* (7), *Voivodeni* (2), *Rucium* (8), *Sevestreni* (9), *Sesciori* (1), *Iasi* (5), *Voivodenii Mici* (2), *Riusor* (6), *Cuciulata* (15), *Recea* (26), *Luta* (4), *Sercăiţa* (4), *Viştea de Sus* (10), *Ileni* (12), *Beclean* (20), *Părău* (5), *Mărăineni* (15), *Lisa* (4), *Porumbacul de Jos* (7), *Sărata* (10), *Hurez* (9), *Simbăta de Jos* (5), *Vad* (7), *Voila* (1), *Hîrseni* (8), *Dridif* (4), *Ludişor* (9), *Ucea de Jos* (7), *Porumbacul de Sus* (8), *Arpaşul de Sus* (4) şi *Arpasul de Jos* (3).

În partea de dincoace de «pădure», aparţinătoare la comitatul Albei de Sus, au fost înregistrate declaraţiile oamenilor din următoarele comune : *Racoşul de Sus* (2), *Augustin* (12), *Ormeniş* (7), *Arpătac* (22), *Ariuşd* (4), *Hăghig* (26), *Bodola (15)*, *Marcoş* (4), *Nieni* (11), *Nagy Konta* (16), *Ţînţari* (24), *Karatna* (3), *Volal* (1). S-au prezentat şi preoţii lor : popa Bucur din *Augustin*, popa Albul din *Arpătac*, popa Alde din *Hideg*, popa Andrei din *Budila*, popa Stoica, popa Gavrilă, popa Bucur (I) şi popa Bucur (II) din *Ţînţari*.

În *Trei Scaune* (partea păduroasă) lipsesc preoţii, chiar şi în comune cu mulţi credincioşi romîni : *Aita Mare* (24), *Chepeţ* (9), *Baraolt* (6), *Belini* (10), *Micloşoara* (2), *Băţani* (7), *Aita Mijlocie* (14), *Aita Seacă* (3).

În Scaunul Sepşi s-au înregistrat comunele : *Bodok* (14), avînd cu ei şi pe «popa Costin din Buduc», *Chileni* (9), *Tufalău* (3), *Malnaş* (4), *Chid-*

Scanned with CamScanner

falău (12), *Olteni* (Oltszem) (4), *Mărtinuș* (2), *Fotos* (2), *Zălan* (8), *Cilnoc* (5), *Semeria* (8), *Sîncrai* (8), *Sf. Gheorghe* (5), *Arcuș* (12), *Angheluș* (9), *Ilieni* (14), *Doboli de Jos* (13), *Coșeni*-Szotyor (15), *Chichiș* (11), *Lisnău* (8), *Bicfălău* (10), *Boroșneul Mare* (5), *Beșeneu* (1), *Aninoasa*-Egherpatak (6), *Boroșneul Mic* (2), *Reti* (5), *Sîntion* (20), *Uzon* (22), *Doboli de Sus* (9), *Eresteghin* (6), *Cămălău* (1).

În Scaunul Orba s-au consemnat satele : *Ghelinta* (23), *Hilib* (3), *Zăbala* (23), *Harale* (1), *Pava* (13), *Ienceşti* (10), *Brateș* (5), *Covasna* (20), *Zagon* (39), *Păpăuț* (15), *Pachia* (7), *Tamaşfalău* (4), *Surcea* (8), *Tufalău* (4), *Telechia* (1).

Comisarii nu fac nici o observaţie cu privire la lista preoţilor, chiar și în unele comune cu mulți credincioși. Să fie oare abținere sau lipsă de preoți, peste tot ? Fenomenul acesta se remarcă și în Scaunul Chezd, unde s-au consemnat comunele : *Bisericani*-Szentlelek (23), cu preotul care iscălește «Eu popa Indrei ot Sîntlilik», *Săsăuș* (5), *Ruseni* (5), *Mereni*-Mosanyfalva (9), *Mano* (6), *Albiș* (8), *Turea de Jos* (24), *Karatna* (11), *Alungeni*-Fatásfalva (2), *Marcoș* (14), *Hătuica* (7), *Cernatu de Jos* (21), *Poian* (13), *Belani* (6), *Lunga*-Nagy Nyujtod (2), *Dalnic* (5), *Cernatul de Sus* (6), *Almaș* (3), *Leţfalău* (19), *Oșdula* (11), *Lemnea* (10), *Estelnic* (4), *Turea de Sus* (4), *Cătălina*-Szent Katolna (9), *Icfalău* (3), *Lutoasa*-Csomortán (3), *Marișfalău* (1), *Bereţc* (2).

În ţara Bîrsei, ancheta s-a început în 26 octombrie 1699 în comuna Sîmpetru, unde au fost convocate satele ce urmează : *Satul Lung* (34), în frunte cu popa Stan, *Cernat* (8), *Tărlîng* (34), *Zizin* (4), *Purcăreț* (8), *Sîmpetru* (8), *Bod* (18), *Feldioara* (23) cu popa Marcu, *Turcheș* (33) cu «popa Petcu ot Turcheș, *Baci* (13), *Hîrman* (20), *Prejmer* (34), cu «popa Barbul ot Prejmer», *Halchiu* (7), *Șcheii Brașovului* (181) cu protopopul Siicul, popa Vasile Grind, popa Cîrstea sîn protopopa Stoica și popa Florea sîn Todora și grecii din Brașov (11) ; *Brașovul Vechi* (24), *Budin* (Bodonyaiak) (11), *Crisbav* (18), *Vlădeni* (24) cu «popa Ion ot Vlădeni», *Satu-Nou* (6), *Tohan* (19) cu «popa Ion ot Tohan», *Zernești* (37) cu popa Ion, popa Aldulea, popa Dumitru și popa Smîdu, *Cristian* (7), *Rîșnov* (29) cu popa Stoica, *Vălcăndorf* (7), *Vidombac* (6), *Codlea* (28), *Apaţa* (9), *Vereşmort* (13).

Reprivind acest material preţios, care ne pune în contact direct cu realităţile vieţii romînești din această epocă, două concluzii se desprind clar : 1. Că preoţimea romînă se frămîntă în mod vizibil pentru a nu scăpa ocazia de a se ridica din rîndul iobagilor, chiar dacă ar fi nevoită să facă un compromis în materie religioasă, și 2. Că poporul aproape în unanimitate s-a pronunţat pentru credinţa veche.

În prima fază a anchetei, preoţii din districtul Haţegului se declară unanim pentru legea veche. Între ei se află și protopopul Gheorghe, care a semnat lista de la 7 octombrie 1698. Popii dn cele două Scaune ale Mureșului, în afară de doi, toți vor să rămînă în legea veche. Preoţii din Remetea și din Lăureni ţin cu vlădica. În comitatul Clujului, protopopul Mihai din Călata e echivoc, patru preoţi stăruie alături de vlădica și

Scanned with CamScanner

numai unul singur, cel din Agîrbici, afirmă că, unindu-se romînii cu Papa de la Roma, sînt datori a face rugăciuni pentru dînsul.

În faza a doua a anchetei, preoţii dn districtul Bistriţei, în frunte cu protopopul Grigoraş, alt semnatar al actului de la 7 octombrie 1698, dau un răspuns echivoc. Cei din Dobîca recunosc că au primit ordin de la mitropolit, de aceea se afirmă alături de acesta, dar nu semnează, iar alţii refuză să se prezinte în faţa comisiei. Aceeaşi atitudine o păstrează şi clerul din ţinutul Făgăraşului, unde s-au prezentat numai trei preoţi, precum şi o mare parte dintre preoţii existenţi în ţinuturile săcuieşti. Tendinţa de boicotare a lucrărilor comisiei se observă chiar şi în ţara Bîrsei, unde preoţii din unele comune mari nu s-au prezentat.

Prin urmare, avînd în vedere boicotul anchetei de către preoţime, sîntem îndreptăţiţi a stabili că după publicarea diplomei Leopoldine (16 februarie 1699), mişcarea unionistă prinde tot mai mult teren în sînul clerului romîn, datorită, fără îndoială, şi insistenţei mai hotărîte depuse de vlădicul din Alba Iulia. Unirea însăşi nu o defineşte însă limpede nici unul dintre preoţii anchetaţi. Cei care vorbesc sau fac aluzie la ea, o prezintă drept un act de pură formalitate. Chiar şi protopopul Mihai din Călata se amăgeşte a crede că, făcînd de acum rugăciuni pentru Papa de la Roma, rămîne totuşi un bun ortodox. Limitarea la numai atît a condiţiilor de unire, pare a fi convingerea generală a preoţilor, care persistă pe lîngă Atanasie. Acesta e un fapt care confirmă interpretarea dată de noi conduitei sale în legătură cu actul de la 7 octombrie 1698. În acest caz, nici ţinuta protopopilor din Haţeg şi Bistriţa nu înseamnă că ei revocă ceea ce au semnat în Alba Iulia, ci dimpotrivă ei confirmă că au rămas alături de ierarhul lor, care consimţise a se uni, însă în aşa fel, ca «legea (lor) să stea pe loc», cu alte cuvinte să nu sufere nici o schimbare, cum n-a suferit nici sub calvini. Dacă mitropolitul romîn ia, cu toate acestea, măsuri hotărîte împotriva anchetelor, o face, în mod firesc, pe de o parte şi pentru a nu descoperi echivocul atitudinii sale, iar pe de altă parte şi pentru a nu pierde din mînă conducerea mişcării.

Impresionantă apare însă atitudinea ţăranilor romîni. Cu mici excepţii, în cîteva cazuri, unde au fost instruiţi de preoţi, ei refuză înnoirea religioasă, declarînd că vor să păstreze credinţa moştenită de la înaintaşi. Opoziţia lor e masivă, generală, îndreptată nu numai împotriva clerului, ci chiar şi împotriva stăpînirii. Iobagii apăsaţi de jugul feudalismului întrevăd, se pare, motivul care îndeamnă pe unii preoţi să se despartă de ei : goana după privilegii. Preoţii romîni se lasă ademeniţi deci de mirajul privilegiilor. Ei nu caută eliberarea tuturor de sub jugul ruşinos al iobăgiei, ci aleargă după privilegiile care trebuie să le aducă scutirea de impozite şi de robotă. Clerul care se uneşte cu Biserica Romei şi se desprinde din masa mare a celor lipsiţi de orice drepturi, a celor exploataţi fără milă şi dispreţuiţi de legile ţării, se pune astfel în contradicţie cu poporul. De aceea ameninţă iobagii romîni din Călata pe preoţii care vor să introducă înnoirea religioasă, că «unul ca acela nu va mai fi popa nostru». Dar ţărănimea se pune în opoziţie şi cu voinţa împăratului. Pînă

la 1699, stăpînirea habsburgilor în Transilvania se dovedise deosebit de grea pentru țărănimea impusă cu nenumărate contribuții de război. Prețul «eliberării» de sub suzeranitatea turcească l-a plătit numai iobăgimea, care-și va fi dat seama că feudalii locali au devenit mai exigenți, nu numai pentru profitul stăpînirii străine, ci și pentru buzunarul lor propriu. De aceea, alipirea de «legea» veche este o primă formă a rezistenței pasive împotriva acestor cotropitori. Nu le trebuie religia împăratului, mai bine vor să moară, sau, cum spun țăranii de pe cîmpie: «dacă îi tulbură în religia în care au fost pînă acum, sînt gata să plece în altă țară». După cît se știe, vorbele acestea nu au rămas doar o amenințare. Izvorîte din profunda nemulțumire a stării de iobagi crunt apăsați, ele arată de ce în deceniile următoare, emigrația țărănimii romîne va lua proporții atît de îngrijorătoare pentru stăpînire.

VI.

Anchetele guvernului nu au putut fi duse la bun sfîrșit. Rezultatele ce le-a recoltat trebuie să fi displăcut însă Curții și mai ales cardinalului Kollonich. Agitația iezuiților împotriva anchetei o atribuim instrucțiunilor primite din partea arhiepiscopului primat. Fiind acum mai clară și situația politică, iar dominația habsburgilor din Transilvania definitiv consolidată, Kollonich crede că a sosit momentul să se definitiveze unirea încheiată doar în principiu. De aceea, iezuiții stăruie ca Atanasie să plece la Viena, pentru a-și clarifica situația personală, și pentru a stabili raporturile Bisericii sale față de Curte. Dar mitropolitul romîn nu se dovedește de loc grăbit a întreprinde o asemenea călătorie. De ce? Motivele ezitării se pot descifra destul de limpede din atitudinea observată pînă acum, dar și din rapoartele iezuiților, care, de astă dată trebuie să fie crezuți.

E mai presus de orice îndoială că mitropolitul romîn a luat parte la discuțiile din octombrie 1698 și a consimțit să se unească cu catolicii, deși nu a semnat actul unirii. Dar tot atît de sigur pare și faptul că n-a aprobat de loc textul latin, iar textul romînesc al «cărții de mărturie» nu l-a semnat sau poate nici nu l-a cunoscut. El caută totuși să continue acțiunea de unire, nu în direcția arătată de iezuiți, ci așa cum înțelegea el să o încheie. Este regretabil că nu ni s-a păstrat nici una din instrucțiunile sale, date protopopilor, în iarna anului 1698, în care li se cerea să facă o anchetă pentru a afla părerea popilor în această privință. Nu știm ce i se va fi răspuns și întrucît vor fi diferit aceste răspunsuri de cele înregistrate de către comisarii guvernului. Un fapt pare însă deplin verificat: că unirea integrală, cu recunoașterea celor patru puncte deosebitoare nu s-a discutat de loc. Nici un singur preot sau protopop nu și-a însușit-o și nu a declarat-o. Atitudinea ostilă anchetei guvernului, în prima fază a acesteia, și ordinele categorice date de Atanasie către sfîrșitul anului 1699, dovedesc că vlădica se considera totuși legat de catolici. De aceea începe acum să renunțe la formula sa, ia măsuri dis-

Scanned with CamScanner

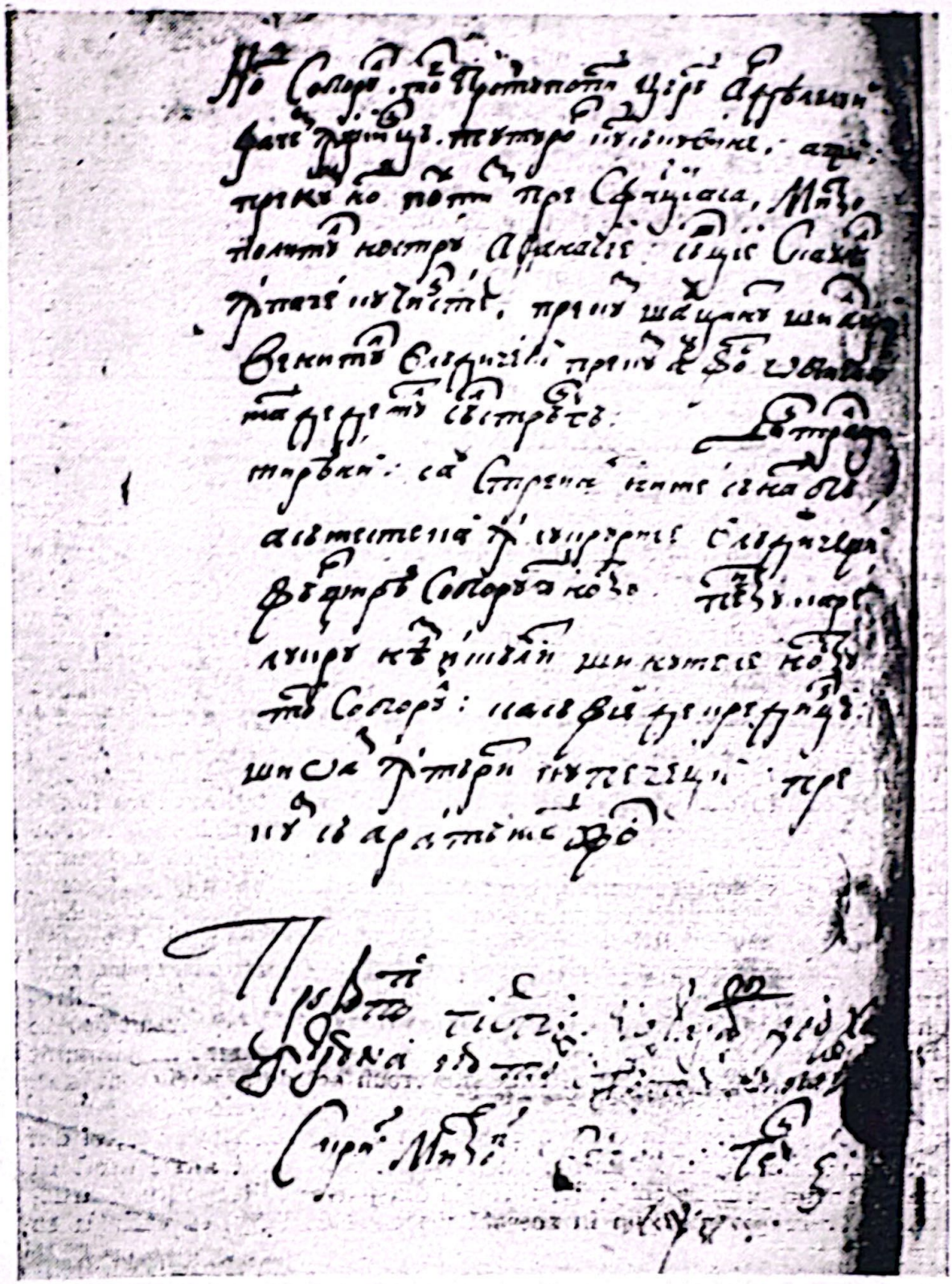

Actele soborului mare din 7 ianuarie 1701, pagina I

ciplinare împotriva preoților din districtul Hațegului, care au declarat că rămîn uniți cu calvinii [45], persecută crunt pe popa Circa, rivalul său, încearcă să convingă pe credincioșii din Făgăraș și din Șcheii Brașovului, să nu se opună și, ceea ce este deosebit de ciudat, împrăștie manifestele tipărite de Barany în limba latină, în care se reproduce formula unirii cu acceptarea celor patru puncte. Informația din urmă s-a păstrat în cronica misiunii iezuite din Brașov, și din această cauză trebuie primită cu rezervă. Dar, oricum, el va fi nevoit să plece în grabă din Șchei, din cauza dușmăniei cu care a fost întîmpinat [46].

Iezuiții din Transilvania însă, care primiseră ordin să-l supravegheze de aproape și, probabil, să culeagă dovezi împotriva lui Atanasie, considerat ca fiind echivoc, îl zugrăvesc altfel [47]. Pater Kapi din Cluj îl socotește nu numai primitiv, rustic (rudis) dar și foarte suspect în simțămintele sale pentru unire, iar Cristofor Ghebhard, superiorul iezuiților din Sibiu, știe că s-a declarat odată pe față lui Dindar, agentul lui Brîncoveanu, că nu-i unit («dixisse, se non esse unitum»).

Iezuiții din Alba Iulia nu trag la îndoială sinceritatea lui, dar îi reproșează că a lăsat să se tipărească neschimbată învățătura «eretică» despre purcederea Duhului Sfînt numai de la Tatăl, cu toate că însuși cardinalul l-a îndemnat să-i facă o corectură, ceea ce Atanasie a și făgăduit. Mai compromițătoare era învinuirea protopopului Avram și a tipografului Nicolae, care au mărturisit că au citit o scrisoare de a lui Atanasie către Vodă Brîncoveanu, în care afirma că unirea s-a încheiat numai în aparență, iar popii s-au unit *numai ca să li se ierte dările* (sublinierea noastră, S. D.). La toate acestea se adaugă și împrejurarea că, aprins de mînie, s-ar fi exprimat, de mai multe ori, către protopopi: «Voi sînteți uniți, nu eu». De aceea iezuiții se încumetă să bănuiască pe Atanasie, că într-o zi își va părăsi Scaunul și se va refugia în Țara Românească. Ei sfătuiesc deci pe Kollonich să-l determine a face o mărturisire de credință publică, deoarece nu se poate dovedi că a prestat jurămîntul și a semnat unirea, împreună cu ceilalți protopopi. Acest: «quum non constet utrum cum caeteris protopopis juramentum unionis praestiterit et subscriptus sit» privește întreaga atitudine a lui Atanasie, începînd din octombrie 1698 pînă în martie 1701. O mai categorică confirmare a felului cum s-a interpretat de noi mai sus comportarea mitropolitului român, nici că se poate închipui, cu toate că izvorul iezuit devine din nou suspect, cînd susține că protopopii români au semnat un jurămînt de unire. Pînă acum însă nu se cunoaște vreun act de asemenea natură.

Cîteva mărturii românești confirmă nedumeririle exprimate de iezuiți, cu privire la echivocul în care se complăcea vlădica. Donația moșiei din Merișani, acordată lui Atanasie, nu se poate interpreta altfel decît că domnul român primise asigurări formale din partea mitropolitului ardelean. Chiar brașovenii spun în această perioadă de timp, că «sfinția sa

45. I. Lupaș, *Documente ist. trans.*, pp. 474-477.
46. Lupaș, *op. cit.*, pp. 21 și 45.
47. Pentru toate ce urmează vezi *Istoria desrobirii...*, pp. 24-27.

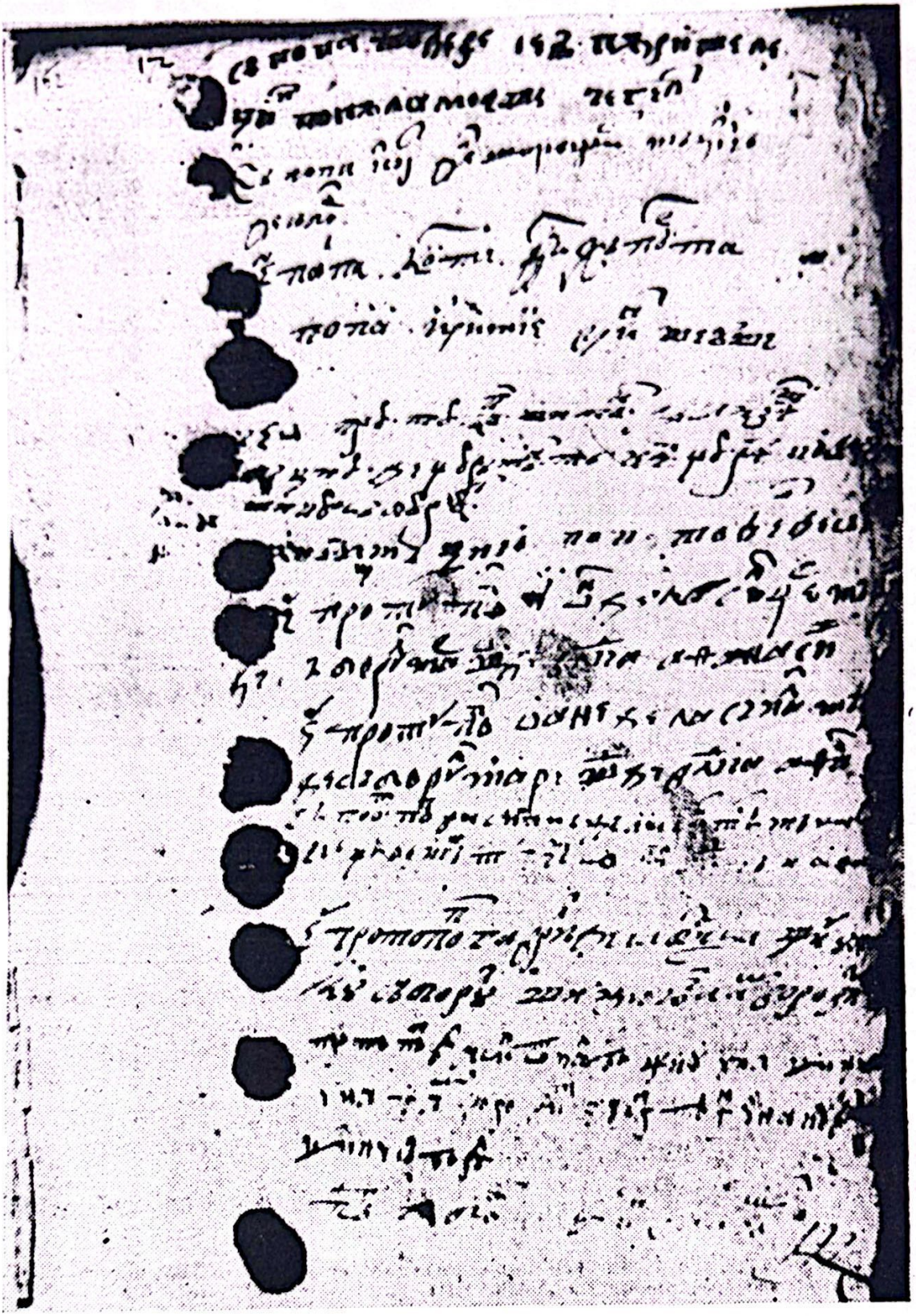

Actele soborului mare din 7 ianuarie 1701, pagina 2

părintele vlădica nu este cum zic pizmașii». De fapt, în actele sale interne, în cunoscutele «poncturi» date clerului, el confirmă organizația Bisericii Romîne, printr-o serie de măsuri luate în sensul Ortodoxiei vechi. În articolul al 26-lea spune : «Care popi nu vor pomeni pre înălțatul împărat și pre onoratul nostru Iosif Leopold și pre vlădica Ardealului, acelora li se va lua harul preoției». Despre Papa nu face nici o mențiune, cu toate că unii preoți mai zeloși se vor lăuda în cursul anchetei din 1699, că pomenesc pe Papa.

Cumpănind toate aceste împrejurări, avem explicația pentru ce s-a văzut nevoită Curtea să-l citeze pe mitropolitul romîn la Viena. Unii îi spuneau că trebuie să obțină confirmarea imperială. Dar despre o asemenea pretenție a Curții nu s-a vorbit nimic pînă acum. Căpeteniile Bisericilor Protestante funcționau fără a li se fi acordat o asemenea recunoaștere împărătească. Atanasie primise confirmarea din partea guvernului ardelean, în baza căreia s-a hirotonit la București. Deci, nu acesta era motivul pentru care a fost citat la Viena. Evident, i se cerea să-și clarifice atitudinea și să încheie, în fine, unirea pe care o consimțise numai în principiu. Cum vlădica nu se arătă învoit a lua drumul Vienei, fără să fi primit anume asigurări, iezuiții încep să-l amenințe, că va fi trimis în exil. Generalul Rabutin expediază din Sibiu pe iezuitul Neurautter să-l convingă prin sfaturi și amenințări abil disimulate, să cedeze și să primească invitația de a merge în capitala imperiului[48].

Presimțind că la Viena va fi pus să adere formal și solemn la unire, mitropolitul convoacă sinodul, marele sobor al Bisericii sale, pe ziua de 7 ianuarie 1701. Actele sinodului[49] sînt revelatoare pentru această perioadă a unirii. Au luat parte 30 de protopopi și o mulțime de preoți, unii «jurați», adică asesori ai Scaunelor protopopești, alții aduși anume, ca să dea adunării, prin prezența lor numeroasă, un aspect de solemnitate deosebită. Însemnăm însă că numai 17 din cei 38 de semnatari ai listei de la 1698 s-au prezentat. Atanasie le-a cerut să se solidarizeze cu dînsul, și să-și exprime prin jurămînt aderarea, atît față de persoana sa, ca mitropolit, cît și față de soborul Bisericii ca organ de conducere. Soborul s-a executat întocmai, și fiindcă hotărîrea lui ne oferă un clasic exemplu de felul cum obișnuia să lucreze această instituție și să-și confirme hotărîrile luate, dăm aci, în întregime, textul hotărîrii sale. Iată-l :

«Noi soborul, toți protopopii țării Ardealului, facem în știință tuturor cui să cuvine a ști : precum noi pohtim pre sfinția sa, mitropolitul nostru Athanasie, să-și ție scaunul în pace, cu cinste, precum ș-au ținut și alții ; venitul vlădicesc precum au fost obiciaiu mai de demult să-l strîngă.

Dintr'alți mireni sau streini nime să n-aibă a să mesteca în lucrurile vlădicești fără știrea soborului nostru.

Pentru care lucru ne-am iscălit și numele nostru tot soborul, ca să fie de credință și o am întărit cu peceți, precum să arată mai jos :

48. Despre pregătirile făcute pentru plecare de către iezuiți, vezi Mihail Dan, *În jurul unirii cu Roma* («Mitropolia Banatului», VIII, 1958, nr. 7-8-9, p. 311 și urm.).

49. Actele sinodului, păstrate în colecția Hevenessy, le reproducem în facsimile (p. 79, 81, 83, 85, 87).

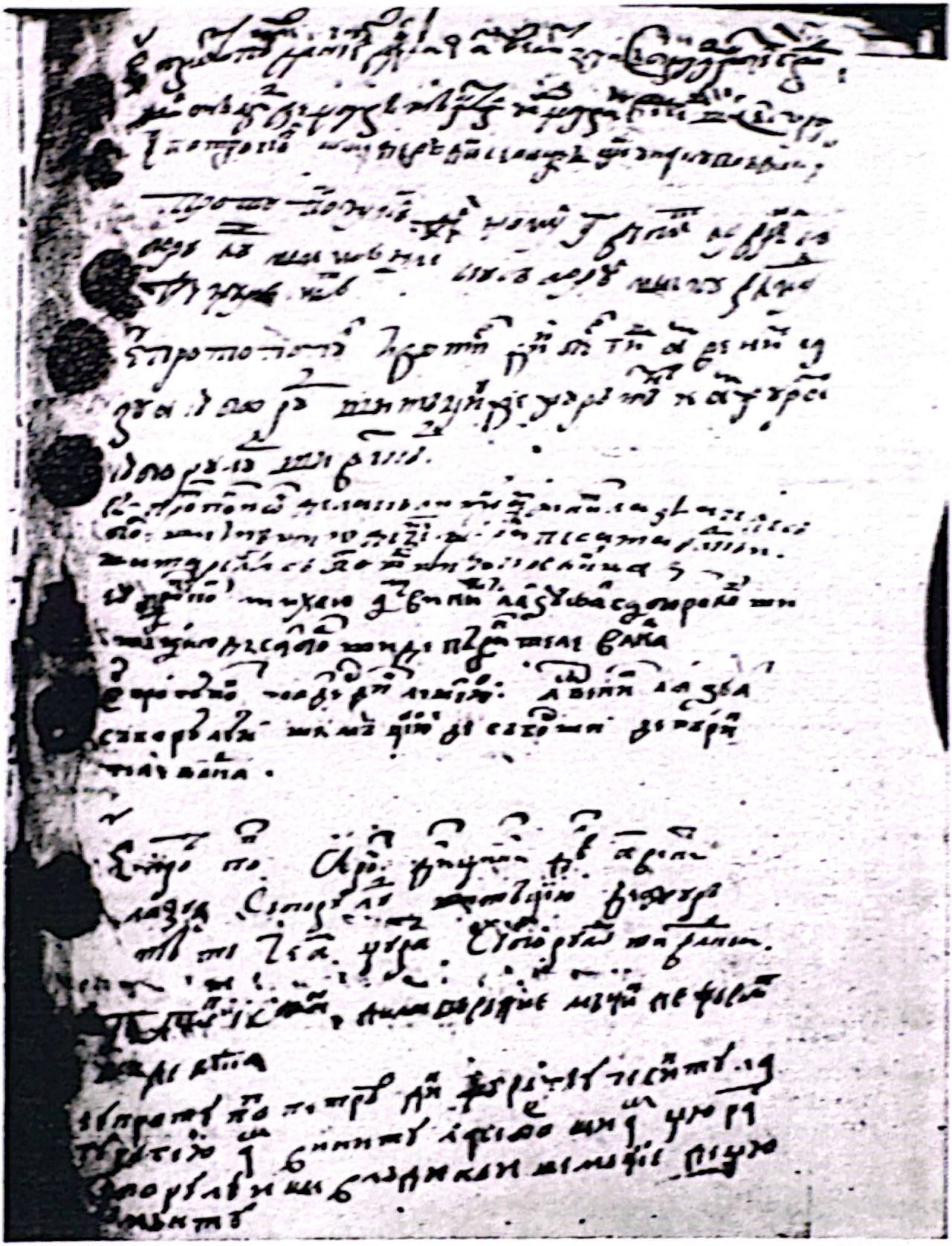

Actele soborului mare din 7 ianuarie 1701, pagina 3

Protopop Ghiorghie, notaraș de Ohaba intr'una cu tot sfintul săbor. Scris. Mitrop. Belgrad, Ghen. 7.1701.

Eu protopop Daniel den Ilia am venit zua săborului in Belgrad și mă ținu de jurămintul ce-am jurat vlădicăi și săborului.

Eu potropop Toader din Seliștă țin una cu vlădica.

Protupop Iancul de la Giomal am venit la vremea săborului și mă ții cu săborul și cu vlădica de jurămint.

Eu protopopul Idomir din Berghiș am venit la zua săborului și mă țin de jurămînt ce am jurat săborului și vlădicăi.

Eu protopop de la Călian am venit la zua ce de săbor și mă țiiu de ce-am jurat pe seama vlădicăi și marelui săbor și țiiu credință în veci.

Eu protopop Mihaiu am venit la zuoa săborului și mă țiiu de săbor și de părintele vlădica.

Eu protupop Toader din Lemîiu, am venit la zua săborului și mă țiiu de săbor și de părintele vlădica.

Eu protopop Aron din Țichindeal am venit la zua săborului și mă țiiu de jurămînt ce am jurat săborului și vlădicăi.

Eu protupop Ioan dila Vărădie mă țin de jurămînt și de vlădica.

Eu protupop Petru din Fărăgău ce sintu la Gurghiu am vinit la săbor și am jurat săborului și vlădicăi și mă ții de jurămîntu.

Eu popa Todere cu părintele ții ponă la moarte leghel.

Eu popa Ioan de la Soroștin mă țiiu de săbor.

Eu popa Coste din Hăpîrta.

Popa Ierimie din Șeuse.

Eu prutupop Simon de Slivaș mă țiu de jurămînt ce am jurat cu vlădica și cu săborul.

Și eu mă țiiu popa Toder de săbor.

Eu protupop Ion den Singer mă ții de săborul mare și de vlădica Athanasie.

Eu protupop Oane dc la Săcal mă ții de săborul mare și de vlădica Atha(nasie).

Eu protopop Vasilie de la Sintul mă țiiu de jurămîntul ce-am jurat vlădicăi Athanasie.

Eu protopop Gavril de la Bistra țiu una cu săborul și țiu ce am vorovit.

Protopop Vasile ot Calbor țiiu una și țiiu una ce am vorovit, eu sînt în una cu vlădica și cu săborul.

Pop Gabor din Șaroș.

Petru ot Daia... protopop.

Eu proto(pop) Vasilie Deceanul.

Eu protopop Maxim din Avrig stau și io pintru, împreună cu săborul mare pre vlădica Athanasie cu tot sufletul și cu tătă puteria și cu tătă inima.

Eu protupop Costandin cu săboru cu acela jurămînt ce am jurat întîi, și acum mă țiiu.

Scanned with CamScanner

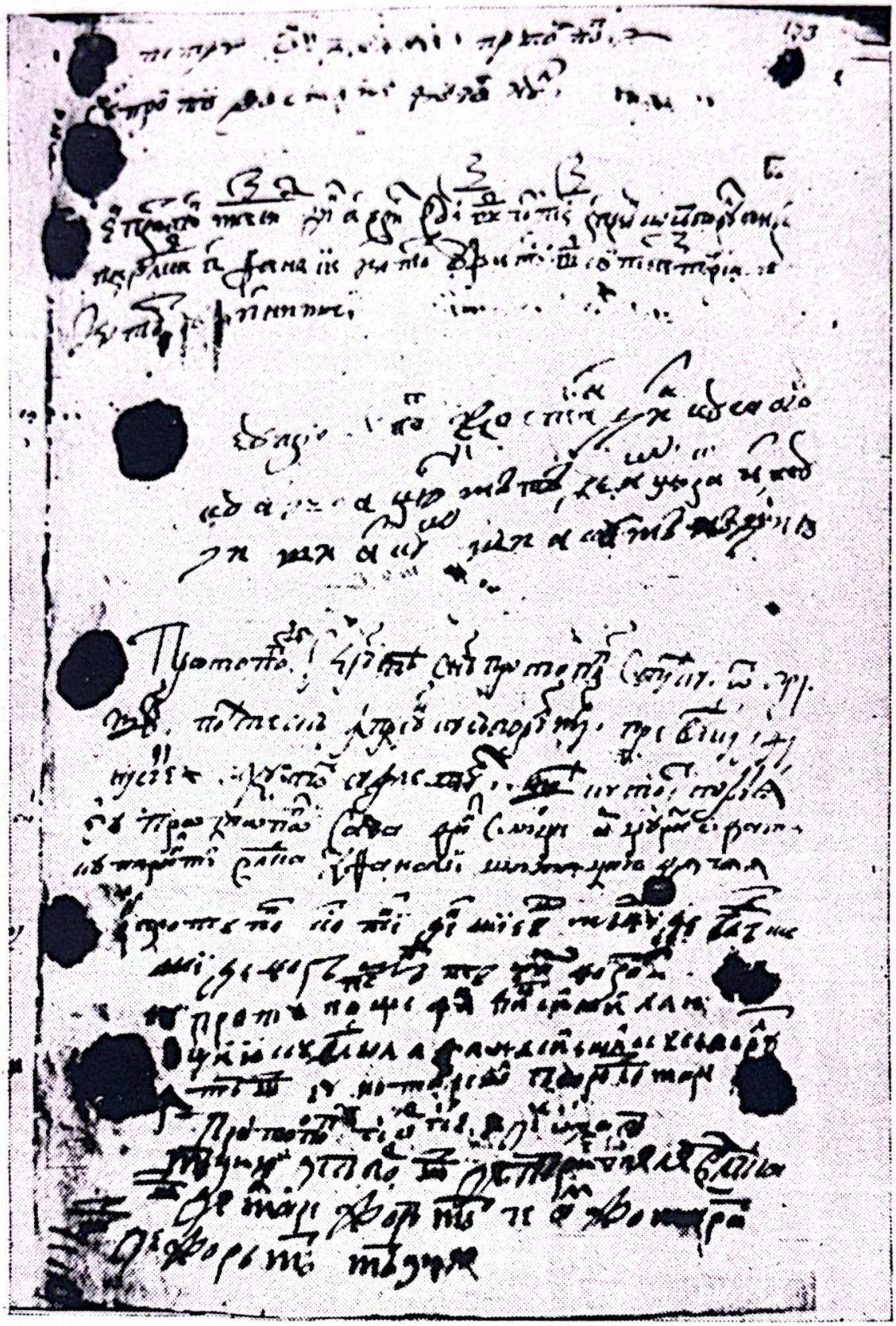

Actele soborului mare din 7 ianuarie 1701, pagina 4

Protopop Cristea sin protopopa Staicu ot Braşov pohtesc împreună cu săborul mare pre vlădica Athanasie cu tot sufletul şi cu totă tăria.

Eu protopop Sava din Selişte am jurat odată cu părintele vlădica Athanasie şi mă ţiiu dix ciaia.

Eu protupop Costin din Şieuţ mă ţii de vlădica şi de jurămîntu ce am jurat.

Eu protupop Ştefan din Sîn Mihai ţiu cu vlădica Atanasie şi cu săborul.

Iată şi eu notareşul săborului mare protopop Ghiorghie den Ohabă mă ţiiu de săbor şi de părintele vlădica şi de mare jorămînt ce am jorat şi de jorămînt mă ţiiu.

Eu popa Ghiorghie din Porcăreşti mă ţiiu de vlădica de Bălgrad.

Eu popa Nistor din Gaură din vidicul Chioarului.

Eu popa Radu din Colun mă ţiiu cu săborul şi cu vlădica.

Popa Iacov din Mărtineşti sînt cu vlădica şi cu săborul mare cu sufletul mieu.

Şi eu popa Giurgiu, jurutul protopopului Teader cu săborul şi cu vlădica sîmpt una cu sufletul mieu.

Eu popa Opra din Tîrnăviţă şi cu protupopul nostru Daniil şi cu vlădica sîntem întruna, cu sufletul mieu.

Eu popa Danil din Bârgău mă ţiiu de vlădica Athanasie şi de săborul mare, cu sufletul mieu.

Eu popa One din Budileleac mă ţiiu de vlădica şi de protopopul nostru.

Popa Ştefan din Jucul de jos... ţii... protopopul Iov din Chizdia şi părintele vlădica a şi voia...

Eu popa Vasilie dela Drîmbav pre jurămîntul protopopului, pre acela jurămînt şi noi.

Eu popa Mărie din Betlen, mă ţiiu cu protopopul şi cu svîntul săbor.

Eu popa Ion din Figud mărg cu protupopul şi cu vlădica, cu ce jurămînt m-o jurat protopopul nost vlădicăi, cu acel jurămînt şi noi.

Eu popa Ion din Porceşti sînt trimis de săbor lîngă prota Macsim şi mă ţiiu cu sufletu meu lîngă vlădica acesta.

Costandin Fofelde ţiiu cu cinstitul vlădica şi cu săborul mare.

Eu popa Toma din Fofelde sîn trimis de săbor lîngă protupop Aron şi noi ne ţinem de v(lădica) şi de săborul mare.

Eu pop Vasilie din Dorştat cu pătră a mieu mă ţiiu de vlădica.

Eu popa Stan de la Armeni cu pătru meu mă ţiiu de vlădica şi de săborul mare.

Popa Mihăile din Armeni mă ţiiu de vlădica şi de săborul mare.

Eu popa de la Cergău mă ţiu de părintele vlădica şi de săborul mare.

Pă(tru)pop Grigoraş Bist(ik) eu sîn(t) cu vlădica şi cu săborul.

Protopop Macovei eu sînt cu vlădica şi cu săborul.

Protopop David din Uifalău ţiiu cu săborul şi cu vlădica.

Eu protupop Paşcul din Sincrai ţii cu săborul şi cu părintele vlădica.

Eu protopop Toma din Vinţ sînt într-una cu vlădica şi cu săborul.

Eu popa Mărian din Milăşd şi mă ţii de săbor».

Iscăliturile şi peceţile semnatarilor sînt pe dosul primei file şi pe filele următoare, avînd în frunte, cum s-a văzut, pe «eu, protopop Daniel din Ilia, am venit zua soborului în Belgrad şi mă ţiiu de jurămîntul ce am jurat vlădicăi şi săborului».

Iscălitura «notarăşului» e întărită cu pecetea sa. Protopopul Gheorghie de Ohaba, semnează încă o dată, în rînd cu ceilalţi protopopi.

Toţi protopopii şi popii care au iscălit, îşi pun şi pecetea şi adaugă ce anume confirmă, spre pildă : «Eu protopop (Ion) de la Călian, am venit la zua ce de săbor şi mă ţiiu de ce am jurat pe seama vlădicăi şi marelui săbor şi ţiiu credinţa în veci», sau : «Eu protopop Maxim din Avrig, stau şi eu pintru, împreună cu săborul mare, pre vlădica Atanasie, cu tot sufletul şi cu tătă puterea şi cu tătă inima», sau : «Protopop Crîstea sîn protopopa Staicu ot Braşov, pohtesc, împreună cu săborul mare pre vlădica Athanasie cu tot sufletul şi cu totă tăria».

Aceasta e înfăţişarea unui act autentic al marelui sobor, şi-n felul acesta semnează cei care vor să confirme o hotărîre de mare importanţă luată de sobor. Cîtă deosebire faţă de «lista» de la 1698, în care un singur protopop abia îndrăzneşte să şoptească, parcă, un «aşe voiesc». Actul de faţă nu se sfieşte să arate clar că hotărîrea s-a luat de «noi soborul, toţi protopopii ţărăi Ardealului», care-i formula consacrată. Cea de la 1698, «noi mai în jos scrişii, vlădica, protopopii şi popii biserecilor rumîneşti» e o formulă străină, tradusă, evident, din limba latină.

La soborul din 1701 iau parte şi preoţii invitaţi îndeosebi, dar, nefiind membri de drept ai adunării, ei nu intră în formula consacrată. În fine, soborul trebuie să aibă un secretar ales, pe «notarăşul», care semnează din oficiu actul şi-l confirmă cu pecetea sa. Actul de la 1698 nu-i confirmat de nici un «notarăş», dar în loc de pecetea lui de ceară s-a imprimat sigiliul Mitropoliei, care nu are ce să caute aici, fără semnătura lui Atanasie. Acest sigiliu se întrebuinţa numai pe actele emise de Mitropolie, căci soborul mare avea personalitate juridică proprie.

Soborul de la 1701 şi hotărîrile sale confirmă deci pe deplin încheierile pe care am încercat să le scoatem din rapoartele iezuiţilor. Înfăţişarea diplomatică a actului[50], formulele întrebuinţate, aranjarea semnăturilor şi aprobarea cu jurămînt de către fiecare semnatar a importantei decizii luate, toate împreună dovedesc că actul acesta autentic, redactat cu autoritatea marelui sobor, a fost confirmat în toată regula prin iscăliturile şi peceţile tuturor celor prezenţi. Soborul e conştient de rolul său în organizaţia Bisericii şi de aceea, identificîndu-se cu Atanasie, cere ca el să fie menţinut în Scaun, să i se lase veniturile vlădiceşti de pînă acum, şi nimeni «dintre mireni sau streini» să nu se amestece în tre

50 Prof. M. P. Dan descrie actul sinodului din 1701 (Hexenessy, t. 24, pp. 167-178) în felul următor : «Convolutul începe de la p. 167 şi sfîrşeşte cu p. 178. Are deci 12 pagini. Paginile dintîi, 167-168 şi 169 sînt albe. Textul chiriac începe la p. 170 şi se termină cu semnăturile la p. 176. Paginile din urmă, 177-178, sînt albe. Convolutul e format deci din 6 coale îndoite în două şi potrivite una într-alta, ca într-un caiet...

burile vlădiceşti, «fără ştirea soborului». Implicit solicită ei, deci, şi menţinerea instituţiei «sinodale». Primejdia cea mai mare o văd însă protopopii şi popii iscăliţi aici în înlăturarea «vlădicăi». De aceea îl asigură de devotamentul lor, ca să-i servească de «merinde bună» pentru drumul plin de primejdii.

Cine sînt oare mirenii şi străinii a căror imixtiune în treburile Bisericii caută soborul mare să o înlăture ? Desigur, generalul comandant, care îl forţează pe Atanasie să plece la Viena şi, firește, iezuiţii, al căror amestec în treburile interne ale Bisericii îl vor fi resimţit, şi pînă acum, mitropolitul şi soborul său.

VII.

Drumul la Viena al mitropolitului Atanasie a devenit, cum se ştie, o catastrofă pentru persoana lui şi o mare nenorocire pentru viitorul poporului romîn. Kollonich nu va ţine seamă de recomandaţiile soborului cel mare. Îl umileşte mai întîi pe bietul vlădică înscenîndu-i un urît proces de «purificare». Apoi îl dezbracă de veşmîntul arhieresc, pentru ca să-l hirotonească încă o dată, trecîndu-l, pe rînd, prin toate gradele preoţiei şi silindu-l să facă o amplă mărturisire de credinţă, în spiritul Bisericii Romano-Catolice. Atanasie s-a supus cu resemnare la examenul inchizitorial, a dat toate declaraţiile ce i s-au cerut, s-a lepădat de «legea» înaintaşilor săi şi de toate legăturile anterioare, primind să stea în umbra unui iezuit, care va conduce de acum Biserica Unită, timp de aproape trei sferturi de veac. Nu a avut tăria lui Inochentie Klein, urmaşul său, care s-a răzvrătit împotriva formei nedrepte de judecată, preferînd să plece în surghiun şi să moară în singurătatea ce i s-a impus, fără altă tovărăşie decît a regretelor întîrziate şi a mizeriei fără sfîrşit. Mitropolitul Atanasie a cedat siluirii morale, îngăduind habsburgilor o biruinţă pe cît de preţioasă, pe atît de uşoară.

Acest ultim episod din frămîntarea căpeteniei bisericeşti a romînilor din Transilvania ne-a rezervat însă cel mai cu greutate argument pentru interpretarea ce am dat-o noi, în aceste pagini, conduitei sale cu prilejul declaraţiei de unire din 1698 şi a echivocului în care a persistat doi ani şi jumătate. Primul punct din «reversaliile» date cu jurămînt de către Atanasie cuprinde [51] declaraţia că va face mărturisirea de credinţă publică conform normelor stabilite de Conciliul florentin, deci cu recunoaşterea celor patru puncte deosebitoare, şi va convoca pe toţi protopopii săi, pentru a le impune şi lor o asemenea mărturisire de credinţă. În punctul al doilea jură supunere Papei şi se obligă a-l pomeni de aici încolo în Liturghiile Bisericii. Toate celelalte declaraţii şi renunţări ce i s-au cerut şi pe care Atanasie le-a dat, în punctele următoare, dovedesc de asemenea că cercurile politice şi bisericeşti din Viena au voit să pună capăt echivocului de pînă acum şi ezitărilor, poate nu lipsite de gînduri ascunse.

51. Nilles, *op. cit.*, p. 282.

Scanned with CamScanner

Atanasie nu făcuse o mărturisire clară. Nici el însuși, nici protopopii săi. Actul de la 7 octombrie 1698 nu exista, prin urmare, în arhivele acestor inchizitori, care se pot considera complici la ticluirea lui. Unirea romînilor cu Biserica Romei s-a înfăptuit numai după ce Atanasie, de acum «episcop», precum și protopopii săi, s-au lepădat de Biserica Răsăritului.

Mărturia lui Gabriel Kapi, trimisă la Viena, în martie 1701, completează informațiile din această perioadă [52]. Superiorul misiunii iezuite din Cluj a făcut o anchetă, la cererea lui Kollonich, în timp ce Atanasie era «purificat». Cu toate că recunoaște că nu a reușit să culeagă alte informații decît cele cunoscute, observațiile sale sînt, totuși, deplin lămuritoare. Kapi nu pare convins de loc de sinceritatea lui Atanasie. «În asemenea împrejurări», spune el, «omenește e cu neputință a înfiripa unirea, dacă le lipsește romînilor un episcop într-adevăr unit, onest și nu total ignorant. Orice am încerca noi, nu va reuși, dacă episcopul nu-i unit decît în aparență. Episcopul de acum însă, spun toți cîți îl cunosc, e nu numai ignorant (celelalte le trec cu vederea), ci foarte suspect, chiar și în ce privește unirea adevărată. Unui romîn, care nu se silește din propriu îndemn să se unească și care întrevede un oarecare profit temporal din simularea unirii, părăsind de fapt schisma, eu nu am să-i cred niciodată, că va fi sincer unit, oricît jură că va deveni». Prin urmare, încheie superiorul iezuiților [53], «dacă e absolut necesar ca episcopul să fie înainte de toate sincer unit, iar acesta nu-i nădejde să devină astfel niciodată, oricît ar promite, e mai recomandabil să fie îndepărtat din Transilvania».

Kollonich voia să aibă însă părerea iezuitului din Cluj și asupra celeilalte alternative preconizată în conferințele de la Viena : menținerea în Scaun și confirmarea lui Atanasie, sub anume condiții. Kapi admite o asemenea eventualitate, însă numai în cazul cînd Curtea s-ar mulțumi cu primirea din partea romînilor doar a elementelor esențiale (de sola substantia summa unionis) ale unirii [54]. În acest caz e suficient ca episcopul și protopopii (et caeteri etiam eorum) să presteze un jurămînt de unire și să promită într-o adunare (in communi) că vreau să depindă de Biserica Latină. Un asemenea jurămînt (professionem fidei unionisque facturi), ar fi implicat, după părerea lui Nilles, primirea celor patru puncte de la Florența, ceea ce pare perfect adevărat.

De ce se cere însă o asemenea mărturisire de credință, dacă ea a fost prestată solemn sau cel puțin acceptată la 7 octombrie 1698 și repetată la 5 septembrie 1700 ? De ce chiar Barany și iezuiții din Alba Iulia, care nu se îndoiesc de sinceritatea lui Atanasie, îi cer totuși o mărturisire de credință catolică și un nou jurămînt ? De ce insistă oare Kapi să nu se acorde privilegii împărătești, decît celor care vor da dovezi

52. *Ibidem*, p. 263 și urm.
53. *Ibidem*, p. 266.
54. *Ibidem*, pp. 264-265.

Scanned with CamScanner

de puţin ? Răspunsul clar al superiorului iezuit este că aici şi acum se păcătuieşte împotriva unirii, acordîndu-se posibilitate de a se bucura de privilegiul împăratului chiar şi acelora care nu s-au unit de loc, ori s-au unit numai de formă.

Vinovatul cel mare, sub acest raport, este fără îndoială mitropolitul Atanasie, după părerea aproape unanimă a iezuiţilor. E ciudat însă că ei nu reamintesc de loc soboarele ţinute sub Teofil şi Atanasie şi jurămintele prestate în prezenţa lui Barany. Prin acest fapt ei înşişi recunosc că actele analizate mai sus nu existau atunci şi că nici mitropolitul romîn, nici protopopii întruniţi în sinod n-au făcut încă o mărturisire solemnă a unirii cu Biserica Romei. Declaraţia dată pînă acum de Atanasie şi protopopii romîni se consideră deci insuficientă pentru a risipi bănuiala că simulează doar din anumite interese unirea (păstrînd de fapt «schisma» ortodoxă).

Biserica Romînă era acum supusă, arhiereul său redus la tăcere. Habsburgii au cîştigat prin această lovitură un pilon mai mult pe care urma să se sprijine dominaţia lor din Transilvania. Ei şi-au asumat însă de la început obligaţia faţă de romîni să creeze Bisericii Unite condiţii de existenţă egale cu cele ale Bisericii Romano-Catolice. În 19 martie 1701, împăratul Leopold acordă, astfel, în mod solemn, scutiri celor ce au îmbrăţişat unirea[55]. Diploma leopoldină conţine 15 articole, dintre care primele trei se referă la situaţia preoţimii, a «secularilor» şi a «plebeilor» romîni. Primul articol asigură Bisericii şi clerului unit drepturi identice cu acelea de care se bucură Biserica Catolică, împărtăşindu-le toate privilegiile şi scutirile dăruite catolicilor de regii Ungariei şi de principii Transilvaniei. Prin articolul al doilea scuteşte pe preoţii romîni de toate sarcinile servituţii feudale, asimilîndu-i cu cei care se bucură de prerogativele nobilimii (veluti alios nobilitari praerogativa gaudentes). Articolul al treilea dispune înglobarea în «statul catolic» nu numai a clerului unit, ci şi a tuturor laicilor (saeculares) şi chiar a «plebeilor» (et plebeae conditionis homines), deci şi a ţăranilor care se vor fi unit în conformitate cu norma stabilită de «teologul» iezuit. Toţi aceştia se vor socoti că fac parte din «statul catolic», se vor bucura de drepturile înscrise în legile ţării, vor fi împărtăşiţi de toate beneficiile şi nu vor mai fi doar toleraţi, ca pînă acum, ci asimilaţi întocmai celorlalţi fii ai patriei.

Dispoziţiile acestea cuprinse în articolul al treilea din diploma leopoldină ar fi constituit într-adevăr primul pas spre eliberarea poporului romîn, dacă ele ar fi dobîndit valoare de lege. Încadraţi în «statul catolic», romînii ar fi încetat de a mai suporta ponosurile calităţii de «toleraţi temporal» în ţară. Ei nu ar fi constituit o naţiune politică proprie, ci depline (signa magna) că sînt într-adevăr uniţi şi că nu simulează cîtuşi

55. Diploma la Nilles, *op. cit.*, p. 292 şi urm. Kurt Wessely, *A doua diplomă leopoldină*, Bucureşti, 1938 («Analele Acad. Române», Secţia istorică, s. III, t. XX) a descoperit originalul ei, în Biblioteca Bruckenthal din Sibiu, şi a dovedit autenticitatea originalului. Cf. I. Tóth Zoltán, *op. cit.*, pp. 34 şi urm.

s-ar fi bucurat de acum de protecţia legilor, asimilîndu-se catolicilor. Sub termenul de «saeculares» trebuie să se înţeleagă nobilii romini, ai căror fii nu erau promovaţi pînă acum în funcţii publice, deoarece nu aparţineau uneia din cele patru religii recepte. Sub expresia «orice oameni de condiţie plebeie» sînt a se înţelege în general toţi rominii, deci «libertinii» din sinul oraşelor şi ţăranii liberi, precum şi iobagii. Imprecizia termenului ne dă dreptul să presupunem că autorii diplomei au căutat să nu se angajeze la prea multe concesii. Dar «încorporarea» «plebeilor» în statul catolic nu ar fi însemnat eliberarea ţăranilor iobagi de jugul servituţilor, căci nici iobagii unguri nu făceau parte din staturile ţării, dar ar fi avut drept urmare recunoaşterea existenţei legale a poporului romîn şi încetarea situaţiei de toleraţi vremelnic şi lipsiţi de scutul legilor.

Nu se cunosc îndeaproape împrejurările care au determinat Curtea de la Viena să formuleze asemenea concesii. Unii atribuie lui Atanasie meritul de a le fi stors, printr-un joc deosebit de dibaci, după ce a cîştigat simpatia deosebită a cardinalului Kollonich [56]. Dar mitropolitul romîn a fost tratat în capitala imperiului ca o persoană dubioasă şi s-a întors de acolo, în ciuda titlurilor şi darurilor primite, ca un penitent resemnat, despuiat de drepturile jurisdicţionale şi pus la dispoziţia şi sub controlul unui «teolog» iezuit. De aceea e mai probabil că punctul al treilea din diplomă trebuia să constituie o ameninţare la adresa staturilor protestante, care nu au încetat nici o clipă, în cei din urmă trei ani, a se pune de-a curmezişul planurilor unioniste ale lui Kollonich şi mai ales tendinţei de a acapara, pe seama «statului catolic», toată influenţa politică. Atitudinea duşmănoasă a dietei ardelene trebuia deci oprită printr-o dispoziţie concretă.

Că lovitura a fost bine calculată şi, mai ales, deosebit de eficientă, o dovedeşte soarta ulterioară a dipomei din 19 martie 1701. Istoricul Tóth Zoltán a arătat, acum nu de mult, de ce diploma nu a fost discutată şi contrazisă de staturile ardelene [57], de ce nimeni nu va mai lua act de ea şi de ce originalul a dispărut, dosit fără îndoială de iezuiţi. Curtea de la Viena s-a învăluit într-un desăvîrşit mutism, cînd i s-a cerut să confirme cel puţin existenţa diplomei, în temeiul ciornei, care trebuie să se fi păstrat în arhiva cancelariei aulice. Istoricul maghiar crede că a avut loc o înţelegere tacită între reprezentanţii Vienei şi staturile ardelene : imperialii, sau, mai precis, oamenii lui Kollonich, «statul catolic» şi iezuiţii, vor renunţa la executarea articolului trei din diplomă, care privea recunoaşterea legală a nobililor şi ţăranilor romîni ; iar feudalii ardeleni vor sista campania împotriva unirii, limitîndu-se la protestele obişnuite.

În aceste condiţii, diploma a fost înregistrată formal de către dietă, în şedinţa de la 15 iunie 1701, înscriindu-se clauza specială, atît pe originalul ei cît şi pe copia păstrată de iezuiţi. Staturile vor repeta, e drept, în 1703, protestul îndreptat împotriva «recipierii», între catolici a prec-

56. I. Tóth Zoltán, *op. cit.*, p. 39.
57. *Ibidem*, pp. 40 şi urm.

ţilor romîni, dar despre asimilarea nobililor şi plebeilor romîni nu se pomeneşte cu nici un cuvînt, şi ceea ce e mai caracteristic, ei vor amîna timp de patru decenii punerea în aplicare prin textul unei legi speciale a privilegiilor şi scutirilor dobîndite de clerul unit. În 1708, cînd împăratul Iosif I reconfirmă drepturile Bisericii Unite, se face referire numai la diploma din februarie 1699.

Originalul diplomei din 1701 a rămas în posesia iezuiţilor, de la care a ajuns, o dată cu alte documente ale Mitropoliei, în arhiva Muzeului Brukenthal din Sibiu. Astfel se explică faptul că episcopul de mai tîrziu, Inochentie Micu Klein, care a cerut cel dintîi executarea deplină a dispoziţiilor cuprinse în textul diplomei de la 1701, n-a izbutit nici să descopere originalul autentic, nici să convingă Curtea de la Viena să-şi îndeplinească obligaţiile asumate faţă de romîni.

Jocul acesta dovedeşte mai presus de orice îndoială perfidia habsburgilor, care oferă drepturi cu o mînă, pentru a le lua cu cealaltă. Curtea de la Viena a întrebuinţat pe romîni doar ca masă de manevră, dar îi va părăsi îndată ce nu mai are nevoie de ei. «Privilegiile» şi «scutirile» au fost o momeală pentru generaţia lui Atanasie. Urmaşii acestuia nu vor izbuti să le realizeze decît parţial, după alte lupte şi frămîntări, care au măcinat toată energia Bisericii Unite în secolul al XVIII-lea.

Diploma leopoldină întăreşte însă pe de-a întregul interpretarea dată de noi poziţiei lui Atanasie în cursul tratativelor pentru unire, confirmînd îndoielile stăpînirii faţă de dubioasa comportare a mitropolitului romîn. Unele din învinuirile iezuiţilor se menţionează şi în acest act solemn al împăratului : corespondenţa cu Domnul Ţării Romîneşti şi tipăriturile de cărţi bisericeşti în spiritul Ortodoxiei (art. 4 şi 6). Articolul al 11-lea pare însă redactat anume spre a susţine expunerile noastre de mai sus. Cine vrea să se bucure de privilegiile menţionate, declară împăratul, trebuie să facă, în faţa episcopului şi a teologului, o mărturisire a unirii cu Biserica Romano-Catolică. «Dar» — şi aceasta se referă de-a dreptul la Atanasie — «nu-i suficient pentru unire (nec etiam satis est ad unionem), dacă cineva voind să obţină protecţia unei religii recepte din Transilvania, se declară pentru ea. Dacă nu crede şi mărturiseşte tot ce crede şi mărturiseşte religia cu care spune că vrea să se unească, el nu se poate bucura cîtuşi de puţin de privilegiile, imunităţile şi scutirile acesteia». Unire pot încheia ortodocşii răsăriteni numai cu Biserica Catolică, avînd comune : Liturghia, posturile, semnul Crucii, cultul Fecioarei şi al sfinţilor şi dogma Sfintei Treimi. Se pare că Atanasie a încercat să se justifice, spunînd că a voit doar o unire, cum a fost cea încheiată cu calvinii din Transilvania. Împăratul însă îi atrage atenţia, că în acest caz nu a fost o unire religioasă, ci cel mult un regim de protecţie din partea protestanţilor (art. 11). Deci toată farsa procesului de purificare de la Viena precum şi cea de a doua hirotonire a lui Atanasie au fost aranjate pentru ca să-l convingă pe mitropolitul romîn a primi formula integrală de unire. Declaraţiile pe care le-a făcut pînă acum, împăratul le consideră insuficiente. În temeiul unei asemenea recunoaşteri, tot insuficiente trebuie

Scanned with CamScanner

să fi fost calificate și actele prezentate pînă acum de Atanasie și de clerul romîn. Jurămîntul prestat de acesta la Viena și jurămintele ce se cer protopopilor romîni la instalarea lui Atanasie confirmă pe deplin o asemenea încheiere. Kollonich a recoltat deci o mare victorie : împăratul îmbrățișează formula cerută de el și nu se mulțumește cu declarația oferită de clerul romîn.

VIII

Convertirea îndeplinită în asemenea condiții era susceptibilă de numeroase obiecțiuni. Aceasta trebuie să o fi recunoscut atît Kollonich cît și guvernanții de mai tîrziu ai imperiului habsburgic. Ea scade partea de merit ce au avut-o iezuiții la înfăptuirea unirii. Aplicarea forței și teroarei într-o asemenea chestiune este de natură a compromite actul unirii. De aici necesitatea de a fabrica actele publice, pentru a dovedi că romînii s-au unit de bună voie și că ei au adoptat, încă sub Teofil, formula completă de mărturisire a credinței catolice. Că actele false s-au plăsmuit după sancționarea unirii din partea împăratului, o dovedește întreaga construcție a «decretului» de unire dat sub Teofil, în care se reproduc fraze întregi din actele prin care s-a definitivat unirea în primăvara anului 1701. Pînă și mențiunea laicilor (saeculares), a nobililor, cărora li se deschide perspectiva să fie tratați la fel cu nobilii maghiari, s-a luat din diploma de la 1701. Dar actele atribuite lui Teofil nu i-au mulțumit deplin pe unii promotori și beneficiari ai unirii. Ei vor căuta să arate că vlădica și protopopii romîni au prestat aievea jurămîntul de credință ce li s-a cerut ; de aceea au plăsmuit actele sinodului din 5 septembrie 1700. Adaptarea actelor de la 1698 pentru scopul urmărit a fost însă o operație mai dificilă. Servindu-se de semnăturile date mitropolitului de către cei 38 de protopopi, întregite cu condicilul scris de mîna proprie a lui Atanasie, iezuiții au confecționat actul romînesc. care nu putea să fie o copie fidelă a manifestului latin, din moment ce exista «codicilul». Pecetea «Mitropoliei» se afla acum în mîinile «teologului» iezuit, ca și arhiva Mitropoliei, de unde își vor fi cîștigat fila cu semnăturile celor 12 protopopi de sub Teofil, precum și actele soborului de la 1701. Transcrierea în latinește a listei protopopilor și a localităților, împreună cu lipsa de cunoștințe geografice cu privire la Transilvania, arată, de asemenea, că documentele acestea au fost aranjate nu la Alba Iulia, ci aiurea într-o perioadă de timp ulterioară. Actele soborului din ianuarie 1701, le-au confiscat de la Mitropolie, pentru a le păstra în colecția superiorului iezuiților. Prin faptul că nu amintesc de loc unirea și îndeosebi formula de unire a clerului romîn, ele au scăpat de distrugere.

Dacă manuscrisele depuse în arhivele Episcopie romano-catolice din Alba Iulia și a Arhiepiscopiei din Strigoniu îi aparțin de fapt lui Barany, am putea presupune că actele sinodului din 1697 au fost întocmite de el însuși sau de colaboratorii săi. Dar cum declarația de la 21 martie 1697 a episcopului și clerului romîn conține elemente împrumutate din actele

de la 1701, nici ticluirea acestor acte nu se poate fixa înainte de aprilie 1701, mai ales că arhiva Mitropoliei Romîne nu va sta la dispoziţia iezuiţilor decît după instalarea «teologului». Actele acestea au rămas necunoscute episcopilor uniţi, dar e semnificativ că o parte din ele se păstrează în colecţia lui Hevenessy. Maniera de a însăila dosare unice din piese documentare de origine diferită indică de autori ai falsului pe aceşti iezuiţi, care vor întocmi tot atunci sau poate mai tîrziu şi dosarul «sinodului» de la 1698. Luînd în considerare legătura strînsă dintre declaraţia sinodului de la 1700 şi textul tipărit în foaia volantă de la 1699, avem dreptul să presupunem că ambele au luat de model acelaşi formular. Dacă e adevărat că foaia volantă e identică cu manifestele răspîndite de Atanasie la sfîrşitul anului 1699, va trebui să admitem că atunci exista şi textul manifestului latinesc de la 1698, atribuit clerului romîn. Ba, ce e mai mult, autorul acestui text tipărit invocă în sprijinul său mărturia unei diplome imperiale, care va fi întocmită şi publicată doar în anul următor. Înlocuirea termenului «ordinarius» cu cel de «archiepiscopus», în declaraţia de la 1700, ne determină să ne gîndim la un plastograf mai apropiat de Curtea vlădicilor romîni. Cît priveşte «mărturisirea de credinţă» de la 1698, ea se menţionează clar pentru întîia dată doar la 11 ianuarie 1749, într-un memoriu al binecunoscutului «protector» al unirii, Petru Dobra [58], despre care ştim că avea legături intime cu iezuiţii. Nouă ani după aceasta, în octombrie 1758, o menţionează şi I. Chr. Bartenstein, preşedintele deputaţiunii ilirice din Viena, care spune că unii îi atribuie importanţă foarte mare (— «nach der so hoch erhobenen Unionsprofession» —) [59].

Mărturiile celor doi oameni de stat dovedesc că în epoca lor, actul de la 1698 exista între hîrtiile iezuiţilor. În chiar această perioadă de timp, guvernanţii din Viena erau puşi în faţa unei alternative penibile. Cum să pună capăt răscoalei ţărăneşti din Transilvania ? Prin acordarea de toleranţă religioasă maselor de ţărani romîni şi prin reînfiinţarea episcopatului ortodox sau printr-o represiune sîngeroasă ? Cea din urmă soluţie nu erau în situaţia s-o aplice. De aceea, vrînd-nevrînd, s-au văzut siliţi să acorde toleranţa cerută, cu toate că cercurile clericale catolice susţineau că unirea a fost primită cu aclamaţie din partea întregului popor romîn din Transilvania. Nu ne miră, de aceea, cîtuşi de puţin, faptul că cu acest prilej se invocă şi mărturia actului de la 7 octombrie 1698. Dar acest act nu s-a păstrat în arhiva Episcopiei unite, nici la Arhiepiscopia din Strigoniu. Episcopii uniţi de la Făgăraş şi Blaj nu cunosc existenţa lui şi nici un contemporan nu-l aminteşte. Ba chiar nici izvoarele iezuite nu atestă prin acte păstrate în arhivele publice autenticitatea declaraţiei, pe care însuşi Atanasie a refuzat să o semneze. Tot materialul privitor la unire, care se păstrează în colecţiile iezuiţilor, e mai mult decît dubios, fabricat evident în interesul politicii habsburgilor. În concluzie, plăsmuirea

59. *Ibidem*, II, pp. 87 şi 91, nota 1.

59. *Ibidem*, II, pp. 87 şi 91, nota 1.

actului principal de unire trebuie, prin urmare, atribuit epocii de la 1701 pînă la 1749. Faptul că nu-i niciodată menţionat în cursul procesului inscenat lui Atanasie la Viena, în primăvara anului 1701, ne îndreptăţeşte să afirmăm că atunci nu era cunoscut. Nici episcopul Inochentie Klein nu l-a invocat niciodată. El nu ar fi ezitat a-l întrebuinţa în cursul luptei date pentru stoarcerea drepturilor promise şi pentru desfiinţarea tutoratului exercitat de călugărul iezuit. De aceea se poate afirma că şi manifestul tipărit în foaia volantă nu reproduce textul unei declaraţii solemne, ci doar al unei formule pe care o filfîie ca un steag iezuiţii, timp de trei ani, şi pe care mitropolitul romîn nu o va iscăli, decît în 1701 la Viena, sub teroarea ameninţărilor. Constatînd toate acestea, redactarea textului latinesc al actului unirii din 1698, care reproduce formula recomandată de iezuiţi, dar cu oarecare corecturi şi întregiri, o socotim ulterioară anului 1701 şi dependentă de textul codicilului adăugat în lista protopopilor de către mitropolitul Atanasie : omisiunea frazei care menţionează recomandările lui Kollonich nu se poate explica într-adevăr, altminteri, decît ca o măsură de a înlătura contradicţia dintre condiţiile cardinalului şi poziţia clară a arhiereului romîn. Preocuparea aceasta se vede şi mai lămurit în felul în care e redactat textul romînesc al «mărturisirii de credinţă» şi mai ales «post-scriptumul». De aceea sîntem pe deplin îndreptăţiţi să afirmăm că textul romînesc s-a redactat de asemenea ulterior listei protopopilor, poate concomitent cu corectura uşoară a formulei latineşti. Introducerea lor pe paginile albe ale dosarului protopopilor s-a făcut poate deodată. Dar în timp ce textul romînesc e copiat impecabil, celui latinesc vor fi siliţi să-i aplice cîteva mici corecturi.

Ţinînd seama de toate aceste fapte şi împrejurări, ne socotim deplin îndreptăţiţi a afirma că unirea cu Biserica Romei s-a înfăptuit în anul 1701, nu din îndemn propriu, ci datorită momelilor întinse cu perfidie de către habsburgi. Poporul a refuzat-o aproape în unanimitate, iar clerul s-a declarat înclinat să o îmbrăţişeze doar dacă i se va lăsa neatinsă «legea» veche. Stăpînirea austriacă nu a reuşit să smulgă mitropolitului romîn o mărturisire clară de credinţă, decît doar aplicînd forţa şi teroarea. Biserica Romînă din Transilvania, pusă sub controlul aspru al unui «teolog» iezuit, îşi va pierde deci independenţa, iar clerul ei va deveni, încetul cu încetul, un auxiliar preţios al politicii habsburgice. Un observator contemporan al frămîntării din sînul Bisericii Romîne, nobilul romîn Gavril din Ţagul Mare (Nagyszeg), confirmă acest punct de vedere printr-o mărturie foarte preţioasă, cuprinsă în memoriul său din 5 noiembrie 1701[60]. El ştie că «sfătuitorii» preoţilor, magnaţii catolici, i-au momit pe aceştia spunînd «că dacă se vor uni, se vor bucura de aceeaşi libertate ca şi preoţii catolici, dar vor putea totuşi să rămînă în legea lor. De cele patru puncte nu se amintise încă nimic, dar chiar de le-au amintit, ele au fost interpretate nelămurit şi cu totul altfel. Preoţii nu le-au înţeles, ci abia acum ştiu ce fel de urmări produc».

60. Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii*, Anexe : nr. 2, p. 9.

Este regretabil că nu ne-a rămas nici un act din care să se poată desluşi clar ţinuta mitropolitului romîn în această perioadă hotărîtoare pentru Biserica Română. E mai presus de orice îndoială însă, că Atanasie a încercat un joc politic, prin care nădăjduia să salveze «legea» veche şi legăturile cu Ortodoxia din Ţările Romîne. Nu a reuşit însă să reziste decît trei ani presiunii continue a catolicismului, care nu cunoaşte compromisuri. Abilitatea ce a dovedit-o în această perioadă o întunecă cu desăvîrşire lipsa de curaj, care l-a cuprins în faţa ameninţărilor proferate de oamenii împăratului şi ai cardinalului Kollonich. Ţinuta sa ulterioară, de totală supunere faţă de iezuiţi, şi de completă indiferenţă pentru propăşirea Bisericii sale, nu l-a mai putut reabilita în ochii istoriei. El nu va găsi o apărare înţelegătoare la nici unul din contemporanii săi. Protopopii, care s-au grăbit să-i ofere votul şi sprijinul, înainte de a pleca la Viena, au rămas de asemenea muţi, incapabili de o acţiune protestatară şi inconştienţi de prăpastia ce o sapă între ei şi poporul lor. În măsura în care clerul romîn unit devine beneficiarul tot mai sigur al privilegiilor şi scutirilor oferite de habsburgi, încetează şi opoziţia sa faţă de stăpînirea care i-a impus «unirea» cu Roma.

Numeroşi protopopi şi popi obţin, în curînd, titluri şi proprietăţi nobiliare, devenind exploatatorii poporului împovărat de jugul iobăgiei. Turma credincioşilor, părăsită de păstorii ei, nu se va risipi însă. Nemulţumirea ţărănimii mocneşte cîteva decenii, de-a rîndul, pentru ca să se dezlănţuie în cele din urmă furtunos, atît împotriva stăpînirii tiranice cît şi a propriilor preoţi, care au trădat interesele maselor populare.

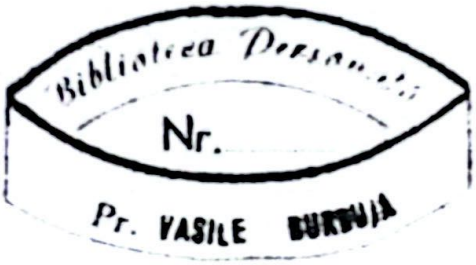

Scanned with CamScanner

LISTA ILUSTRAȚIILOR

	Pag.
Adresa către cardinalul Kollonich cu semnătura falsă (10 iunie 1697)	11
Act al mitropolitului Teofil semnat la 9 aprilie 1697, cu mîna proprie	13
Semnătura mitropolitului Teofil, aplicată testamentului său	15
Semnături de martori la testamentul mitropolitului Teofil	19
Transcrierea în latinește a semnăturilor de protopopi (pagina a II-a a dosarului)	21
Semnături de protopopi romîni adăugate dosarului de la 10 iunie 1697 (pagina a III-a a dosarului)	23
Prima pagină a «Cărții de mărturie» de la 7 octombrie 1698	25
Pagina a II-a a «Cărții de mărturie» de la 7 octombrie 1698	27
Pagina a III-a a «Cărții de mărturie» de la 7 octombrie 1698	29
Pagina a IV-a a «Cărții de mărturie» de la 7 octombrie 1698	31
Pagina a V-a a «Cărții de mărturie» de la 7 octombrie 1698. În partea de jos, codicilul scris de mîna lui Atanasie	33
Semnătura mitropolitului Atanasie (1698) în Condica Mitropoliei Țării Românești	39
Scrisoarea mitropolitului Atanasie către gocimanii din Brașov (decembrie 1700)	41
Scrisoarea mitropolitului Atanasie către gocimanii din Brașov (decembrie 1700). Scrisul nu-i al mitropolitului, care însă pune cu mîna proprie monograma: *Vlădica Atanasie*	43
Monograma falsă atribuită lui Atanasie în actul-protest din 26 septembrie 1699	45
Altă monogramă falsă în actul de protestare din 30 septembrie 1699, fără semnătură	47
Iscălitura lui Atanasie în formă de monogramă, ce se află pe declarația lui din 7 aprilie 1701. Actul e scris în românește la Viena	51
Iscălitura lui Atanasie în formă de monogramă, ce se află pe declarația lui din 7 aprilie 1701. Actul e scris în latinește, nu de Atanasie. Monograma («Vlădica Atanasie») însă e pusă de dînsul	53
Singhelia dată popii Ion din Drăguș (5 iulie 1702). Numele lui Atanasie din rîndul întîi (sus) e scris de el însuși. Monograma e de asemenea autentică, a lui («Vlădica Atanasie»)	55
O adresă a mitropolitului Atanasie către Kollonich (29 noiembrie 1698) cu iscălitura și monograma, ambele false	57
Foaie volantă tipărită de iezuiți, probabil în Transilvania, cuprinzînd trei acte privitoare la unire (1699). Deasupra, un extras din decretul împăratului Leopold (14 aprilie 1698), urmat de manifestul cardinalului Kollonich	59
Foaie volantă tipărită de iezuiți. În partea de jos: manifestul latin al unirii (7 octombrie 1698), cu modificări în text	61
O pagină din procesul-verbal al anchetei din comitatul Clujului (1699), cu declarația protopopului Mihai din Călata	67
O pagină din procesul-verbal al anchetei din districtul Bistriței (1699), cu iscălitura protopopului Grigoraș	69
Actele soborului mare din 7 ianuarie 1701, pagina 1	79
Actele soborului mare din 7 ianuarie 1701, pagina 2	81
Actele soborului mare din 7 ianuarie 1701, pagina 3	83
Actele soborului mare din 7 ianuarie 1701, pagina 4	85
Actele soborului mare din 7 ianuarie 1701, pagina 5	87

Scanned with CamScanner

Biblioteca Personală
Nr.
Pr. VASILE

Dat la cules 19.07.1963. Bun de tipar 30.09.1963. Tiraj 2000 ex. Broșate.
Hîrtie tipar format 70×100/35.

Tipografia Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă

c. 483/1963

Scanned with CamScanner

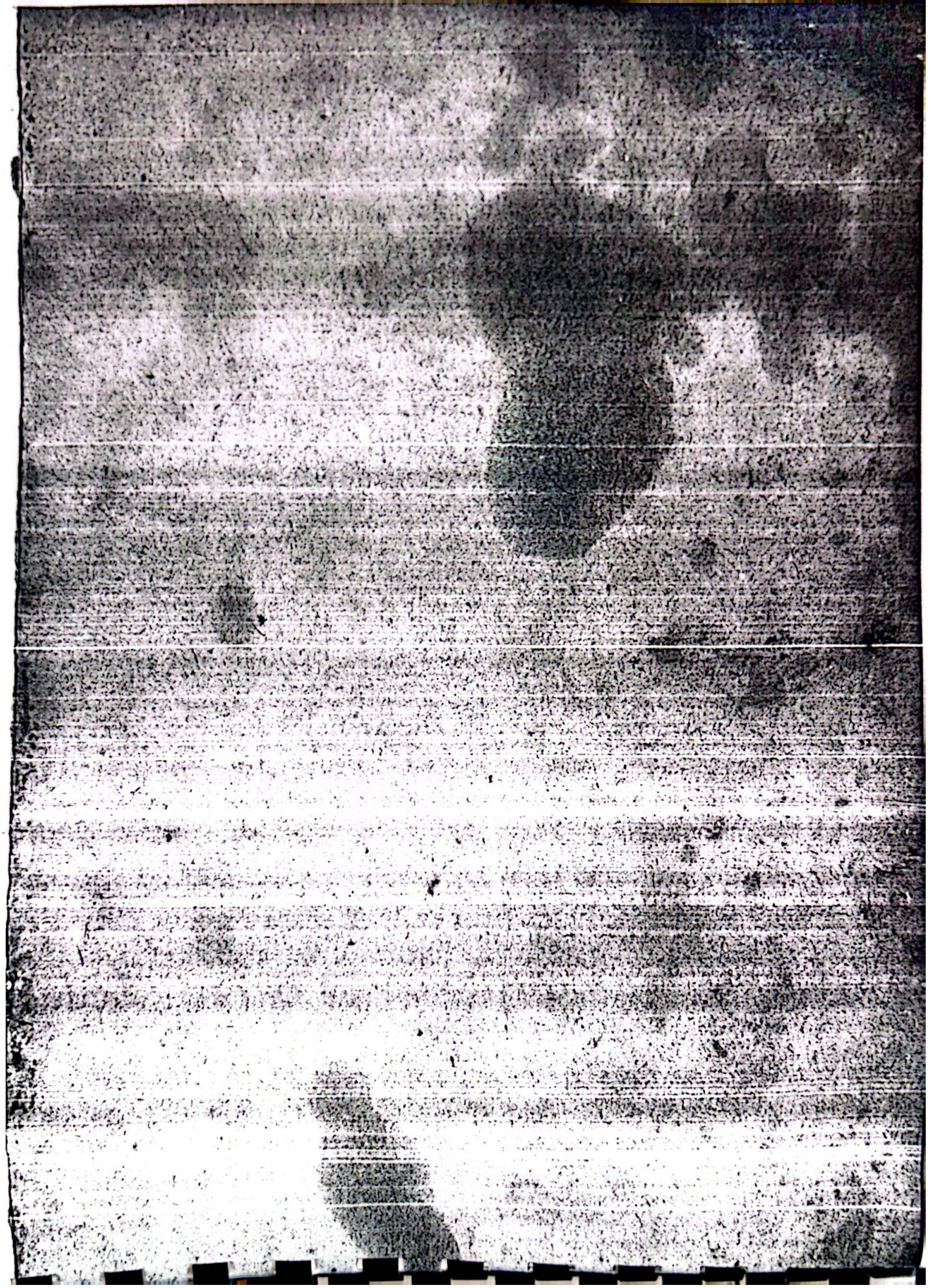

Scanned with CamScanner